

ДЖУЛИАН БАРНС ШУМЪТ НА ВРЕМЕТО

Превод от английски: Любомир Николов, 2016

chitanka.info

На Пат

Един да чува, един да помни и един да пие.

Поговорка

Това се случи в разгара на войната на един железопътен перон, плосък и прашен като безкрайната равнина наоколо. До перона на празен ход пухтеше влак, потеглил от Москва преди два дни; оставаха му още два или три дни път на изток в зависимост от възли-щата и придвижването на военните ешелони. Беше малко след зазоряване, но човекът (всъщност само половин човек) вече бързаше към първокласните вагони, седнал в своята ниска количка с дървени колела. Единственият начин за управление бе да извърта предницата на примитивното съоръжение, а за да не падне от него, бе пъхнал под дъното му въже, вързано за горния край на панталоните му. Ръцете му бяха омотани с почернели парцали, а кожата му беше загрубяла от просия по улиците и гарите.

Баща му бе оцелял в предишната война. Благословен от селския свещеник, той замина да се сражава за цар и родина. Докато се върне, свещеника и царя вече ги нямаше, а родината не беше същата. Майка му изпищя, когато видя какво е сторила войната с мъжа ѝ. Сега бушуваше нова война и същият нашественик се завръщаше, само имената бяха други — и от двете страни. Но иначе нищо не се променяше: младите мъже пак бяха разкъсвани на парчета от снаряди, после грубо кълцани от хирурзите. Собствените му крака бяха ампутирани в полева болница сред повалени дървета. Всичко се вършеше в името на велика кауза, както и предишния път. Той не даваше пет пари за каузите. Нека другите спорят за тях; единствената му грижа бе да изкара и тоя ден. Беше се превърнал в майстор на оцеляването. От един определен момент нататък всички ставаха такива — майстори на оцеляването.

Няколко пътници бяха слезли да подишат пращия въздух; други бяха залепили лица на прозорците на вагоните. Щом наближи,

просякът зарева с пълно гърло мръсна войнишка песен. Някои му подхвърляха копейка-две за забавлението, други му плащаха, за да се махне. Трети нарочно мятаха монети така, че да паднат на ръб и да се търкулнат, и избухваха в смях, когато той засилваше количката си, за да ги догони, блъскайки с юмруци по бетонния перон. Това понякога караше другите, от жалост или от срам, да му хвърлят пари направо в ръката. Просякът виждаше само пръсти, монети, ръкави и беше неподвластен на оскърбленията. Той бе онзи, който пиеше.

На един от прозорците в първа класа двама мъже се опитваха да отгатнат къде се намират и колко време ще стоят тук: минути, часове или може би цял ден. Информация не се даваше и те знаеха, че не бива да питат. Всякакви въпроси за движението на влаковете — дори и ако пътуваш в някой от тях — можеха да ти докарат обвинение в саботаж. Мъжете бяха на трийсет и няколко години — достатъчно възрастни, за да научат този урок. Онзи, който чуваше, бе слаб нервен човек с очила; на врата и китките си носеше талисмани от чесън. Името на спътника му е напълно забравено, макар че той беше онзи, който помнеше.

Количката с инвалида затрополи към тях. До ушите им долетяха веселяшки куплети за някакво селско изнасилване. Певецът спря и енергично посочи устата си. В отговор мъжът с очилата повдигна бутилка водка. Излишен жест на учтивост. Кога се е случвало просяк да откаже водка? Минута по-късно двамата пътници стояха до него на перона.

И тъй, бяха трима, традиционната компания за пиене на водка. Очилатият нервен мъж все още държеше бутилката, а приятелят му — три чаши. Наляха горе-долу поравно, двамата пътници се прегънаха в кръста и казаха „наздраве“. Когато се чукнаха, нервният извърна глава настрани — ранното утринно слънце просветна за миг в очилата му — и промърмори нещо на приятеля си, който се засмя. После гаврътнаха водката на един дъх. Просякът вдигна чашата си за още. Наляха му повторно, после взеха празната му чаша и пак се качиха във влака. Благодарен за вълната от алкохол, плъзнала из осакатеното му тяло, просякът се насочи към следващата група пътници. Докато двамата мъже се върнат на местата си, онзи,

който чуваше, почти не помнеше какво е казал на приятеля си. Но онзи, който помнеше, бе едва в началото на спомена си.

1.

НА ПЛОЩАДКАТА

Той знаеше само, че по-лошо от това не е било.

Вече три часа стоеше до асансьора. Пушеше пета цигара и умът му препускаше бясно.

Лица, имена, спомени. Буца торф тежи в ръката му.

В небето се стрелкат шведски водни птици. Слънчогледови ниви. Дъх на карамфилово масло. Топлият сладък мирис на Нита, излизаща от тенискорта. Струйки пот, стичащи се по маршалското чело. Лица, имена. А също лицата и имената на мъртвите.

Можеше да си донесе стол от апартамента. Но при всяко положение нервите щяха да го държат на крак. А и би изглеждало твърде ексцентрично да чака асансьора седнал.

* * *

Ситуацията бе възникнала изневиделица и все пак беше напълно логична. Като всичко друго в живота. Като сексуалното желание например. То идваше изневиделица и все пак беше напълно логично.

Той се опитваше да се съсредоточи върху Нита, но умът му не се подчиняваше. Беше като конска муха, шумен и летящ хаотично. Кацна върху Таня, разбира се. Но след това избръмча към онова момиче, Розалия. Изчервяваше ли се при спомена за нея, или тайничко се гордееше с онази извратена случка? Покровителството на маршала — то също дойде изневиделица и все пак беше напълно логично. Дали можеше да се каже същото и за съдбата на маршала? Приветливото брадато лице на Юргенсен; и заедно с него споменът за гневните пръсти на майка му, стиснали здраво китката му. И баща му, неговият добродушен, мил, непрактичен баща, който стои до пианото и пее „Отдавна повехнаха хризантемите“.

Какофонията от звуци в главата му. Гласът на баща му, валсовете и полките, които самият той свиреше, докато ухажваше Нита, четирикратен вой на фабрична сирена във фа диез, кучешки лай, който заглушаваше неуверен кларинетист, тътен на ударни и духови инструменти под бронираната правителствена ложа.

Тия шумове отстъпиха пред звук от реалния свят — внезапно бръмчене и скърцане на асансьорния механизъм. Сега цялото напрежение се пренесе в крака му, който потропваше трескаво в подпряното до него куфарче. Той чакаше, внезапно лишен от спомени, изпълнен само със страх. После асансьорът спря на по-долен етаж и това го извади от ступора. Вдигна куфарчето и усети как съдържанието лекичко се измести.

Това тласна ума му към историята за пижамата на Прокофиев.

Не, умът му не беше като конска муха. По-скоро като някой от онези комари в Анапа, кацащи навсякъде да смучат кръв.

Отначало, когато застана тук, той си бе мислил, че ще овладее ума си. Но сред нощната самота сякаш умът му бе овладял него. Е, от съдбата си не можеш избяга, както бе казал поетът. От ума си също.

Спомни си болката през онази нощ, преди да му изрежат апендикса. Повръща двайсет и два пъти, обсипа сестрата с всички псувни, които знаеше, а след това помоли приятеля си да доведе някой милиционер да го застреля, за да сложи край на болката. „Накарай го да влезе и да ме гръмне, та да се свърши веднъж завинаги“, умоляваше той. Но приятелят отказа да му помогне.

* * *

Вече не му трябваше нито приятел, нито милиционер. Имаше предостатъчно желаещи.

Всичко започна, каза той на ума си, точно сутринта на 28 януари 1936 г. на гарата в Архангелск. Не, отговори умът му, нищо не започва просто така, на определена дата и място. Всичко е започнало на много места и в много моменти, някои дори преди да се родиш, в чужди страни и в умовете на други хора.

А след това, каквото и да се случеше, всичко щеше да продължи по същия начин, на други места и в умовете на други хора.

Той мислеше за цигари: пакети „Казбек“, „Беломор“, „Херцеговина Флор“. За човек, който изронва в лулата си тютюна от пет-шест папирози, оставяйки върху бюрото разпокъсани картонени тръбички и цигарена хартия.

Възможно ли бе дори на този късен етап всичко да бъде поправено, върнато, възстановено? Той знаеше отговора — същия, който бе дал лекарят относно изчезналия нос на майора: „Разбира се, може да ви бъде залепен отново, но ви уверявам, че ще е по-зле за вас“.

* * *

Той се замисли за Закревски и Големия дом, и кой ли е заместил Закревски там. Все някой. Такива като Закревски никога не липсваха, не и в този свят, както е уреден. Може би когато бъде сътворен Земният рай след почти 200 000 000 000 години, вече няма да има необходимост от такива като Закревски.

На моменти умът му отказваше да повярва какво се случва. „Не може да бъде, защото никога не е могло“, бе казал майорът, когато видял жирафа. Но можеше да бъде и беше.

Съдба. Просто помпозен термин за нещо, което не можеш да промениш. Когато животът ти казва: „И тъй...“, ти кимваш и го наричаш съдба. И тъй, съдбата му беше да се нарича Дмитрий Дмитриевич. Нямахше как да промени това. Естествено, той не помнеше собственото си кръщение, но нямахше причини да се съмнява в истинността на историята. Цялото семейство се събрало в кабинета на баща му около преносим купел. Свещеникът дошъл и попитал родителите какво име са избрали за новороденото. Ярослав, отговорили те. Ярослав? Свещеникът не останал доволен. Казал, че е твърде необичайно име. Казал, че децата с необичайни имена стават жертви на закачки и подигравки в училище; не, не бивало да кръстят момчето Ярослав. Баща му и майка му се озадачили от тази открита съпротива, но не желаели да бъдат груби. Какво име предлагате тогава, попитали те. Нека да е нещо обикновено, казал свещеникът — Дмитрий например. Баща му изтъкнал, че самият той вече се казва Дмитрий и че Ярослав Дмитриевич звучи много по-добре, отколкото

Дмитрий Дмитриевич. Но свещеникът не се съгласил. И тъй, той бе станал Дмитрий Дмитриевич.

Какво значение имаше името? Той беше роден в Санкт Петербург, прекара детството си в Петроград, порасна в Ленинград. Или Санкт Ленинбург, както понякога обичаше да го нарича. Какво значение имаше името?

Беше на трийсет и една. На няколко метра от него лежеше жена му Нита с дъщеричката им Галина. Галя беше едва на годинка. Напоследък животът му сякаш почваше да придобива стабилност. Емоционалната страна на нещата винаги го затрудняваше. Той изпитваше силни чувства, но така и не овладя уменията да ги изразява. Дори на футболен мач не крещеше и не се самозабравяше като останалите; предпочиташе тихо да коментира майсторството или некадърността на играча. Някои вземаха сдържаността му за типичното високомерие на ленинградчаните; но дълбоко в себе си той знаеше, че е срамежлив и притеснителен човек. Що се отнасяше до жените, когато превъзмогнеш плахостта си, почваше да се люшка между нелеп възторг и смазващо отчаяние. Сякаш вечно попадеше на зле настроен метроном.

Ала дори и така, животът му най-после бе придобил някакъв ред, а заедно с него и верния ритъм. Само че сега всичко отново бе станало нестабилно. Нестабилно — това бе повече от меко казано.

Куфарчето, подпряно до прасеца му, разбуди спомена за времето, когато се опита да избяга от дома си. На колко години беше? На седем-осем може би. А носеше ли си куфарче? Навярно не — избухването на майка му беше твърде внезапно. Случи се едно лято в Ириновка, където баща му бе назначен за управител. А Юргенсен беше майсторът, който правеше и поправяше разни неща в дачата им и разрешаваше всички проблеми по начин, разбираем и за дете. Този човек никога не го командваше, просто го оставяше да гледа как парче дърво се превръща в сабя или свирка. Даваше му буца прясно отрязан торф и му позволяваше да я мирише. Той много се бе привързал към Юргенсен. Така че, когато нещо не му допаднаше, а това се случваше често, той казваше: „Добре тогава, ще отида да живея при Юргенсен“. Една сутрин, още в леглото, бе отправил тази заплаха, или обещание, за пръв път през деня. Но на майка му вече й бе накипяло. Щом е тъй, обличай се и да те водя при него, отвърна тя. Той веднага прие

предизвикателството — да, значи не бе имал време да си събере багажа. София Василичевна го сграбчи за китката и двамата тръгнаха през полето към къщата на Юргенсен. Отначало той беше дързък в заплахата си и гордо крачеше редом с майка си. Но постепенно взе да влачи крака, а китката му започна да се изплъзва от нейната хватка. В онзи момент си мислеше, че сам се дърпа, но сега осъзнаваше, че майка му го е пукала — пръст след пръст, — докато накрая се измъкна на свобода. Не свободата да живее при Юргенсен, а тази да подвие опашка и разплакан да хукне към къщи.

Ръце, изплъзващи се ръце, сграбчващи ръце. Като дете той се боеше от мъртвите — страхуваше се, че те ще станат от гробовете си, ще го хванат и ще го отмъкнат в студената черна земя, а пръстта ще напълни устата и очите му. Този страх постепенно изчезна, защото ръцете на живите се оказаха по-страшни. Проститутките на Петроград не пожалиха младостта и невинността му. Колкото по-тежки времена идваха, толкова по-алчни ставаха ръцете. Посягаха да се вкопчат в слабините ти, в хляба ти, в приятелите, семейството и работата ти, в самото ти съществуване. Подобно на проститутките, той се страхуваше от портиерите. И от полицаите, с каквито и имена да бяха избрали да се наричат днес.

Но после се появи и точно обратният страх — да се изплъзнеш от ръце, които те закрилят.

Маршал Тухачевски го закриляше. Дълги години.

До деня, когато видя как от косата над челото на маршала се стича пот. Голяма бяла кърпичка литна нагоре да я попие и той разбра, че вече няма кой да го закриля. Маршалът бе най-надареният човек, когото някога беше срещал. Най-известният руски военен стратег вестниците го наричаха „Червения Наполеон“. Освен това беше любител на музиката и майстор на цигулки в свободното си време; човек с открит, любознателен ум, който обичаше да обсъжда романи. През десетте години на своето познанство с Тухачевски той често го бе виждал след залез-слънце да обикаля из Москва и Ленинград с маршалската си униформа, къде по работа, къде за забавление, смесвайки политиката с удоволствието; виждал го бе да разговаря и спори, да яде и да пие, да ухажва открито и пламенно някоя балерина. Маршалът обичаше да обяснява, че навремето французите му разкрили тайната как да пие шампанско, без да страда от махмурлук.

Самият той никога нямаше да бъде толкова светски човек. Липсваше му самоувереност, а може би и интерес. Не харесваше изтънчените ястия и не носеше на пиене. През студентските години, когато нещата се преосмисляха и претворяваха, преди Партията да поеме пълен контрол над всичко, и той като повечето студенти философстваше със замах по теми, от които си нямаше понятие. Така например сексуалният въпрос трябваше да бъде преосмислен, след като старите нрави си бяха отишли завинаги; и някой предложи теорията за „чашата вода“. Сексуалният акт, твърдяха младите многознайковци, е точно като да изпиеш чаша вода: когато си жаден, пиеш; когато изпитваш желание, правиш секс.

Той нямаше нищо против тази система, макар че въпросът бе дали жените са толкова желаещи, колкото и желани. Някои бяха, други не. Но аналогията стигаше само дотам. Една чаша вода не обвързва сърцето.

А и Таня вече бе влязла в живота му.

* * *

Когато обявяваше за пореден път намерението си да заживее при Юргенсен, родителите му вероятно допускаха, че протестира срещу ограниченията на семейството — дори на самото детство. Сега, когато си мислеше за това, не бе толкова сигурен за причините. Имаше нещо странно, нещо дълбоко сбъркано в онази тяхна дача в имението Ириновка. Като всяко дете той приемаше нещата за нормални, докато не му кажеха друго. Така че едва когато чу възрастните да обсъждат подигравателно къщата, той разбра, че всичко в нея е несъразмерно. Стаите бяха огромни, а прозорците много малки. Помещение от петдесет квадратни метра имаше само едно тясно прозорче. Възрастните смятаха, че строителите са объркали сметките, заменяйки метрите със сантиметри и обратно. Но веднъж забелязан, ефектът беше потискащ за едно малко момче. Къщата сякаш беше създадена за най-мрачните сънища. Може би точно от това беше искал да избяга.

Те винаги идваха посред нощ. И за да не го измъкнат от апартамента по пижама или да го принудят да се облича пред някой презрително равнодушен служител на НКВД, той си лягаше напълно

облечен върху завивките с подредено куфарче на пода до него. Почти не мигваше, само лежеше и си представяше най-лошите неща, които може да роди човешкото въображение. Безпокойството му пък държеше и Нита будна. Лежаха и се преструваха на заспали; преструваха се, че не чуват и не подушват ужаса на другия. Един от най-упоритите му кошмари бе, че НКВД ще им отнеме Галя и ще я настани — ако има късмет — в специално сиропиталище за деца на народни врагове. Там щяха да ѝ дадат ново име и нов характер; там щеше да се превърне в образцова съветска гражданка, мъничко слънчогледче, вдигнало лице към великото слънце, наречено Сталин. Затова той предложи да прекара тия неизбежно безсънни часове отвън, на площадката до асансьора. Нита твърдо държеше да останат заедно в тази навярно последна нощ. Но това бе един от редките случаи, когато той надделя.

През първата нощ до асансьора той бе решил да не пуши. В куфарчето имаше три пакета „Казбек“ и те щяха да му трябват, когато почнеха разпитите. И в ареста, ако се стигнеше дотам. Удържа на това решение през първите две нощи. И после му хрумна: ами ако му конфискуваха цигарите веднага щом влезеше в Големия дом? Ами ако нямаше разпит или беше съвсем кратък? Може би просто щяха да сложат лист хартия пред него и да му наредят да подпише. Ами ако... Умът му не посмя да прекрачи по-нататък. Но при всеки от тези случаи цигарите щяха да са ненужни.

И тъй, вече не виждаше причина да не пуши.

Затова пушеше.

Погледна цигарата „Казбек“ между пръстите си. Веднъж Малко бе отбелязал със симпатия и дори възхищение, че ръцете му са малки и „неклавирни“. Бе казал още, вече без възхищение, че не репетира достатъчно. Въпросът бе кой какво разбира под „достатъчно“. Той репетираше колкото трябва. А Малко да си гледа партитурите и палката.

На шестнайсет години той се възстановяваше от туберкулоза в един кримски санаториум. С Таня бяха връстници и имаха една и съща дата на раждане, само че с малка разлика: той беше роден на 25 септември по нов стил, тя на 25 септември по стар стил. Тази синхроничност предопределяше връзката им; или, другояче казано, те бяха създадени един за друг. Татяна Гливенко, късо подстригана и

закопняла за живот като него. Това бе първата любов, с цялата ѝ привидна простота и цялата ѝ съдбовност. Сестра му Маруся, която го наглеждаше, се беше раздрънкала пред майка им. В следващото писмо София Василичевна предупреди сина си да се пази от това непознато момиче, от тази връзка — всъщност от всякакви връзки. А той, с цялата си шестнайсетгодишна самонадеяност, писмено обясни на майка си принципите на свободната любов. Как всички трябва да бъдат свободни да се обичат както желаят; как плътската любов трае съвсем кратко; как половете са напълно еднакви; как бракът трябва да бъде премахнат като институция, но ако продължи да съществува, жената има пълното право на извънбрачна връзка, стига да пожелае, а ако след това поиска развод, мъжът трябва да го приеме и да поеме вината; но при все това и въпреки всичко децата са свещени.

Майка му не отговори на неговото снизходително и лицемерно обяснение на живота. Така или иначе, двамата с Таня щяха да се разделят твърде скоро след срещата си. Тя се върна в Москва; те с Маруся в Петроград. Но си пишеха постоянно; гостуваха си; посвети ѝ първото си клавирно трио. Майка му продължаваше да не одобрява. А после, три години по-късно, най-сетне дойдоха онези седмици, които прекараха заедно в Кавказ. Бяха на деветнайсет и без придружители; а той току-що бе спечелил триста рубли от концерти в Харков. Онези седмици в Анапа... колко далечни изглеждаха. И наистина бяха далечни — преди над една трета от неговия живот.

И тъй, всичко бе започнало точно сутринта на 28 януари 1936 г. в Архангелск. Бяха го поканили там да изпълни първия си концерт за пиано с местния оркестър под диригентството на Виктор Кубацки; двамата изсвириха и новата му соната за виолончело и пиано. Всичко мина добре. На следващата сутрин той отиде до гарата да си купи новия брой на „Правда“. Огледа набързо първата страница, после разгърна на следващите. Това бе, както щеше да казва по-късно, най-паметният ден в живота му. Дата, която реши да отбелязва всяка година до смъртта си.

Само че, както упорито твърдеше умът му, никога нищо не започва толкова точно. Започва на различни места и в различни умове. Истинската отправна точка можеше да е собствената му слава. Или операта му. Или Сталин — непогрешим и следователно отговорен за всичко. Или пък причината можеше да е нещо толкова просто като

подреждането на оркестъра. Всъщност може би в крайна сметка това щеше да е най-добрият начин да го възприеме: един композитор първо е отречен и унижен, по-късно арестуван и разстрелян само заради подреждането на един оркестър.

Ако всичко беше започнало другаде и в умовете на други хора, то навярно виновен бе Шекспир, че е написал „Макбет“. Или Лесков, че го е пренесъл на руска почва в „Лейди Макбет от Мценска околия“. Не, нищо подобно. Очевидно вината бе негова — написал е възмутителна творба. Виновна бе неговата опера, която постигна такъв успех — и у дома, и в чужбина, — че събуди любопитството на Кремъл. Виновен бе Сталин, защото той бе вдъхновил и одобрил редакционната статия в „Правда“. Може би дори сам я беше написал: в нея имаше достатъчно граматически грешки, за да се предположи, че е съчинена от човек, когото не можеш да коригираш. И пак Сталин беше виновен, защото си въобразяваше, че е покровител и познавач на изкуството. Знаеше се, че никога не пропуска постановка на „Борис Годунов“ в Большой театър.

Почти толкова запален беше и по „Княз Игор“, и по „Садко“ на Римски-Корсаков. Защо пък да не чуе и тази възхвалявана нова опера, „Лейди Макбет от Мценска околия“?

И тъй, наредиха на композитора да посети представлението на творбата си на 26 януари 1936 г. Щеше да присъства другарят Сталин; също и другарите Молотов, Микоян и Жданов. Те заеха местата си в правителствената ложа. За зла участ, тя се намираше непосредствено над ударните и духовите инструменти. А точно в „Лейди Макбет“ тези инструменти не се отличаваха със скромност и сдържаност.

Спомни си как гледаше правителствената ложа от ложата на директора, където бе седнал. Сталин се криеше зад една завеска — отсъстващо присъствие, към което угоднически се въртяха другите видни другари, знаейки, че ги наблюдават. При дадените обстоятелства както диригентът, така и оркестърът бяха изнервени. В интерлюдията преди сватбата на Катерина духовите и ударните инструменти изведнъж засвириха по-силно, отколкото той бе отбелязал. А после това своеволие зарази като вирус и всички останали. Дори и да го забеляза, диригентът беше безсилен да им попречи. Оркестърът свиреше все по-оглушително; и всеки път щом ударните и духовите инструменти гръмваха във фортисимо под правителствената ложа — тъй мощно, че стъклата трепереха, — другарите Микоян и Жданов

потръпваха театрално, обръщаха се към фигурата зад завеската и явно подмятаха някоя подигравателна забележка. Когато в началото на Четвърто действие публиката погледна нагоре към правителствената ложа, тя беше празна.

След изпълнението той си стегна куфарчето и отиде направо на Северната гара да хване влака за Архангелск. Спомни си как мислеше, че правителствената ложа е специално бронирана със стоманени плочи, за да предпази високопоставените гости от покушение. Но неговата ложа нямаше защита. По това време още не бе навършил трийсет, а жена му беше бременна в петия месец.

* * *

1936 г. Той винаги изпитваше суеверен страх от високосните години. Като мнозина други вярваше, че те носят нещастие.

Двигателят на асансьора забуча отново. Когато разбра, че кабината е отминала четвъртия етаж, той вдигна куфарчето от земята. Чакаше вратата да се отвори, да види униформа и утвърдително кимване, а после насреща му да се протегнат ръце и да се впият в китката му. Кое би било съвсем излишно при неговата готовност да ги придружи, да ги махне от сградата колкото се може по-далече от жена му и детето.

После вратата на асансьора се отвори и отвътре излезе съсед, чието равнодушно кимване имаше за цел да не изрази каквото и да било — дори не изненада, че го вижда навън в толкова късен час. Той отвърна с леко навеждане на глава, пристъпи в кабината и натисна един бутон напосоки. Слезе два-три етажа, изчака няколко минути, после се върна на петия, където поднови бдението си. Беше се случвало и преди, все по същия начин. Думи не се разменяха никога, защото думите бяха опасни. Имаше някакъв малък шанс да изглежда като мъж, унизително изхвърлян навън от съпругата си нощ след нощ; или като нерешителен мъж, който нощ след нощ се опитва да избяга от жена си и пак се връща. Но най-вероятно изглеждаше точно такъв, какъвто си беше — човек като стотици други в града, очакващ нощ след нощ да го арестуват.

* * *

Преди години, преди цели животи, още през миналия век, когато майка му учила в Иркутския институт за благородни девици, тя заедно с още две момичета бе танцувала мазурка от операта „Живот за царя“ пред престолонаследника княз Николай. Разбира се, операта на Глинка не можеше да види бял свят в днешния Съветски съюз, макар че нейната тема — поучителната история на един беден селянин, отдал живота си за великия водач — би могла да допадне на Сталин. Танц за царя — той се зачуди дали Закревски знае за това. В стари времена детето можеше да плати за греховете на баща си или дори на майка си. Днес, в най-напредничавото общество на света, родителите плащаха за греховете на децата си заедно с чичовците, лелите, братовчедите, роднините, колегите, приятелите и дори с човека, който лекомислено ти се е усмихнал, докато излиза от асансьора в три часа през нощта. Наказателната система беше значително усъвършенствана и далеч по-всеобхватна, отколкото някога.

Майка му беше стожерът на своето семейство, точно както Нита — Нина Василиевна — беше на тяхното. Баща му, Дмитрий Болеславович, беше благ, непрактичен човек, който работеше усърдно и връчваше цялата заплата на жена си, заделяйки си само малко джобни пари за тютюн. Той имаше приятен тенор и често свиреше с някого на четири ръце. Пееше цигански романси, песни като „Ах, не вас ли тъй страстно обичах“ и „Отдавна прецъфтяха хризантемите в градината“. Обожаваше играчките, игрите и детективските романи. Някоя модерна запалка или телена главоблъсканица можеше да го забавлява с часове. Той не влизаше в пряк допир с живота. Беше си поръчал специален гумен печат, тъй че всяка книга от неговата библиотека носеше лилаво предупреждение: „Тази книга е открадната от Д. Б. Шостакович“.

Веднъж един психиатър, изследващ творческия процес, го попита за Дмитрий Болеславович. Той отговори, че баща му е бил „съвсем нормално човешко същество“. Това не бе израз на снизходителност — напротив, завидно умение бе да бъдеш нормално човешко същество и всяка сутрин да се събуждаш с усмивка на лицето. Освен това баща му почина млад — малко преди да навърши петдесет.

Истинска катастрофа за семейството и за онези, които го обичаха; но може би не и за самия Дмитрий Болеславович. Ако бе поживял по-дълго, щеше да види как Революцията става озлобена, параноична и хищна. Не че много се интересуваше от Революцията. Това беше още една от хубавите му черти.

След смъртта му неговата вдовица остана без доходи, с две дъщери и музикално надарен син на петнайсет години. За да ги издържа, София Василиевна се трудеше от сутрин до вечер. Работеше като машинописка в Палатата за мерки и теглилки и даваше уроци по пиано срещу заплащане в хляб. Понякога той се питаше дали всичките му тревоги не са започнали със смъртта на баща му. Но предпочиташе да не вярва в това, защото то бе почти като да обвинява Дмитрий Болеславович. Навярно би било по-правилно да се каже, че от онзи момент всичките му тревоги се удвоиха. Колко пъти бе кимал в съгласие с ония тържествено-насърчителни думи: „Сега ти трябва да бъдеш мъжът в семейството“. Те го обременяваха с очаквания и чувство за дълг, каквито нямаше сили да носи на раменете си. А и здравето му открай време бе крехко: твърде добре познаваше опипващите ръце на лекаря, почукването, слушалките, сондата, скалпела, санаториума. Все чакаше обещаната мъжественост да съзрее у него. Но знаеше, че лесно се разсейва; че е по-скоро своенравен, отколкото твърд и упорит. Оттам и провалът на опита му да се засели при Юргенсен.

Майка му беше непреклонна жена — както по темперамент, така и по необходимост. Тя го закриляше, работеше за него, възлагаше му всичките си надежди. Разбира се, че я обичаше — как иначе?, — но имаше... трудности. По-силните неминуемо влизат в сблъсъци; по-слабите също тъй неминуемо гледат да ги избягват. Баща му винаги бе избягвал трудностите, отнасяше се с чувство за хумор и уклончивост както към живота, така и към съпругата си. Затова и синът, макар да знаеше, че е по-решителен от Дмитрий Болеславович, рядко оспорваше властта на майка си.

Но той знаеше, че тя има навика да чете дневника му. И нарочно пишеше там за някоя предстояща след две-три седмици дата: „Самоубийство“. Или понякога: „Сключване на брак“.

Тя също умееше да заплашва. Всеки път, когато той се опитваше да напусне дома си, София Василиевна казваше на другите, но в

негово присъствие: „Синът ми първо ще трябва да мине през трупа ми“.

И двамата нямаха представа доколко сериозен е другият.

* * *

Веднъж той стоеше зад кулисите на камерната зала на Консерваторията, обзет от униние и самосъжаление. Все още беше студент и първото публично изпълнение на музиката му в Москва не мина добре — публиката очевидно предпочиташе творчеството на Шебалин. Тогава един мъж във военна униформа изникна до него с утешителни думи: така започна приятелството му с маршал Тухачевски. Маршалът действаше като негов покровител, уреди му стипендия чрез командира на Ленинградския военен окръг; беше верен и услужлив. Напоследък казваше на всичките си познати, че според него „Лейди Макбет от Мценска околия“ е първата класическа съветска опера.

Досега маршалът само веднъж не бе успял да му помогне. Тухачевски бе убеден, че едно преместване в Москва е най-добрият начин да ускори кариерата на протежето си, и обеща да организира прехвърлянето. Естествено, София Василиевна се възпротиви: синът ѝ е твърде крехък, твърде изнежен. Кой ще го наглежда дали си пие млякото и дали си яде кашата, ако майка му не е до него? Тухачевски имаше властта, влиянието, финансовите ресурси; но София Василиевна все още държеше ключа към душата му. И тъй, той остана в Ленинград.

Също като сестрите си, Митя седна за пръв път пред клавишите на пианото на деветгодишна възраст.

И тогава светът стана ясен за него. Или поне част от света — достатъчно, за да го крепи цял живот. Разбирането на пианото и музиката му се удаде лесно — поне в сравнение с разбирането на други неща. И той работеше усърдно, защото това му се струваше най-лесно. Впрочем просто нямаше как да избегне тази съдба. С годините тя изглеждаше още по-прекрасна, защото му даваше възможност да помага на майка си и сестрите си. Понякога, след успешен концерт, когато бе получил аплодисменти и пари, той се чувстваше почти

способен да се превърне в онази митична фигура — мъжа в семейството. Но в други случаи, дори и след като напусна този дом, ожени се и стана баща, все още се чувстваше като изгубено момче.

Онези, които не го познаваха и следяха музиката само от разстояние, може би предполагаша, че това е първото му поражение. Може би смятаха, че даровитият младеж, чиято Първа симфония, написана на деветнайсет, бе дирижирана от Бруно Валтер, от Тосканини и Клемперер, се е радвал на едно ясно и безоблачно десетилетие на успехи след онази премиера през 1926 г.

И тези хора, може би знаещи, че славата често води до суета и самонадеяност, сигурно разгръщаха „Правда“ и се съгласяваха, че композиторите лесно се отклоняват от писането на музика, каквато иска да чуе народът. А тъй като всички композитори са служители на държавата, то задължение на държавата е, щом те се залутат, да се намеси и да ги върне към по-пълна хармония с тяхната публика. Звучеше напълно разумно, нали? Само че тези хора си точеха ноктите върху душата му от самото начало: докато все още беше в Консерваторията, някои негови левичарски настроени състуденти настояваха да бъде лишен от стипендия и изключен. Само че Руската асоциация на пролетарските музиканти и други подобни културни организации от самото си създаване водеха кампания срещу онова, за което той се бореше; или по-скоро срещу онова, за което си мислеха, че се бори. Те бяха решени да смъкнат буржоазните окови от изкуството. Работниците трябваше да бъдат обучени да станат композитори и цялата музика да бъде лесноразбираема и приятна за масите. Чайковски се оказа упадъчен; дори и най-малкото експериментиране се осъждаше като „формализъм“.

Само че още през 1929 г. той бе официално порицан, че музиката му „се отклонява от главния път на съветското изкуство“, и уволнен от поста си в Хореографското училище. Само че през същата година Миша Квадри, на когото посвети своята Първа симфония, стана и първият от неговите приятели и колеги, които бяха арестувани и разстреляни.

През 1932 г. Партията разпусна независимите организации и пое в свои ръце всички културни въпроси, но това не доведе до укротяване на наглостта, фанатизма и невежеството, а до систематичната им концентрация. Планът миньори да пишат симфонии не проработи

според очакванията, но затова пък се случи обратното. От композиторите се очакваше да увеличават продукцията си подобно на миньорите и тяхната музика да топли сърцата, както изкопаните въглища топят телата. Бюрократите оценяваха музикалната продукция както при всички останали производства; имаше си установени норми и отклонения от тях. Разгръщайки с вкочанени пръсти „Правда“ на гара Архангелск, той зърна на трета страница заглавие, посочващо и осъждащо отклоненията:

ДАНДАНИЯ ВМЕСТО МУЗИКА

Веднага реши на връщане да мине през Москва, за да потърси съвет. Докато замръзналите поля прелитаха зад прозорците на влака, той препрочете статията за пети и шести път. Първоначално бе потресен колкото заради операта, толкова и заради себе си: след подобно порицание представлението на „Лейди Макбет от Мценска околия“ в Большой театър не можеха да продължат. През последните две години го аплодираха навсякъде — от Ню Йорк до Кливланд, от Швеция до Аржентина. В Москва и Ленинград операта се хареса не само на публиката и критиците, но и на политкомисарите. По време на Седемнайсетия партиен конгрес нейните представления бяха включени в официалната културна продукция на Московски окръг, която се съревноваваше с въгледобива в Донбас.

Сега всичко това не означаваше нищо — операта му трябваше да бъде заставена да замълчи като лаещо куче, което внезапно е ядосало своя стопанин. Той се опита да анализира различните елементи на атаката колкото се може по-хладнокръвно. Първо, самият успех на операта, особено в чужбина, се обръщаше против нея. Едва преди няколко месеца „Правда“ с патриотичен възторг съобщи за американската ѝ премиера в Метрополитън Опера. Сега същият вестник смяташе, че „Лейди Макбет от Мценска околия“ се харесва извън Съветския съюз само защото е „объркваща и аполитична“ и защото „гъделичка извращения вкус на буржоазната публика със своята креслива, неврастенична музика“.

Оттук произтичаше и следващото, което той нарече за себе си „критика от правителствената ложа“ — възмущение на онези ехидни усмивки, прозевки и подлизурски привеждания към скрития Сталин. Сега четеше, че музиката му „реве, кряка, пъшка и се задъхва“; че

нейната „невротична, истерична и спазматична“ същност е заимствана от джаза; че пеенето е заменено с „крещене“. Явно била надраскана, за да угоди на упадъчните формалисти, загубили всякакъв „здрав вкус“ към музиката и предпочитащи „хаотичен поток от звуци“. Колкото до либретото, то съзнателно наблягало на натуралистичните сцени и опощлявало поведението на Лесков; резултатът бил „груб, примитивен и вулгарен“.

Но греховете му бяха и политически. Анонимният анализ на автора, разбиращ от музика колкото прасе от кладенчова вода, беше изпъстрен с познатите етикети, натопени в оцет. Дребнобуржоазен формалист, пренасящ в музиката „най-отрицателните черти на мейерхолдовщината“. Написал е не опера, а антиопера със съзнателно преобърнатата наопаки музика. Пил е от същия отровен извор, който поражда левичарските залитания в живописата, поезията, педагогиката и науката. За в случай, че се налага да бъде изрично изтъкнато — а винаги се налагаше, — левичарството бе противопоставено на „истинското изкуство, истинската наука и истинската литература“.

Които имат уши, ще чуят, обичаше да казва той. Но дори и най-глухите нямаше как да не чуят какво им говори „Дандания вместо музика“ и да не се досетят за очакваните последствия. Имаше три изречения, насочени не просто към неговите теоретични заблуди, но и към самата му личност. „Композиторът явно не си е поставил задачата да чуе какво търси в музиката съветската публика.“ Това стигаше, за да му отнемат членството в Съюза на композиторите. „Опасността от такова направление в съветската музика е ясна.“

Това стигаше, за да му отнемат правото да свири и композира. И накрая: „Подобно заиграване с непонятни неща може да свърши много зле“. Това стигаше, за да му отнемат живота.

Ала все пак той беше млад, уверен в таланта си и само допреди три дни много успешен. Макар да не бе политик нито по темперамент, нито по нагласа, имаше хора, към които да се обърне. И в Москва най-напред отиде при Платон Керженцев, председател на Комитета по култура. Още с влизането си му обясни плана за отговор, който бе разработил във влака. Щеше да напише защита на операта, аргументирано опровержение на критиката, и да предложи статията на „Правда“. Например... Но въпреки че беше възпитан и вежлив човек, Керженцев дори не го изслуша докрай. Не ставаше дума за

отрицателна рецензия, написана от критик, чието мнение се променя според деня от седмицата или състоянието на храносмилането му. Това беше редакционна статия на „Правда“ — не някаква мимолетна преценка, която може да се оспори, а политическо изявление от най-високо ниво. Свещено писание, с други думи. Единственият възможен начин на действие за Дмитрий Дмитриевич беше да се покае публично, да се отрече от грешките си и да обясни, че се дължат на глупаво младежко изхвърляне. Освен това да обяви намерението си занапред да се потопи изцяло в народната музика на Съветския съюз, която ще му помогне да се пренасочи към всичко, което е автентично, популярно и мелодично. Според Керженцев това бе единственият начин евентуално да си възвърне висшата благосклонност.

Той не беше религиозен. Но беше кръстен и понякога, минавайки покрай отворена църква, палеше свещ за семейството си. И добре познаваше Библията. Така че беше наясно с идеята за греха, както и с нейните обществени механизми. Престъпление, чистосърдечна изповед, присъда на свещеника, покаяние, прошка. Макар че имаше случаи, когато грехът е толкова голям, че дори и свещеник не може да го опрости.

Да, той познаваше веруюто и протокола, все едно как се наричаше Църквата.

Вторият му разговор беше с маршал Тухачевски. Червения Наполеон беше в средата на четирийсетте — строг, красив мъж с високо чело. Той изслуша от край до край какво се е случило, умело анализира позицията на протежето си и направи стратегическо предложение, което бе просто, дръзко и великодушно. Той, маршал Тухачевски, ще напише лично писмо до другаря Сталин, за да се застъпи за него. Дмитрий Дмитриевич изпита огромно облекчение. Замаян и обнадежден, видя как маршалът седна зад бюрото и сложи пред себе си лист хартия. Но щом взе писалката и започна да пише, униформеният мъж ненадейно се промени. Струйки пот бликнаха от косата по високото му чело и от тила надолу към яката. Едната ръка се стрелкаше да ги забърше с кърпа, другата колебливо въртеше писалката. Подобна неувереност у един войник не действаше окуражаващо.

Някога в Анапа те също се обливаха в пот. В Кавказ беше горещо, а той открай време мразеше жегата. Взираха се в плажа на

Долния залив, но той не изпитваше желание да се разхлади с плуване. Вървяха в сянката на гората над града и комарите ги хапеха. После едва не ги разкъса глутница кучета. Но всичко това нямаше значение. Разгледаха фара и докато Таня извиваше глава нагоре, той гледаше само прелестната гънка в основата на врата ѝ. Отидоха до старата каменна порта, единствена останка от някогашната османска крепост, но той мислеше за прасците ѝ, за начина, по който се движеха мускулите им, докато вървеше. През тези седмици в живота му нямаше нищо друго освен любов, музика и ухапвания от комари. Любовта в сърцето му, музиката в главата му, а ухапванията — по кожата. Дори и раят не бе свободен от насекоми. Но той не можеше да им се сърди. Те изкусно се впиваха в места, които не можеше да достигне сам; мехлемът беше направен от карамфилови цветове. Щом комарите бяха причина нейните пръсти да докосват кожата му и да го обгръщат в ухание на карамфил, как би могъл да има нещо против насекомите?

Бяха на деветнайсет и вярваха в свободната любов — страстни туристи не толкова из курортните забележителности, колкото из собствените си тела. Бяха отхвърлили закостенелите повели на Църквата, на обществото, на семейството и заживяха като мъж и жена, без да са мъж и жена. Тази мисъл ги възбуждаше почти колкото самият сексуален акт; или може би беше неразделна част от него.

После обаче идваше всичкото онова време, когато не бяха в леглото един до друг. Свободната любов може и да решаваше основния им проблем, но не премахваше всички останали. Обичаха се, естествено; но да са непрекъснато заедно — дори с неговите триста рубли и младежката му слава — не беше толкова просто. Когато композираше, той винаги знаеше точно какво да прави; вземаше верните решения за онова, което изискваше музиката — неговата музика. И когато диригенти или солисти любезно питаха дали *това* или *онова* не би могло да се подобри ето така, той винаги отговаряше: „Сигурен съм, че сте прав. Но да оставим това засега. Ще извършим тази промяна на следващия етап“. Те оставаха доволни и той също, тъй като нямаше никакво намерение да осъществи техните предложения. Защото неговите решения и неговият инстинкт бяха верни. Но извън музиката... там бе тъй различно. Той ставаше нервен, в ума му всичко се замъгляваше и понякога вземаше решение не защото знаеше какво иска, а просто за да отметне въпроса. Може би ранната му артистична

зрялост означаваше, че е прескочил онези полезни години на нормален растеж. Но независимо от причината той се справяше зле с нещата от живота, които, разбира се, включваха и сърдечните неща. И тъй, в Анапа, наред с възторзите на любовта и опиянението на секса той неусетно прекрачи в цял един нов свят, изпълнен с нежелани мълчания, недоразбрани намеци и лекомислени планове.

* * *

После пак се върнаха в своите градове — той в Ленинград, тя в Москва. Но си гостуваха. Един ден той довършваше поредното произведение и я помоли да поседи с него: присъствието ѝ му вдъхваше увереност. По някое време влезе майка му. Гледайки втренчено Таня, тя каза:

— Излез и остави Митя да си довърши работата.

А той отвърна:

— Не, аз искам Таня да остане. Това ми помага.

Беше един от редките случаи, когато се възпротиви на майка си. Може би ако го правеше по-често, животът му щеше да бъде различен. Или пък не — кой можеше да каже? Какъв шанс имаше срещу София Василиевна, след като тя успя да надхитри дори Червения Наполеон?

Тяхното лято в Анапа беше идилия. Но по правило идилията се превръща в идилия едва когато приключи. Той бе открил любовта; но същевременно бе започнал да открива, че любовта далеч не го прави „това, което е“, не го обгръща като карамфилово масло, а напротив — прави го притеснителен и колеблив. Обичаше Таня най-ясно когато беше далече от нея. Когато бяха заедно, и от двете страни имаше очаквания, а той или не можеше да изрази своите, или не можеше да задоволи нейните. Така например двамата бяха отишли в Кавказ категорично *не* като мъж и жена, категорично свободни и равни. Нима целта на подобно приключение бе да свършат като истински съпруг и съпруга? Изглеждаше нелогично.

Не, това не беше честно. Една от чертите на тяхната несъвместимост бе, че — независимо от приказките за равенство, изречени и от двете страни — той я обичаше повече, отколкото тя него. Опита се да разпали у нея ревност, описвайки флиртове с други жени

— и дори прелъстявания, реални или въображаеми, — но това като че ли предизвикваше у нея само раздразнение, а не ревност. Неведнъж я заплаши със самоубийство. Дори обяви, че е бил женен за балерина, което му изглеждаше правдоподобно. Но Тания приемаше всичко със смях. А после самата тя се омъжи. Това само го накара да я обикне още по-силно. Помоли я да се разведе и да се омъжи за него; отново я заплаши със самоубийство. Никакъв резултат.

В началото тя му бе казала нежно, че я е привлякъл със своята чистота и искреност. Но щом това не я караше да го обича толкова, колкото той нея, му се искаше да не е такъв. Не че се чувстваше чист и искрен. Тия думи звучаха по-скоро като празна утеха.

Неусетно се беше замислил за честността. Личната честност, творческата честност. Каква е връзката между тях, ако изобщо има такава? Какви запаси от тази добродетел притежава човек и кога се изчерпват те? Беше казал на приятелите си, че ако някога се отрече от „Лейди Макбет“, значи честността му е свършила. Смяташе се за човек със силни емоции, лишен от умението да ги изразява. Но това беше бягство от горчивата истина. А тя беше, че е невротик. Мислеше, че знае какво иска, получаваше каквото е искал, не го искаше вече, губеше го и отново го искаше. Естествено, беше разглезен като момчето на мама, като брат с две сестри; а също и като творец, от когото се очакваше да има „артистичен темперамент“; заради ранния успех можеше да си позволи внезапната арогантност на славата. Веднъж Малко вече го бе обвинил най-откровено в „растяща суетност“. Но под всичко това се криеше непрестанна тревожност. Той беше типичен невротик. Не, още по-зле — беше истерик. Откъде идваше подобен темперамент? Не от баща му; нито от майка му. Е, така или иначе, няма как да избягаш от темперамента си. Това също бе част от съдбата.

В съзнанието си имаше изграден идеал за любовта... Но ето че асансьорът отмина третия етаж, после четвъртия и сега спря пред него. Той вдигна куфарчето, вратата се отвори и някакъв непознат излезе от кабината, подсвирквайки си „Песен за насрещния план“. Щом зърна нейния композитор, човекът млъкна наред мелодията.

Той знаеше какъв е неговият идеал за любовта. Точно като в онзи разказ на Мопасан за младия гарнизонен командир на град край Средиземно море. Антиб, така се казваше градът, опасан с крепостна

стена. Офицерът обичал да се разхожда в гората извън града, където често срещал съпругата на един местен търговец, мосю Парис. Естествено, скоро се влюбил в нея. Жената многократно отхвърляла неговото ухажване — до деня, когато му съобщила, че мъжът ѝ заминава за два дни по работа. Уговорили си среща, но в последния момент жената получила телеграма: съпругът ѝ е приключил сделката по-рано и ще се прибере тази вечер. Обезумял от страст, командирът на гарнизона обявил военно положение и заповядал градските порти да бъдат затворени до сутринта. Завърналият се съпруг бил взет под стража и принуден да прекара нощта в чакалнята на антибската гара. Всичко това само за да се наслади офицерът на няколко часа любов.

Вярно, не можеше да си представи, че е командир на крепост, нито дори на порутена османска порта в задрямало курортно градче край Черно море. Но важен бе принципът. Така трябваше да се обича — без страх, без прегради, без мисъл за утрешния ден. И без да се разкайваш по-късно.

Красиви думи. Красиви чувства. Но такова поведение бе немислимо за него. Можеше да си го представи у един млад лейтенант Тухачевски, ако някога е бил командир на гарнизон. Неговият собствен случай на луда страст... е, това бе съвсем друга история. Две-три години преди да се ожени за Нита, беше на турне в Одеса е Гаук — нелош диригент, но буржоа до мозъка на костите. По това време той все още се мъчеше да накара Таня да го ревнува. Навярно и Нита. След хубавата вечеря той се върна в бара на хотел „Лондон“ и се зазяпа по две момичета. Или може би те първи започнаха да го зяпат. Във всеки случай, дойдоха на масата му. Бяха много красиви и той веднага се прехласна по едната, която се казваше Розалия. Галеше бедрата ѝ, докато разговаряха за изкуство и литература. Откара ги до квартирата им с файтон и приятелката гледаше настрани, докато той опипваше Розалия навсякъде. Не се и съмняваше, че е влюбен. На другия ден двете момичета щяха да пътуват с параход до Батуми и той отиде да ги изпрати. Но така и не стигнаха по-далече от кея, където приятелката на Розалия бе арестувана за проституция.

Това му дойде като гръм от ясно небе. И в същото време изпита ужасна любов към Розочка. Извърши какво ли не — блъскаше глава в стената, скубеше си косата, точно като герой от блудкав роман. Гаук най-строго го предупреди да се пази от двете жени, като каза, че са не

само проститутки, а и ужасни кучки. Но това само засили вълнението му — много беше забавно. Толкова забавно, че едва не се ожени за Розочка. Само че, когато стигнаха до гражданското в Одеса, той откри, че си е забравил личните документи в хотела. А после — вече дори не си спомняше защо и как — всичко свърши и той избяга под проливен дъжд в три часа сутринта от един кораб, току-що акостираше в Сухуми. И за какво беше всичко това?

Но главното бе, че не съжаляваше за нищо. Нямаше прегради, нямаше мисли за утрешния ден. И как така едва не се ожени за проститутка? Заради обстоятелствата навярно и заради някакъв елемент на *folie à deux*. А също и заради вродения си дух на противоречие. „Мамо, това е жена ми Розалия. Сигурно не си изненадана. Не прочете ли дневника ми, където бях записал «Брак с проститутка»? Добре е жената да си има професия, не смяташ ли?“ Освен това не беше трудно да се получи развод, тъй че защо не? Изгаряше от любов към нея и няколко дни по-късно едва не се ожениха, а след още няколко дни избяга от нея в дъжда. Междувременно старият Гаук седеше в ресторанта на хотел „Лондон“ и се чудеше дали да си поръча един котлет или два. И кой може да каже кое ще е по-добре? Разбираш едва после, когато вече е твърде късно.

Той беше интровертен мъж, привличан от екстревъртни жени. Дали това не беше част от бедата?

Запали нова цигара. Между изкуството и любовта, между потисниците и потиснатите винаги имаше цигари. Представи си как наследникът на Закревски, седнал зад бюрото си, му предлага пакет „Беломор“.

Той отказва и на свой ред предлага пакет „Казбек“.

Онзи също отказва и всеки слага върху бюрото своята марка — танцът е приключил. „Казбек“ се пушеше от хората на изкуството и самата картинка върху пакета намекваше за свобода — препускащ ездач на фона на връх Казбек. Казваха, че лично Сталин е одобрил рисунката.

Великият вожд обаче пушеше своя собствена марка, „Херцеговина Флор“. Изработваха ги специално за него — с извънредно старание и тръпки на ужас, както не бе трудно да се предположи. Не че Сталин си позволяваше нещо толкова прозаично

като да лапне една цигара „Херцеговина Флор“. Не, той предпочиташе да разкъса картонената тръбичка и да натъпче тютюна в лулата си. Запознатите казваха на неосведомените, че бюрото на Сталин било обсипано с хартиени късчета, парченца картон и тютюнева пепел. Той знаеше това — или по-скоро беше го чувал неведнъж, — защото нищо, свързано със Сталин, не можеше да се смята за твърде тривиално и безинтересно.

Никой друг не би запалил „Херцеговина Флор“ в присъствието на Сталин — освен ако не бъдеше почерпен лично от вожда, но дори тогава хората гледаха да изхитруват и да си запазят цигарата, вместо да я изпушат, за да я показват като свещена реликва. Онези, които привеждаха в изпълнение заповедите на Сталин, обикновено пушеха „Беломор“. Служителите на НКВД пушеха „Беломор“. Върху кутията беше отпечатана карта на Русия с червените очертания на Беломорканал, чието име носеха цигарите. Това Велико съветско постижение от началото на трийсетте години беше изградено с каторжен труд. Около този факт се вихреше необичайно широка пропаганда. Твърдяха, че при изграждането на канала затворниците не само помагали за възхода на нацията, но и се „прераждали“. Е, при стълпотворение от сто хиляди работници не беше изключено някои да са станали по-добри; но се говореше, че една четвърт от тях са умрели, което означаваше, че не са успели да се преродят. Те бяха просто треските, които хвърчат настрани, когато се сече дърво. А служителите от НКВД палеха „Беломор“ и сред пушека виждаха нови мечти за поредния удар на брадвата. Няма съмнение, че той вече пушеше, когато Нита влезе в живота му. Нина Варзар, най-голямата от трите сестри Варзар, току-що излязла от тенискорта сред ореол от бодрост, смях и пот Атлетична, самоуверена, харесвана, с толкова златна коса, че по някакъв странен начин дори очите ѝ изглеждаха златни. Дипломиран физик и отличен фотограф със собствена фотолаборатория. Нита не си падаше по домакинските занимания, но пък и той не държеше на тия неща. В някой роман всичките му непрестанни тревоги, цялата смес от сила и слабост, склонността му към истерия — всичко това би се завъртяло в любовен вихър, водещ към блажения покой на брака. Но едно от многобройните разочарования на живота е там, че той никога не се развива като роман,

било то от Мопасан или някой друг автор. Най-много като кратък сатиричен разказ от Гогол.

И тъй, двамата с Нита, както наричаше Нина на галено, се срещнаха и станаха любовници, но той все още се опитваше да откъсне Таня от съпруга ѝ, а после Таня забременя, после с Нита определиха дата за сватбата си, но в последния момент той загуби кураж, избяга и се скри, ала няколко месеца по-късно наистина се ожениха, а после Нита си хвана любовник и тогава решиха, че при такива сериозни проблеми ще трябва да се разведат, след това той си хвана любовница, разделиха се и подадоха документи за развод, но когато се разведоха, разбраха, че са сбъркали, и шест седмици по-късно пак се ожениха, но пак не преодоляха проблемите. И наред всичко това той писа на любовницата си Елена: „Аз имам много слаба воля и не знам дали ще успея да постигна щастие“.

А после Нита забременя и, волю-неволю, нещата улегнаха. Само че, когато тя влезе в четвъртия месец, започна високосната 1936 г., а през нейния двайсет и шести ден Сталин реши да отиде на опера.

След като прочете статията в „Правда“, първата му реакция бе да телеграфира на Гликман. Помоли приятеля си да отиде в Централната поща на Ленинград и да се абонира за всички големи вестници. Гликман ги канеше в апартамента си всеки ден и четяха заедно по-важните статии. Той купи голям албум и на първата страница залепиха „Дандания вместо музика“. Гликман смяташе това за неуместен мазохизъм, но той каза: „Трябва да бъде там, трябва“. После добавяше всяка нова статия за себе си веднага след появата ѝ. Преди никога не си бе правил труда да събира рецензии, но сега беше различно. Сега не просто обсъждаха музиката му, а самото му съществуване.

Той забеляза как критиците, които неизменно възхваляваха „Лейди Макбет от Мценска околия“ през последните две години, внезапно престанаха да намират в нея каквито и да било достойнства. Някои откровенно си признаваха досегашните грешки, обяснявайки, че статията в „Правда“ им е отворила очите. Колко жестоко са били подведени от тази музика и нейния композитор! Най-после виждат каква заплаха представляват формализмът, космополитизмът и левичарството за истинската същност на руската музика! Забеляза също кои музиканти правят публични изявления срещу творчеството му и кои приятели и познати решават да се отдръпнат от него. С

привидно спокойствие четеше писмата от обикновени граждани, повечето от които по някаква странна случайност знаеха личния му адрес. Мнозина от тях препоръчваха да му бъдат отрязани магарешките уши заедно с главата. И тогава фразата, от която нямаше спасение, взе да се мярка из вестниците, вмъкната в най-нормални изречения. Например: „Днес ще се проведе концерт от творби на народния враг Шостакович“. Тези думи никога не се използваша по случайност или без одобрение от най-високо ниво.

Защо, питаше се той, Властта точно сега насочи вниманието си към музиката и него самия? Властта винаги се интересуваше повече от словото, отколкото от нотите — писателите, а не композиторите бяха провъзгласени за инженери на човешките души. Писателите бяха бичувани на първа страница в „Правда“, композиторите едва на трета. Две страници разстояние. И все пак това не беше дреболия — то можеше да бъде въпрос на живот и смърт.

Инженери на човешките души: хладен израз, навяващ идеята за машини. И все пак... с какво друго да се занимава творецът, ако не с човешката душа? Освен ако не иска да бъде просто бездушна украса или блюдолизец на богатите и могъщите. Лично той винаги се бунтуваше срещу аристократизма в чувствата, политиката, художествените принципи. През онези оптимистични времена — всъщност само преди броени години, — когато се прекрояваше бъдещето на цялата страна, ако не и на самото човечество, изглеждаше, че най-сетне всички изкуства могат да се обединят в един величав съвместен проект. Музиката, литературата, театърът, киното, архитектурата, балетът и фотографията щяха да влязат в динамично партньорство, целящо не само да отразява, критикува или осмива обществото, а да го създава. Доброволно и без никакви политически указания творците щяха да помагат на своите събратя да се усъвършенстват и извисяват духовно.

Защо не? Това бе най-старата мечта на твореца.

Или, както сега му се струваше, най-старата фантазия на твореца. Защото политическите бюрократи много скоро успяха да поемат контрол над проекта, да го лишат от свобода, въображение, сложност и нюанси, без които изкуството ставаше безсмислено. „Инженери на човешките души.“ Имаше два основни проблема. Първият бе, че мнозина не искаха никакви инженери да им бъркат в

душите — не, благодарим. Нямаха нищо против душите им да си останат каквито са били с идването на този свят; а когато се опитваха да ги напътстват, те се дърпаха. Елате на този безплатен концерт на открито, другарю. О, наистина мислим, че трябва да присъствате. Да, разбира се, че е доброволно, но може да бъде грешка, ако не се появите.

Вторият проблем с инженерството на човешките души бе по-дълбок. А именно: кой ще бърка в душите на инженерите?

Спомни си за един концерт на открито в Харковския парк. Неговата Първа симфония разлая всички кучета в квартала. Тълпата се разсмя, оркестърът засвири по-силно, кучетата залаяха още по-настървено, а хората продължиха да се смеят. Сега музиката му бе разлаяла по-едри кучета. История се повтаряше: първия път като фарс, втория като трагедия.

Не искаше да се превръща в драматичен образ. Но понякога в малките часове, когато съзнанието му започваше да се рее, той си мислеше: ето значи докъде е стигнала историята. Толкова много стремежи, идеали, надежди, прогрес, наука, изкуство и съвест, и всичко свършва дотук: един човек стои пред асансьора, а до краката му е подпряно куфарче с цигари, бельо и прах за зъби; стои и чака да бъде отведен.

Той отклони мислите си към друг композитор с друго куфарче. Прокофиев напусна Русия и отиде в Запада скоро след Революцията; завърна се за пръв път през 1927 г. Сергей Сергеевич беше изискан мъж със скъпи вкусове. Освен това беше последовател на Християнската научна църква — не че това имаше значение за историята. Митничарите на съветската граница не бяха изискани; а и умовете им бяха претъпкани с идеи за саботаж, шпиони и контрареволуция. Отворили куфара на Прокофиев и най-отгоре открили нещо, което ги озадачило: пижама. Разгънали дрехата, вдигнали я, въртели я насам-натам и се споглеждали с недоумение. Може би Сергей Сергеевич се е притеснил. Във всеки случай, оставил обясненията на жена си. Но след толкова години в изгнание Пташка не се сетила да каже „нощна риза“. В крайна сметка проблемът се решил чрез пантомима и двойката била пусната да премине. Но по някакъв странен начин случката беше типична за Прокофиев.

Неговият албум с вестникарски изрезки. Що за човек си купува албум, а след това го изпълва с оскърбителни статии срещу себе си? Луд? Почитател на иронията? Руснак? Помисли си за Гогол, който стоял пред огледалото и от време на време крещял името си с отчуждение и погнуса в гласа. Сега това не му се струваше безумно.

* * *

Официалният му статут беше на „безпартиен болшевик“. Сталин обичаше да казва, че най-доброто качество на болшевика е скромността. Да, а Русия беше родината на слоновете.

Когато се роди дъщеря им, двамата с Нита се шегуваха, че ще я нарекат Сумбурина. С една дума, малка дандания. Това би било акт на иронична храброст. Не, на самоубийствена лудост.

Писмото на Тухачевски до Сталин остана без отговор. Самият Дмитрий Дмитриевич не изпълни съветите на Платон Керженцев. Не направи публично изявление, не се оправда с изстъпленията на младостта, не се отрече от творбата си; оттегли обаче Четвъртата си симфония — за хората без уши тя със сигурност щеше да звучи като смесица от крякане, пъшкане и ръмжене. Същевременно всички негови опери и балети бяха свалени от репертоара. Кариерата му просто замръзна. И тогава, през пролетта на 1937 г., дойде Първият му разговор с Властта. Разбира се, той бе говорил с Властта и преди, или пък Властта бе разговаряла с него: служители, бюрократи, политици, идващи с предложения, препоръки, ултиматуми. Властта говореше с него публично, чрез вестниците, или пък тайно му шепнеше на ухо. Напоследък Властта го унизи, отне му препитанието, нареди му да се покае. Властта му казваше как да работи, как да живее. Сега му намекваше, че в крайна сметка може би вече не го иска жив. Властта бе решила да се изправи лице в лице с него. Властта се наричаше Закревски и обитаваше Големия дом в Ленинград. Много от хората, които влизаха в Големия дом на Литейни проспект, така и не излизаха от него.

Бяха му определили час в събота сутринта. Той твърдеше пред роднините и приятелите си, че без съмнение всичко това е формалност, може би машинално действие вследствие на продължаващите статии

срещу него в „Правда“. Не вярваше в тия думи и едва ли другите му повярваха. Малцина биваха привиквани в Големия дом, за да обсъждат музикалните теории. Разбира се, той дойде точно навреме. Отначало Властта се държа учтиво и коректно. Закревски го попита за работата, как вървят професионалните му дела, какво възнамерява да композира тепърва. В отговор той спомена почти инстинктивно, че подготвя симфония, посветена на Ленин — вероятно като защитна реакция. След това сметна за разумно да спомене вестникарската кампания срещу себе си и бе окуражен от почти нехайното отношение на водещия разпита към тези атаки. После го попита за приятелите му и с кого се среща редовно. Не знаеше как да отговори на тези въпроси. Закревски му помогна.

— Ако не греша, вие се познавате с маршал Тухачевски?

— Да, познаваме се.

— Разкажете ми как се запознахте.

Той си припомни срещата зад кулисите на камерната зала в Москва. Обясни, че маршалът е голям любител на музиката, който често посещава неговите концерти, самият той свири на цигулка и дори се увлича по изработката на цигулки. Маршалът го кани в апартамента си; понякога свирят заедно. За любител той е доста добър цигулар. Наистина ли смяташе, че е добър? Е, със сигурност имаше заложби. И желание да се усъвършенства.

Но Закревски не се интересуваеше колко са добри пръстовката и изпълнителската техника на маршала.

— Често ли гостувахте в дома му?

— От време на време.

— От време на време в продължение на колко години? Осем, девет, десет?

— Да, може би толкова.

— Значи, да кажем, четири-пет посещения годишно? Четирийсет-петдесет общо?

— По-малко, струва ми се. Не съм ги броил. Но по-малко.

— Но вие сте близък приятел на маршал Тухачевски, нали?

Той помълча и се замисли.

— Не, не точно близък, но добър приятел.

Не спомена как маршалът му уреждаше финансова помощ как го съветваше; как писа на Сталин за него. Закревски или знаеше това, или

не.

— И кой друг е присъствал при тези четирийсет-петдесет посещения в дома на вашия добър приятел?

— Не много хора. Само членове на семейството.

— Само членове на семейството? — Тонът на водещия разпита бе определено скептичен.

— И музиканти. И музиковеди.

— А случайно да е имало политици?

— Не, политици не идваха.

— Съвсем ли сте сигурен?

— Ами, виждате ли, понякога сбирките бяха доста оживени. А аз всъщност не... В интерес на истината, често свирех на пиано...

— И за какво си говорехте?

— За музика.

— И за политика.

— Не.

— Хайде, хайде, как би пропуснал човек да говори за политика тъкмо с маршал Тухачевски?

— Това беше, така да се каже, времето му за развлечения. Сред приятели и музиканти.

— А тези развлечения не включваха ли разговори за политика?

— Не, никога. Никога не е имало разговори за политика в мое присъствие.

Водещият разпита се вгледа в него продължително. После дойде промяната на гласа, сякаш да го подготви за сериозността и рисковете на положението му.

— А аз мисля, че би трябвало да се поровите из паметта си. Не може през последните десет години да сте посещавали редовно дома на маршал Тухачевски в качеството си на „добър приятел“, както се изразихте, и да не сте обсъждали политиката. Например заговорът за убийството на другаря Сталин. Какво научихте за това?

В този момент той разбра, че с него е свършено. „И пак за някого удари час“ — само че този път часът беше негов. Той повтори колкото се може по-ясно, че у маршал Тухачевски никога не е имало разговори за политика; това са били чисто музикални вечери; държавните дела са оставали в антрето заедно с шапките и палтата. Не беше сигурен дали това е най-добрата фраза. Но Закревски почти не го слушаше.

— Тогава предлагам да се замислите по-усърдно — каза Закревски. — Някои от другите гости вече потвърдиха за заговора.

Той осъзна, че Тухачевски сигурно вече е арестуван, че е кариерата на маршала е свършено, както и с живота му; че разследването едва започва и всички около маршала скоро ще изчезнат от лицето на Земята. Собствената му невинност нямаше ни най-малко значение. Нито пък верността на отговорите му. Щом решението е взето, няма път назад. И ако трябва да се докаже, че току-що разкритият или просто измислен заговор е тъй широко разпространен, че дори най-известният — макар и наскоро опозорен — композитор взема участие, значи точно това ще докажат. Което обясняваше небрежния тон на Закревски, когато приключи разпита.

— Много добре. Днес е събота. Часът е дванайсет и можете да си вървите. Но ще ви дам само четирийсет и осем часа. В понеделник точно в дванайсет ще си спомните безпогрешно всичко. Трябва да разровите паметта си за всяка подробност от всички обсъждания на заговора срещу другаря Сталин, на които сте един от главните свидетели.

Свършено беше с него. Разказа на Нита какво са говорили и под нейните утешителни думи усети, че и тя го смята за мъртъв. Знаеше, че трябва да защити най-близките си, а за целта е необходимо да бъде спокоен, но треската на ужаса беше неудържима. Изгори всичко, което можеше да се сметне за улика — само че след като са те обявили за народен враг и съучастник на убиец, всичко около теб се превръща в улика. Със същия успех можеше да изгори целия апартамент. Боеше се за Нита, за майка си, за Галя, за всеки, който някога е стъпвал в апартамента му.

„Не можеш да избягаш от съдбата си.“ И тъй, той щеше да умре на трийсет години. Вярно, по-стар от Перголези, но по-млад дори от Шуберт. И от самия Пушкин, между другото. Името и музиката му щяха да бъдат заличени. Не само че нямаше да съществува, но и никога нямаше да е съществувал. Беше грешка, която бързо се коригира — лице от снимка, изчезнало при следващото ѝ отпечатване. И дори ако в някой бъдещ момент го изровеха от гроба, какво щяха да намерят? Четири симфонии, един концерт за пиано, няколко оркестрови сюити, две пиеси за струнен квартет, но нито един завършен квартет, малко музика за пиано, соната за виолончело, две

опери, малко филмова и балетна музика. С какво щяха да го запомнят? С операта, която му донесе позор, със симфонията, която благородно оттегли? Може би неговата Първа симфония щеше да звучи като весела прелюдия към концертите от зрели творби на композитори, имали щастието да го надживеят.

Но осъзнаваше, че дори и това е фалшива утеха. Нямахше значение какво мисли самият той. Бъдещето щеше да си каже тежката дума. Например, че неговата музика е била съвсем незначителна. Че би могъл да постигне нещо като композитор, ако от суетност не се е замесил в предателски заговор срещу държавния глава. Знае ли някой в какво ще повярва бъдещето? Ние очакваме твърде много от него — с надеждата, че то ще оспори настоящето. И знае ли някой каква сянка ще хвърли неговата смърт върху семейството му? Представи си как шестнайсетгодишната Галя излиза от някое сибирско сиропиталище с твърдото убеждение, че родителите ѝ са я изоставили най-безсърдечно, и без да знае, че баща ѝ е написал дори една музикална нота. Когато започнаха заплахите срещу него, той каза пред приятели: „Дори да ми отрежат ръцете, ще захая писалката и ще продължа да пиша музика“. Това бяха думи на непокорство, целящи да ободрят всички, включително и самия него. Но те не искаха да отрежат ръцете му, неговите малки, „неклавири“ ръце. Можеше да им хрумне да го измъчват и той щеше веднага да потвърди всичко, което му кажат, защото не можеше да търпи болка. Щяха да сложат пред него списък с имена и той щеше да обвини всички. За кратко щеше да казва „не“, което скоро щеше да се превърне в „да“, „да“, „да“ и „да“. „Да, по това време бях в апартамента на маршала.“ „Да, чух го да казва каквото твърдите, че е казал.“ „Да, този генерал и онзи политик участваха в заговора, лично ги видях и чух.“ Но нямаше да има мелодраматично рязане на ръце, само делови изстрел в тила.

В най-добрия случай тези негови думи пред приятелите бяха глупаво самохвалство, а в най-лошия — просто метафора. Но Властта не се интересуваше от метафори. Властта признаваше само фактите и нейният език се състоеше от фрази и евфемизми, целящи или да обявят, или да прикрият тези факти. В сталинска Русия нямаше композитори с писалка между зъбите. Отсега нататък щеше да има само два вида композитори: тези, които са живи и уплашени; и тези, които са мъртви.

До съвсем скоро бе усещал в себе си младежката неуязвимост. Нещо повече — младежката неподкупност. И отвъд това, под всичко това — убеждение в правотата и истината на целия си талант и цялата си музика. Днес тази убеденост не бе разклатена ни най-малко. Просто тя нямаше абсолютно никакво значение.

В събота вечер, а после и в неделя вечер той пи, за да заспи. Не беше трудно. Алкохолът го хващаше бързо и две чаши водка му стигаха, за да се унесе. Тази слабост бе и предимство. Пий, а след това си почивай, докато другите продължават с пиенето. Така на другата сутрин си по-свеж, по-работоспособен.

Анапа се славеше като център на гроздолечението. Веднъж той се бе пошегувал с Таня, че предпочита водколечението. И ето че сега, може би в последните две нощи от своя живот, предприе такова лечение.

В понеделник сутринта той целуна Нита, прегърна Галя за последен път и хвана автобуса до зловещата сива сграда на Литейни проспект. Винаги беше точен, щеше да остане такъв и за срещата си със смъртта. За малко се вгледа в река Нева, която щеше да надживее всички. После влезе в Големия дом и се представи на дежурния в приемната. Войникът прегледа списъка, но не откри името му. Помоли го да повтори. Той се представи отново. Войникът препрочете списъка.

— По каква работа идвате? При кого?

— При другаря Закревски.

Войникът бавно кимна. След това каза, без да вдига очи:

— Е, можете да си вървите у дома. Не сте в списъка. Закревски не е дошъл днес, така че няма кой да ви приеме. Така приключи Първият му разговор с Властта.

Той се прибра у дома. Предположи, че това трябва да е някакъв номер — пускаха го да си върви, за да го проследят и после да арестуват всичките му приятели и сътрудници. Но се оказа, че неочаквано му е провървяло. Между събота и понеделник самият Закревски бе попаднал под подозрение. Сега разпитваха водещия разпитите. Арестуваха арестуващия.

И все пак, дори да не беше номер, освобождаването му от Големия дом можеше да е само бюрократично забавяне. Едва ли щяха да се откажат от разследването на Тухачевски; тъй че отстраняването

на Закревски бе само временно облекчение. Някой нов Закревски щеше да заеме мястото и да прати нова призовка.

Три седмици след ареста си маршалът бе разстрелян заедно с елита на Червената армия. Заговорът на генералите за убийството на другаря Сталин бе разкрит точно навреме. Сред хората от непосредственото обкръжение на Тухачевски, които бяха арестувани и разстреляни, попадна техният общ приятел, изтъкнатият музиколог Николай Сергеевич Жилиев. Може би тепърва предстоеше да се разкрие заговор на музиколозите, последван от заговор на композиторите и заговор на тромбонистите. Защо не? „Няма друго на света освен лудост.“

Сякаш тъй неотдавна всички се смееха на определението на професор Николаев за музиколог. Представете си, че ядем бъркани яйца, казваше професорът. Моят готвач Паша ги е сготвил, а ние с вас ги ядем. Идва човек, който не ги е сготвил и не ги яде, но говори така, сякаш знае всичко за *тях* — *това* е музиколог.

Но сега, когато разстрелваха дори музиколозите, това не изглеждаше толкова смешно. Николай Сергеевич Жилиев бе обвинен в монархизъм, тероризъм и шпионаж.

И тогава започнаха неговите бдения до асансьора.

Не беше уникален в това. Из целия град други вършеха същото, за да спестят на близките си спектакъла е арестуването. Всяка вечер той следваше една и съща рутинна: минаваше през тоалетната, целуваше заспалата си дъщеря, целуваше будната си жена, вземаше от ръцете ѝ куфарчето и затваряше входната врата. Все едно отиваше на работа нощна смяна. И донякъде бе точно така. А после стоеше и чакаше; мислеше за миналото и се боеше от бъдещето, пушейки по пътя през мимолетното настояще. Опряното в прасеца му куфарче трябваше да успокои както него, така и другите — практична мярка. То пораждаше илюзията, че сам ръководи събитията, а не е тяхна жертва. Хората, тръгнали от дома си с куфар в ръка, обикновено се завръщат. Измъкнатите от леглата по нощни дрехи най-често не. Нямахше значение дали е истина, важното бе да изглежда, че не се страхува.

Това беше един от въпросите в главата му: смел ли е, като стои там и ги чака, или страхлив? Или нито едното, нито другото — просто благоразумен? Не очакваше да открие отговора.

Дали наследникът на Закревски щеше да започне по същия начин, е учтиво встъпление, после твърд тон, заплаха и покана да се върне със списък от имена? Но какви допълнителни доказателства срещу Тухачевски можеха да им трябват, след като той вече бе съден, осъден и екзекутиран? Най-вероятно щеше да има по-широко разследване на външния кръг от приятели на маршала, понеже вътрешният кръг вече бе обезвреден. Щяха да го разпитват за политическите му убеждения, за семейните и професионалните връзки.

Е, той си спомняше как като малко момче стоеше гордо пред сградата на улица „Николаевская“ с червена панделка на ревера; как по-късно бързаше с група съученици към Финландската гара, за да приветства завръщането на Ленин в Русия. Най-ранните му композиции, предхождащи официалния Опус 1, бяха „Погребален марш за жертвите на Революцията“ и „Химн на свободата“.

Но прекрачеше ли малко по-нататък, фактите вече не бяха факти, а само твърдения, подлежащи на всевъзможни тълкувания. Например че бе учил заедно с децата на Керенски и Троцки — някога основание за гордост, после въпрос на интереси, а сега може би повод за тих срам. Например че вуйчо му Максим Лаврентиевич Кострикин — стар болшевик, заточен в Сибир за участието си в революцията от 1905 г. — пръв насърчи революционните симпатии на своя племенник. Но старите болшевики, някогашна гордост и благословия, в днешно време се оказваха най-често проклятие.

Не влезе в Партията и никога нямаше да го направи. Просто не можеше да членува в партия, която убива.

Но като „безпартиен болшевик“ бе позволил да го представят за неин твърд поддръжник. Пишеше музика за филми, балети и оратории, които възпяваха Революцията и всички нейни дела. Неговата Втора симфония беше кантата, прославяща десетата годишнина от Революцията, в която той включи някакви отвратителни стихове на Александър Безименски. Беше писал мелодии, възпяващи колективизацията и разобличаващи саботажа в индустрията. Неговата музика към филма „Насрещен план“ — за група фабрични работници, които спонтанно създават схема за стимулиране на производството — спечели огромен успех. И до днес „Песен за насрещния план“ се подсвиркваше и тананикаше в цялата страна. В момента — а може би

завинаги и със сигурност докогато бъде необходимо — работеше над симфония, посветена на паметта на Ленин.

Едва ли нещо от всичко това би убедило заместника на Закревски. Дали някаква част от него вярваше в комунизма? Разбира се, ако алтернативата бе фашизъм. Но той не вярваше в утопии, в усъвършенстването на човечеството, в инженерството на човешката душа. След петте години Нова икономическа политика на Ленин той бе писал на свой приятел, че „Земният рай ще дойде след 200 000 000 000 години“. Но сега си мислеше, че може да е бил твърде оптимистичен. Теориите бяха ясни, убедителни и разбираеми. Животът беше объркан и пълен с безсмислици. Той бе приложил на практика теорията за свободната любов първо с Таня, а след това с Нита. Всъщност и с двете едновременно; те се бяха препокрили в сърцето му и понякога все още се препокриваха. Бавно и мъчително дойде прозрението, че теорията за любовта не съвпада с реалността на живота. Все едно да вярваш, че си способен да напишеш симфония само защото някога си прочел учебник по композиране. И отгоре на всичко самият той беше мекушав и нерешителен — с изключение на редките случаи, когато бе твърд и решителен.

Но дори и тогава не вземаше непременно правилните решения. Така че емоционалният му живот беше... как да го обобщи най-точно? Той се усмихна печално. Да, наистина — дандания вместо музика.

Искаше Таня; майка му не одобри. Искаше Нина; майка му не одобри. Той кри от нея брака си няколко седмици, защото не искаше началото на щастието им да се помрачи с лоши чувства. Сам си признаваше, че това не е от най-героичните постъпки в живота му. А когато съобщи новината на майка си, тя реагира така, сякаш е знаела през цялото време — може да бе чела дневника му — и не вижда причина да одобри. Майка му умееше да говори за Нина така, сякаш я хвалеше, а всъщност я критикуваше. Може би след смъртта му, която едва ли щеше да закъснее, двете щяха да създадат съвместно домакинство. Майка, снаха, внучка — жени от три поколения. Такива домакинства се срещаха все по-често в днешна Русия.

Може и да приемаше нещата погрешно, но не беше нито глупак, нито пълен наивник. От самото начало разбираше, че трябва да отдаде кесаревото Кесарю. Тогава защо Кесарят се гневеше срещу него? Никой не можеше да каже, че не е продуктивен — той пишеше бързо и

рядко пропускаше крайните срокове. Успяваше да създава изключително мелодична музика, която му харесваше за цял месец, а на широката публика — за десетилетие. Но точно там бе въпросът. Кесарят не просто настояваше да получи дан; той определяше и валутата, в която да му се плаща. Защо, другарю Шостакович, вашата нова симфония не звучи като прекрасната ви „Песен за насрещния план“? Защо умореният стоманолеяр не си подсвирква нейната основна тема на път за вкъщи? Ние знаем, другарю Шостакович, че сте способен да пишете музика, която се харесва на масите. Така че защо упорствате с вашето формалистично крякане и пъшкане, на което престорено се възхищава самодоволната буржоазия, която все още командва концертните зали?

Да, той беше проявил наивност относно Кесаря.

Или по-скоро имаше остаряла представа за него. Някога Кесарят настояваше за дан като признание за властта му — определен процент от твоята обща стойност. Но нещата се промениха и новите кесари в Кремъл модернизираха системата: в днешно време личната дан се изчисляваше върху сто процента от твоята стойност. Или повече, ако е възможно.

Когато беше студент — в онези години на бодрост, надежда и неуязвимост, — той работи цели три години като пианист в киносалоните. Озвучаваше немите филми в „Пикадили“ на Невски проспект, а също и в „Светла лента“, и „Сплендид Палас“. Това бе тежък, унизителен труд; някои собственици на киносалони бяха скъперници, предпочитаха да те уволнят, вместо да ти платят. И все пак той си напомняше, че Брамс е свирил на пиано в моряшки бардак в Хамбург. Което, честно казано, може и да е било по-забавно. Опитваше се да гледа екрана над себе си и да свири подходяща музика. Публиката предпочиташе старите, познати романтични мелодии; но често му ставаше скучно и почваше да свири собствени композиции. Те не се приемаха много добре. В киното беше точно обратното на концертната зала — публиката ръкопляскаше, когато не одобряваше нещо. Една вечер, докато озвучаваше филм, озаглавен „Блатни и водни птици на Швеция“, той изпадна в много по-сатирично настроение от обикновено. Отначало започна да имитира с пианото птичи крясъци, а след това, докато блатните и водните птици летяха все по-високо и по-високо, пианото засвири с буйна страст. Избухна ха ръкопляскания,

които той с цялата си наивност прие за насочени към нелепия филм; и затова засвири още по-усърдно. После публиката се оплака на собственика на киното: пианистът сигурно е бил пиян, негова свирня изобщо не е музика, той обижда красивия филм, а също и зрителите. Собственикът го изхвърли.

И това, осъзна сега той, бе цялата му кариера в миниатюра: упорит труд, известен успех, нарушаване на музикалните норми, официално неодобрение, спиране на заплатата, изхвърляне. Само че вече живееше в света на възрастните, където изхвърлянето означаваше нещо далеч по-окончателно.

Представи си как майка му седи в киното, докато на екрана се прожектират снимки на неговите приятелки. Таня — майка му ръкопляска. Нина — майка му ръкопляска. Розалия — майка му ръкопляска още по-силно. Клеопатра, Венера Мило ска, Савската царица — майка му продължава да ръкопляска навъсено, без изобщо да се впечатли.

Нощните му бдения траяха десет дни. Нита твърдеше — без доказателства, по-скоро от оптимизъм и решителност, — че непосредствената заплаха навярно е отминала. И двамата не вярваха в това, но му беше омръзнало да стои и да слуша как двигателят на асансьора стърже и хъхри. Беше уморен от собствения си страх. И тъй, отново взе да си ляга напълно облечен, със съпругата си от едната страна в мрака и куфарчето от другата. На няколко крачки от тях Галя спеше като всяко бебе, без да се вълнува от държавните дела. А после една сутрин той вдигна куфарчето и го отвори. Прибра бельото си обратно в чекмеджето, четката и праха за зъби в шкафчето в банята, а трите пакета „Казбек“ остави върху бюрото си.

И чакаше Властта да поднови разговора си с него.

Но така и не чу нова вест от Големия дом.

Не че Властта седеше със скръстени ръце. Мнозина около него започнаха да изчезват — някои пратени в лагери, други на екзекуция. Тъща му шурей му старият болшевик вуйчо му колеги, една бивша любовница. Ами Закревски, който не дойде на работа през онзи фатален понеделник? Никой вече не чу за него. Може би Закревски изобщо не бе съществувал.

Но от съдбата нямаше как да избягаш; а засега очевидно му бе писано да живее. Да живее и да работи. Отдых не се полагаше. „Ние

почиваме само когато сънуваме“, както се бе изразил Блок; макар че по онова време сънищата на повечето хора не бяха спокойни.

Но животът продължаваше; скоро Нита отново забременя и също тъй скоро той започна да разширява списъка на творбите си, за който се беше страхувал, че ще свърши с Четвъртата симфония.

Петата симфония, която той написа през това лято, бе представена през ноември 1937 г. в залата на Ленинградската филхармония. Един стар филолог бе казал на Гликман, че само веднъж през целия си живот е виждал толкова бурни и възторжени овации — преди четирийсет и четири години, когато Чайковски дирижирал своята Шеста симфония на премиерата ѝ. Някакъв журналист — в проява на глупост? надежда? съчувствие? — описа Петата симфония като „отговор на един съветски творец след справедливата критика“.

Той не оспори израза и мнозина повярваха, че го е изписал собственоръчно на първия нотен лист. Тези думи се оказаха най-известните, които някога бе написал — или по-скоро, не бе написал. Той не се отрече от тях, защото те пазеха музиката му. Нека Властта да получи думи, защото думите не могат да опетнят музиката. Музиката бяга от думите — това е нейната цел и нейното величие.

Освен това фразата позволи дори на онези с магарешките уши да чуят в неговата симфония каквото искаха да чуят. Те пропуснаха пронизителната ирония на последната част, тази подигравка с триумфа. Чува единствено самия триумф като лоялно одобрение на съветската музика, на съветското музикознание, на живота под слънцето на Сталиновата конституция.

Той бе завършил симфонията във фортисимо и мажор. Ами ако беше завършил в пианисимо и минор? Подобни неща можеха да преобърнат един човешки живот — всъщност не само един, а няколко. Е, „няма друго на света освен безсмислие“.

Успехът на Петата симфония бе мигновен и всеобщ. Едно тъй внезапно явление бе съответно анализирано от партийните бюрократи и придворните музиковеди, които излязоха с официално описание на творбата, за да подпомогнат разбирането ѝ от страна на съветската общественост. Те нарекоха Петата симфония „оптимистична трагедия“.

2. В САМОЛЕТА

Той знаеше само, че по-лошо от това не е било.

Страх страха избива, както клин клина. И затова, докато излитаният самолет сякаш се сблъскваше с плътни слоеве въздух, той се съсредоточи върху местния, непосредствен страх: от злополука, разпадане, мигновена забрава. Обикновено страхът прогонва всички други чувства; но не и срама. Страх и срам се вихреха на воля в стомаха му.

Виждаше крилото и трептящото витло на самолета на „Американ Овърсийз Еърлайнс“; виждаше и облаците, към които се насочваха. Други членове на делегацията, с по-добри места и по-силно любопитство, притискаха лица до малките прозорчета за един последен поглед към очертанията на Ню Йорк. По гласовете им усещаше, че шестимата са в празнично настроение и нетърпеливо чакат стюардесата да се появи с първото предложение за напитки. Щяха да вдигнат тост за големия успех на конгреса и да се уверяват взаимно, че именно заради техния принос в делото на световния мир войнолюбците от Държавния департамент отмениха визите им и ги отпратиха да си вървят по-рано. Той чакаше стюардесата и напитките със същото нетърпение, макар и по други причини. Искаше да забрави какво се бе случило. Дръпна пъстрите завески пред прозореца, сякаш за да заличи спомена.

Ала колкото и да изпиеше, едва ли щеше да успее.

„Има само хубава водка и много хубава водка — лоша водка не съществува.“ Тази мъдрост властваше от Москва до Ленинград, от Архангелск до Куйбишев. Но имаше и американска водка, за която той вече знаеше, че ритуално се подправя с плодови есенции, лимон, лед и тоник, докато вкусът ѝ напълно изчезне в коктейлите. Значи не беше изключено да съществува и лоша водка.

През войната преди дълго пътуване го обземаха пристъпи на тревожност и заради тях понякога ходеше на хипнотерапия. Искаше му

се да бе минал подобна терапия преди заминаването, след това всеки ден от едноседмичния престой в Ню Йорк и накрая още веднъж преди обратния полет. Или още по-добре — да го бяха пъхнали в сандък с едноседмичен запас от салам и водка, който да изхвърлят на летище „Ла Гуардия“ и на връщане отново да го качат в самолета. Е, Дмитрий Дмитриевич, как беше пътуването? Чудесно, благодаря. Видях всичко, което исках, а компанията беше много приятна.

* * *

По време на полета съседното място бе заето от неговия официален придружител, пазач, преводач и нов най-добър приятел от двайсет и четири часа насам. Който, естествено, пушеше „Беломор“. Когато им дадоха менюта на английски и френски език, той помоли придружителя си за превод. Отдясно бяха коктейлите, алкохолните напитки и цигарите. Предположи, че отляво е храната. Не, отговори придружителят му, това са други неща, които може да се поръчат. И педантичният му показалец плъзна надолу по списъка. Домино, шах, зарове, табла. Вестници, канцеларски материали, списания, пощенски картички. Електрически самобръсначки, торбички с лед, комплекти за пиене, за първа помощ дъвки, четки за зъби, хартиени кърпички.

— А това? — попита той, сочейки единствения непреведен артикул.

Повикаха стюардесата и последва дълго обяснение. В крайна сметка му казаха:

— Инхалатор с бензедрин.

— Инхалатор с бензедрин?

— За капиталистите наркомани, дето пълнят гащите при излитане и кацане — каза новият му най-добър приятел с не скрито идеологическо самодоволство. Самият той страдаше от некапиталистически страх при излитане и кацане. Ако не знаеше, че това незабавно ще влезе в официалното му досие, би могъл да опита упадъчното западно изобретение.

Страх: какво знаеха за него тези, които го всяваха? Знаеха, че действа, знаеха дори как действа, но не и какво е усещането. Както се казва, вълкът не може да говори за страха на овцете. Докато той

очакваше заповед от Големия дом в Санкт Ленинбург, Ойстрах бе очаквал арест в Москва. Цигуларят му бе описал как нощ след нощ идвали за някого в неговия жилищен блок. Никога масов арест; само една жертва, а на следващата вечер друга — система, постепенно засилваща страха на онези, които остават, които са временно оцелели. В крайна сметка всички наематели били прибрани освен тези в неговия апартамент и отсрещния. На следващата вечер милиционерската камионетка отново пристигнала, чули как долу се тряска врата, стъпки се задали по коридора... и отишли към другия апартамент. Ойстрах му бе казал, че точно от този момент вече не спирал да се страхува; и знаел, че ще е така до края на живота му.

Сега, по време на обратния полет, неговият придружител го остави на мира. Щяха да минат трийсет часа, преди да стигнат до Москва със спирки в Нюфаундленд, Рейкявик, Франкфурт и Берлин. Но поне щеше да е комфортно: седалките бяха удобни, нивото на шума поносимо, стюардесите — красиви и елегантни. Поднесоха храната в истински порцелан с ленени салфетки и масивни прибори. Огромни скариди, мазни и хлъзгави като политици, плуваха в гъст сос. Пържола, дебела почти колкото беше широка, с гъби, картофи и зелен фасул. Плодова салата. Той яде, но повече наблегна на пиенето. Алкохолът вече не го хващаше бързо, както на младини. Чашите уиски със сода следваха една след друга, но не успяваха да го замаят. Никой не го възпря — нито авиокомпанията, нито спътниците му, които шумно се веселяха и вероятно пиеха не по-малко от него. По-късно, след като поднесоха кафето, в салона сякаш стана по-топло и всички се унесоха в сън, включително и той.

На какво се бе надявал в Америка? Да се срещне със Стравински. Макар да знаеше, че това е само мечта, дори чиста фантазия. Заяви, че винаги е почитал музиката на Стравински. Почти не пропуска представление на „Петрушка“ в Мариинския театър. Свирил е второ пиано на руската премиера на „Сватба“, изпълнявал е пред публика неговата „Серенада в ла“ и дори е аранжирал „Симфония на псалмите“ за четири ръце. Ако има композитор на XX век, който може да бъде наречен велик, това е Стравински. „Симфония на псалмите“ е една от най-гениалните творби в историята на музиката. Заяви всичко това без съмнение или колебание.

Но Стравински нямаше да дойде. Той бе изпратил високомерна и широко разгласена телеграма: „Съжалявам, но не мога да бъда сред тези, които ще приветстват съветските творци при посещението им в тази страна. Всичките ми морални и естетични убеждения противоречат на подобен жест“.

А какво бе очаквал от самата Америка? Разбира се, не карикатурни капиталисти с цилиндри и жилетки на звезди и райета, които маршируват по Пето Авеню и тъпчат гладувания пролетариат. Както не бе очаквал да се убеди, че това е прословутата Земя на свободата съмняваше се подобно място да съществува където и да било. Може би си беше представял комбинация от технологичен напредък, социално съгласие и трезво поведение на една пионерска нация, която е забогатяла. След своето пътуване из цялата страна Илф и Петров бяха писали, че мислите за Америка ги изпълват с меланхолия, но върху самите американци имали точно обратен ефект. Разказваха също, че американците, противно на собствената си пропаганда, били много пасивни по природа, тъй като всичко им се поднасяло предварително обработено — от идеите до храната. Дори кравите, застанали неподвижно в ливадите, приличали на реклами за кондензирано мляко. Първата му изненада бе поведението на американските журналисти. Техният авангард ги причака в засада още на летище Франкфурт. Крещяха въпроси и размахваха камери пред лицето му. В тях имаше някаква весела грубост, родена от убеждението, че притежават по-висши стойности. Ако не могат да произнесат името ти, виновно е името, а не те. Затова го съкратиха.

— Хей, Шости, погледни насам! Помахай ни с шапка! Това беше по-късно, на летище „Ла Гуардия“. Той послушно повдигна шапка и я размахва, същото сториха и другите делегати.

— Хей, Шости, усмихни ни се!

— Хей, Шости, как ти се струва Америка?

— Хей, Шости, блондинки ли предпочиташ или брюнетки?

Да, дори за това го питаха. Ако у дома те следяха мъжете, които пушат „Беломор“, тук, в Америка, пресата вършеше същата работа. След кацането на самолета някакъв журналист се докопа до една стюардеса и я разпита за поведението на съветската делегация по време на полета. Тя им съобщи, че са си приказвали с другите пътници, а от напитките предпочитали сухо мартини и уиски със сода.

И тази информация бе надлежно отпечатана в „Ню Йорк Таймс“ като нещо безкрайно интересно!

Най-напред хубавото. Куфарът му беше пълен с грамофонни плочи и американски цигари. Бе изслушал три квартета на Барток в изпълнение на студенти от „Джулиардс“ и след това се срещна с тях зад кулисите. Бе посетил Нюйоркската филхармония, където Стоковски дирижираше концерт от творби на Пануфник, Върджил Томсън, Сибелиус, Хачатурян и Брамс. Лично изпълни — със своите малки, „неклавирни“ ръце — втората част на Петата си симфония пред петнайсет хиляди души в Медисън Скуеър Гардън. Аплодисментите им бяха гръмотевични и все по-неудържими, сякаш публиката се състезаваше помежду си. Е, Америка беше страната на конкуренцията, може би просто искаха да докажат, че могат да ръкопляскат по-дълго и по-силно от руската публика. Това го смути — а кой знае, може би смути и Държавния департамент. Запозна се с някои американски творци, които го посрещнаха най-сърдечно: Арон Копланд, Клифърд Одетс, Артър Милър, един млад писател на име Мейлър. Получи голям свитък с благодарности за посещението, подписан от четирийсет и двама музиканти — от Арти Шоу до Бруно Уолтър. И с това хубавите неща приключваха. Те бяха неговата лъжица мед в бъчва с катран.

Беше се надявал на известна анонимност сред стотиците други участници, но за свой ужас откри, че е звездното име на съветската делегация. В петък вечерта му се наложи да държи кратка реч, а в събота вечер — огромна. Отговаряше на въпроси и позираше за снимки. Приемаха го много добре; това бе публичен успех и същевременно най-голямото унижение в живота му. Не изпитваше нищо друго освен отвращение и презрение към самия себе си. Това бе най-съвършеният капан, при все че двете му части не бяха свързани. Комунистите от едната страна, капиталистите от другата, той по средата. И нямаше какво да направи, освен да подтичва по ярко осветените коридори на някакъв експеримент, докато поредица от врати се отваряха пред него и мигом се затваряха зад гърба му.

И всичко започна отново заради поредното посещение на Сталин в операта. Каква ирония. Фактът, че операта дори не беше негова, а на Мурадели, нямаше абсолютно никакво значение — нито в края, нито пък от самото начало. Естествено, годината беше високосна — 1948-а.

Банално е да се казва, че тиранията преобръща света с главата надолу; и все пак е истина. През дванайсетте години от 1936 до 1948 г. той никога не се бе чувствал по-сигурен, отколкото по време на Великата отечествена война. Бедата идва на помощ както се казваше. Милиони и милиони загинаха, но поне страданието стана по-общо и в това се криеше временното му спасение. Защото, макар и параноична, тиранията не беше непременно глупава. Ако беше глупава, нямаше да оцелее; също както не би оцеляла, ако имаше принципи. Тиранията разбираше как действат някои части — слабите части — у повечето хора. Години наред тя убиваше свещеници и затваряше църкви, но ако войниците се сражаваха по-неустрашимо под благословията на свещениците, тогава свещениците можеха да бъдат върнати в църквите заради своята краткосрочна полезност. А ако по време на война хората се нуждаеха от музика, за да съхранят бодрия дух, тогава и композиторите щяха да бъдат пуснати да работят.

Щом държавата направи отстъпки, същото сториха и нейните граждани. Той държеше политически речи, написани за него от други, но (дотогава се бе преобрънал светът) това бяха речи, с чиито настроения, ако не с езика им, можеше искрено да се съгласи. На антифашисткия митинг на артистите говори за „нашата гигантска битка с германския вандализъм“ и „мисията да освободим човечеството от кафявата чума“.

„Всичко за фронта“, призова той почти като самата Власт Беше самоуверен, сладкодумен, убедителен. „Скоро ще дойдат по-щастливи времена“, обеща той на колегите си творци, имитирайки Сталин.

* * *

Кафявата чума включваше и Вагнер — композитор, когото Властта отдавна използваше. Музиката му ту ставаше модна, ту тънеше в забравата според политиката на деня. Когато бе подписан пактът „Молотов-Рибентроп“, Майка Русия прегърна новия си фашистки съюзник, както вдовица на средна възраст прегръща наперен млад съсед и страстта ѝ се разпалва все повече тъкмо защото е закъсняла и неразумна. Вагнер отново стана велик композитор и Айзенщайн получи нареждане да режисира „Валкюра“ в Большой

театър. След по-малко от две години Хитлер нахлу в Русия и Вагнер пак се превърна в гнусен фашист, в кафява отровна пяна.

Всичко това беше мрачна комедия, но прикриваше един по-важен въпрос. Пушкин бе вложил думите в устата на Моцарт:

Геният и злото несъвместими са. Нали е тъй?

Той лично беше съгласен. Вагнер имаше зла душа и му личеше. Бе яростен в своя антисемитизъм и в другите си расистки възгледи. Ето защо не можеше да бъде гений въпреки целия блясък и разкош на музиката му. Той прекара по-голямата част от войната със семейството си в Куйбишев. Там бяха в безопасност и след като майка му се измъкна от Ленинград и успя да дойде при тях, тревогите му поотслабнаха. А и по малко котки си точеха ноктите върху душата му. Разбира се, като патриотичен член на Съюза на композиторите често го викаха в Москва. Приготвяше си за път солиден запас от чеснов салам и водка. „Най-хубавата птица е колбасът“, както казваха в Украйна. Влаковете спираха за часове, понякога за дни; не се знаеше кога внезапно прехвърляне на войски или липса на въглища ще прекъсне пътуването ти.

Пътуваше в първа класа, което беше чудесно, защото третокласните вагони приличаха на болнични отделения, претъпкани с потенциални преносители на петнист тиф. За да се предпази от заразата, той носеше на врата си наниз от чесън и по още един на двете китки. „Миризмата пропъжда момичета — обясняваше той, — но по време на война се налагат такива жертви.“ Веднъж се прибираше от Москва заедно с... Не, не можеше да си спомни с кого. На третия ден влакът спря на някакъв дълъг прашен перон. Отвориха прозореца и надникнаха навън. Ранното утринно слънце ги заслепи, а в ушите им нахлу гръмогласната мръсна песничка на някакъв просяк. Салам ли му дадоха? Водка? Няколко копейки? Защо в паметта му се мержелееше точно тази гара, този просяк сред хилядите други? С някаква шега ли бе свързано? Дали някой от тях бе подхвърлил шега? Но кой? Не, не можеше да си спомни.

Не можеше да си спомни казармените вулгарности на просяка. Вместо това в паметта му изплуваше войнишка песен от миналия век. Не знаеше мелодията, само думите, които някога бе открил, преглеждайки писмата на Тургенев:

Русия, майчицата мила, не взема нищичко насила; тя взема доброволна дан със нож на гърлото опрян.

Тургенев не му допаднаше — беше твърде цивилизован и недостатъчно фантастичен. Предпочиташе Пушкин, Чехов и Гогол. Но дори и Тургенев въпреки всичките си недостатъци притежаваше истински руски песимизъм. Всъщност той разбираше, че да бъдеш руснак означава да си песимист. Бе писал още, че колкото и да миеш и търкаш руснака, той пак си остава руснак. Точно това не бяха разбрали Карло-Марло и техните потомци. Те искаха да бъдат инженери на човешките души; но руснаците въпреки всичките си недостатъци не бяха машини. Затова вместо с инженерство се занимаваха с елементарно стържене. Търкай, търкай, търкай, да отмием всичко староруско и да теглим отгоре един слой лъскава нова съветска боя. Но не се получаваше нищо — боята почваше да се лющи почти веднага след като я положеха.

Да бъдеш руснак означаваше да си песимист; да бъдеш съветски човек означаваше да си оптимист. Ето защо думите Съветска Русия бяха абсурд. Властта така и не разбра това. Тя смяташе, че ако убиеш достатъчна част от населението и сложиш останалите на диета от пропаганда и терор, ще се получи оптимизъм. Но къде оставаше логиката? Точно както упорито му повтаряха по разни начини и с различни думи, чрез музикални бюрократи и вестникарски статии, че искат един „оптимистичен Шостакович“. Още един абсурд.

Едно от малкото места, където можеха мирно да съжителстват оптимизмът и песимизмът — всъщност от съвместното им наличие зависеше оцеляването, — беше семейният живот. Така например той обичаше Нита (оптимизъм), но не знаеше дали е добър съпруг (песимизъм). Беше боязлив и знаеше, че тревогите превръщат човека в недружелюбен егоист. Сутрин Нита тръгваше за работа; но веднага щом пристигнеше в института, той вече ѝ звънеше да пита кога ще се прибере. Сам разбираше, че това е досадно; но тревогата надделяваше.

Той обичаше децата си (оптимизъм), но не бе сигурен дали е добър баща (песимизъм). Понякога имаше чувството, че любовта му към децата е ненормална, дори болестна. Е, животът не е разходка през полето, както се казва.

Учеха Галя и Максим да не лъжат и винаги да бъдат любезни. Той държеше на добрите обноски. Още в ранна възраст обясни на

Максим, че при изкачване по стълбище вървиш след дамата, а при слизане пред нея.

Когато двамата се сдобиха с велосипеди, той ги накара да научат правилата на уличното движение и да ги спазват, дори ако са на пуста горска пътека — сигнал с лявата ръка за ляв завой, с дясната ръка за десен. Освен това в Куйбишев наглеждаше гимнастическите им упражнения всяка сутрин. Включваше радиото и тримата изпълняваха бодрите инструкции на говорителя Гордеев. „Точно така! Стъпалата на ширината на раменете! Първо упражнение...“ И тъй нататък.

Извън тези родителски физкултурни епизоди той не тренираше тялото си; само го обитаваше. Веднъж един негов приятел му показва нещо, наречено гимнастика за интелигенцията. Вземаш кутия кибрит и разсипваш клечките по пода, после се навеждаш и ги вдигаш една по една. Първия път, когато лично опита упражнението, той загуби търпение и събра клечките с шепи. Не се отказа, но при следващия опит, точно докато се навеждаше, спешно го повикаха на телефона; и така събирането на клечките остана за прислужницата.

Нита обичаше ските и планинския туризъм; той умираше от страх, щом усетеше коварния сняг под ските. Тя харесваше боксовите мачове; той не понасяше да гледа как някой пребива друг почти до смърт. Не успя дори да овладее онова физическо упражнение, което бе най-близо до собственото му изкуство — танците. Можеше да напише полка, умееше да я изсвири весело на пиано, но стъпеше ли на дансинга, краката му преставаха да го слушат.

Обичаше да реди пасианси, това го успокояваше; или да играе на карти с приятели, стига да е със залози. И макар че нямаше необходимата сила или координация за футбола, обичаше тази игра. Преди войната в Ленинград бе получил свидетелство за футболен съдия. По време на заточението си в Куйбишев организира и ръководи състезания по волейбол. Обявяваше тържествено началото с една от малкото английски фрази, които бе чул отнякъде: „*It is time to play volleyball*“. А после добавяше на руски любима фраза на спортните коментатори: „Мачът ще се проведе независимо от времето“.

Рядко наказваха Галя и Максим. Ако направеха някоя пакост или излъжеха, това веднага хвърляше родителите им в крайна тревожност. Нита се мръщеше и ги гледаше с укор; той палеше цигара от цигара и сновеше напред-назад. Тази пантомима често бе достатъчно наказание

за децата. Освен това цялата страна се бе превърнала в наказателна килия — защо толкова отрано да ги запознават с онова, което тепърва им предстоеше в живота?

И все пак понякога пакостите бяха прекалени. Веднъж Максим разигра велосипедна злополука — престори се, че е пострадал зле и май дори, че губи съзнание, но като видя колко разстроени са родителите му, скочи на крака и избухна в смях. В такива случаи той казваше на сина си (защото обикновено виновникът беше той): „Моля те, ела в кабинета ми. Трябва да си поговорим сериозно“. Дори само тези думи причиняваха болка на момчето. В кабинета си той караше Максим да опише на хартия какво е направил, после да обещае, че никога вече няма да прави така, и накрая да сложи подпис и дата на декларацията. Ако повтореше прегрешението, той го поканваше в кабинета си, вадеше от бюрото писменото обещание и го караше да го прочете на глас. Но момчето обикновено се засрамваше толкова, че наказанието сякаш се стоварваше върху баща му.

* * *

Най-хубавите му спомени от военновременното изгнание бяха прости: как той и Галя си играят с новородени прасенца, опитвайки се да удържат грухтящите мъхести телца; или как Максим разиграва коронната си роля на български милиционер, клекнал да си завърже обувките. През лятото отсядаха в едно бивше имение в Иваново, където Птицеферма номер 69 беше превърната във временен Дом на композиторите. Там написа своята Осма симфония върху бюро от парче шперплат, заковано за вътрешната стена на преоборудвания кокошарник. Той винаги можеше да работи независимо от хаоса и неудобствата. Това бе неговото спасение. Другите се разсейваха от звуците на нормалния живот. Прокофиев яростно би прогонил Максим и Галя, ако се държаха като нормални деца някъде близо до кабинета му; той обаче бе неподвластен на шума. Дразнеше го единствено кучешкият лай — този настоятелен, истеричен звук се връзваше право в музиката, която чуваше в главата си. Ето защо предпочиташе котките. Те на драго сърце го оставяха да композира.

Онези, които не го познаваха и следяха музиката само от разстояние, може би предполагаха, че травмата от 1936 г. вече е някъде далече в миналото. Той бе допуснал голям грях, създавайки „Лейди Макбет от Мценска околия“, и Властта го порица заслужено. В знак на покаяние той написа отговор на истински съветски творец след заслужената критика. После, през Великата отечествена война, написа Седмата симфония, чието антифашистко послание отекна по целия свят. И така получи опрощение.

Но онези, които разбраха как действа религията — а следователно и Властта, — не се зальгваха. Грешникът можеше и да е бил реабилитиран, но това не означаваше, че самият грях е заличен от лицето на Земята; нищо подобно. Щом най-известният композитор в страната можеше да изпадне в заблуда, то колко коварна трябваше да е тази заблуда и колко опасна за другите? Затова грехът трябваше да бъде наименуван и заклеймен, с непрестанни предупреждения за неговите последици. С други думи, „Дандания вместо музика“ се превърна в учебен текст и стана част от курса по история на музиката в консерваториите.

А и не можеше да се позволи на главния грешник да продължи по пътя си без надзор. Онези специалисти по теолингвистика, които бяха проучили всяка фраза от статията в „Правда“ с необходимото старание, със сигурност бяха забелязали намек за филмова музика. Сталин бе оценил много високо музиката на Дмитрий Дмитриевич за филмовата трилогия „Максим“; за Жданов пък се говореше, че всяка сутрин свирел на пиано пред жена си „Песен за насрещния план“. Хората на най-високо ниво смятаха, че Дмитрий Дмитриевич Шостакович не е загубена кауза и ако бъде насочван правилно, умее да пише ясна, реалистична музика. Изкуството принадлежи на народа, като бе постановил Ленин; а киното беше далеч по-полезно и ценно за съветския народ, отколкото операта. И тъй, сега Дмитрий Дмитриевич следваше правилната посока, в резултат на което през 1940 г. получи „Червено знаме на труда“ като конкретна награда за филмовата музика. Ако продължаваше да върви по правилния път, това със сигурност щеше да се окаже първата от редица такива почести.

На 5 януари 1948 г. — дванайсет години след недовършеното посещение на „Лейди Макбет от Мценска околия“ — Сталин и неговото обкръжение отново бяха в Большой театър, този път за

„Великата дружба“ на Ваню Мурадели. Композиторът, който беше и председател на Съветския музикален фонд, се гордееше, че пише музика, която е мелодична, патриотична и изпълнена със социалистически реализъм. Неговата опера, поръчана в чест на трийсетгодишнината на Октомврийската революция и насърчавана най-щедро, вече два месеца се радваше на огромен успех. Тя разказваше за утвърждаването на комунистическата власт в Северен Кавказ през Гражданската война. Мурадели беше грузинец и познаваше историята; за негово нещастие, Сталин също беше грузинец и я познаваше по-добре. Мурадели бе представил как грузинците и осетинците въстават срещу Червената армия, докато Сталин — не на последно място защото майка му бе осетинка — знаеше, че всъщност през 1918–1920 г. грузинците и осетинците са подали ръце на руските болшевици, за да се борят в защита на Революцията. Не те, а чеченците и ингушите бяха попречили със своята контрареволуционна дейност да се изкове Великата дружба между множеството народи на бъдещия Съветски съюз.

Мурадели бе утежил тази политико-историческа грешка със също толкова груб музикален грях. Той бе включил в операта си танца лезгинка, знаейки несъмнено, че това е любимият танц на Сталин. Но вместо да избере автентична и позната лезгинка, прославяйки по такъв начин народните традиции на хората от Кавказ, композиторът бе решил егоистично да измисли свой танц „в стил лезгинка“.

Пет дни по-късно Жданов привика седемдесет композитори и музиковеци на съвещание, за да обсъдят продължаващото разложително влияние на формализма; а няколко дни след това ЦК издаде своята присъда във вид на постановление, озаглавено „За операта на Мурадели «Великата дружба»“. Композиторът узна, че музиката му далеч не е толкова мелодична и патриотична, както бе предполагал, а се състои от хаотични звукосъчетания, угнетяващи слушателя. Освен това го обявиха за формалист, който поднася „объркани невропатични комбинации“, за да се хареса на „тесен кръг специалисти и музикални гурмета“. Опитвайки се да спаси кариерата си, а дори и кожата си, Мурадели поднесе най-доброто възможно обяснение: че е бил подведен от други. Бил подмамен да тръгне по погрешен път конкретно от Дмитрий Дмитриевич Шостакович, и още по-конкретно, от неговата опера „Лейди Макбет от Мценска околия“.

Жданов отново напомни на съветските композитори, че критиките в статията на „Правда“ от 1936 г. все още са в сила: иска се Музика — хармонична, изящна музика, — а не дандания. За главни виновници бяха посочени Шостакович, Прокофиев, Хачатурян, Мясковски и Шебалин. Тяхната музика се сравняваше с миньорски пистолет, а нейните звуци — с „музикална газова камера“. Жданов използва думата „душегубка“ — названието на затворените камиони, с които фашистите бяха обикаляли по пътищата, докато вътре техните жертви се задушавали от изгорелите газове.

Мирът се завърна и светът пак се преобърна с главата надолу. Завърна се терорът, а с него и лудостта. На специален конгрес, свикан от Съюза на композиторите, един музиколог, чието престъпление бе написването на наивно-ласкателна книга за Дмитрий Дмитриевич, призна в отчаян опит за оправдание, че не е стъпвал в апартамента му. Призова композитора Юри Левитин да потвърди изявлението му. Левитин потвърди „с чиста съвест“, че музикологът никога не е вдъхвал заразния въздух в жилището на формалиста.

За основни мишени на конгреса бяха набелязани неговата Осма симфония и Шестата на Прокофиев. Симфонии, имащи за тема войната; симфонии, които знаят, че войната е трагична и ужасна. Но колко малко са разбрали техните автори формалисти: войната е героична, победоносна и трябва да се прославя! Вместо това те се отдават на „нездрав индивидуализъм“, както и на „песимизъм“. Той отказа да присъства на конгреса. Беше болен. Всъщност беше на крачка от самоубийството. Изпрати своите извинения. Извиненията не бяха приети. Конгресът ще продължи дотогава, докато великият рецидивист Дмитрий Дмитриевич Шостакович не се появи — ако трябва, ще пратят лекари да установят здравословното му състояние и да го излекуват. „Не можеш да избягаш от съдбата си“ — и той се яви. Инструктираха го да се разкае публично. Докато вървеше към трибуната, чудейки се какво всъщност би могъл да каже, пъхнаха в ръката му реч. Той я прочете с безизразен глас. Обеща занапред да следва партийните директиви и да пише мелодична музика за народа. Някъде към средата на официалното празнословие той се откъсна от текста, вдигна глава, огледа залата и изрече безпомощно:

— Винаги ми се е струвало, че когато пиша искрено за това, което чувствам, музиката ми не може да бъде *против* народа, и че в

края на краищата аз самият съм представител... макар и в малка степен... на народа. Завърна се от конгреса смазан. Отнеха му професурата както в Московската, така и в Ленинградската консерватория. Питаше се дали не е най-добре да замълчи. Но за да запази разсъдъка си, реши по примера на Бах да напише поредица от прелюдии и фуги. Естествено, те бяха обречени от самото начало — казаха му, че противоречали на „обкръжаващата действителност“. А и не можеше да забрави какви думи — някои негови собствени, други внушени отвън — бяха излезли от устата му през последните седмици. Той не просто прие критиките на творчеството си, но и ръкопляска при това. Публично се отрече от „Лейди Макбет“. Помнеше какво бе казал някога на един колега композитор за творческата и личната честност и че всеки си има определени запаси от тях.

А после, след една година в немилост, дойде неговият Втори разговор с Властта. „Гръмотевицата идва от небето, а не от бунището“, както е казал поетът. На 16 март 1949 г. той седеше у дома с Нита и композитора Левитин, когато телефонът иззвъня. Вдигна го, вслуша се, сбърчи вежди и се обърна към другите двама. — Ще се обади Сталин.

Нита веднага изтича в съседната стая и вдигна слушалката на деривата.

— Дмитрий Дмитриевич — започна гласът на Властта, — как сте?

— Благодаря, Йосиф Висарионович, всичко е наред. Само понякога имам стомашни болки.

— Съжалявам да го чуя. Ще ви намерим лекар.

— Не, благодаря. Нямам нужда от нищо. Имам всичко необходимо.

— Това е добре.

Настана кратко мълчание. После гласът със силен грузински акцент — гласът на един милион радиоапарати и високоговорители — го попита дали знае за предстоящия културен и научен Конгрес за световен мир в Ню Йорк. Той каза, че знае.

— А какво мислите за него?

— Мисля, Йосиф Висарионович, че мирът винаги е по-добър от войната.

— Добре. Значи ще се радвате да присъствате като един от нашите делегати.

— Не, за жалост, не мога.

— Не *можете* ли?

— Другарят Молотов вече ме попита. Казах му, че здравето ми не позволява.

— Тогава, както казах, ще пратим лекар да ви излекува.

— Не е само това. В самолет ми прилошава. Не мога да летя.

— Това няма да е проблем. Лекарят ще ви предпише хапчета.

— Много любезно от ваша страна.

— Значи ще отидете?

Той замълча. Част от него осъзнаваше, че и най-дребната погрешна сричка може да го запрата в трудов лагер, а една друга част, за негова изненада, беше отвъд страха.

— Не, аз наистина не мога да отида, Йосиф Висарионович. По друга причина.

— Да?

— Нямам фрак. Не мога да свиря на обществени места без фрак. И, за съжаление, не мога да си позволя такава покупка.

— Това едва ли е моя работа, Дмитрий Дмитриевич, но съм сигурен, че шивашката работилница към администрацията на Централния комитет ще може да ви ушие каквото пожелаете.

— Благодаря. Но се боя, че има и друга причина.

— Която също ще ми кажете.

Да, имаше шанс — имаше някакъв минимален шанс Сталин да не знае.

— Разбирате ли, истината е, че аз съм в много трудно положение. Там, в Америка, често свирят моята музика, а тук тя не се изпълнява. Ще ме питат за това. Как да се държа в подобна ситуация?

— Как тъй музиката ви да не се изпълнява, Дмитрий Дмитриевич?

— Забранена е. Както и музиката на много мои колеги от Съюза на композиторите.

— Забранена ли? Кой я е забранил?

— Държавната комисия по репертоара. От четиринайсети февруари миналата година. Има дълъг списък с творби, които не бива да се изпълняват. В резултат на това, както и сам разбирате, Йосиф Висарионович, организаторите на концерти избягват да включват в

програмата каквито и да било мои творби. А музикантите се боят да ги свирят. На практика съм в черния списък. Както и други мои колеги.

— А кой е дал такова нареждане?

— Трябва да е бил някой от ръководните другари.

— Не — отговори гласът на Властта. — Не сме давали такова нареждане.

Той остави Властта да разсъждава по въпроса и тя наистина се замисли.

— Не, не сме давали такова нареждане. Това е грешка. Грешката ще бъде поправена. Нито една от творбите ви не е била забранена. Всички могат да се изпълняват свободно. Винаги е било така. Ще трябва официално да порицаем някого.

Няколко дни по-късно заедно с други композитори той получи копие от оригиналната забранителна заповед. Към горния край с телбод бе закрепен документ, обявяващ постановлението за незаконно и порицаващ Държавната комисия по репертоара за това, че го е издала. Корекцията бе подписана: „Председател на Съвета на министрите на СССР, Й. Сталин“.

И тъй, той замина за Ню Йорк.

В съзнанието му грубостта и тиранията бяха тясно свързани. Той не бе пропуснал да забележи, че когато диктувал политическото си завещание и обсъждал евентуалните си наследници, Ленин изтъкнал като основен недостатък на Сталин неговата „грубост“. И в собствения си свят мразеше да вижда диригенти, описвани с възхищение като „диктатори“. Да се държиш грубо с оркестрант, който полага всички усилия, беше позорно. А тези тирани, тези императори на палката, се наслаждаваха на такава терминология — сякаш оркестърът можеше да свири добре само ако бъде подлаган на насмешки и унижения.

Тосканини беше най-лошият. Той никога не го бе виждал в действие; познаваше го само от плочите. Но всичко бе сбъркано — темпото, духът, нюансите... Тосканини кълцаше музиката на кайма и после я заливаше с отвратителен сос. Това много го ядосваше. Веднъж „маестрото“ му изпрати запис на неговата Седма симфония. Той отговори с писмо, изтъквайки многото грешки на видния диригент. Не знаеше дали Тосканини е получил писмото и ако е така, дали го е разбрал. Може би бе приел, че вътре трябва да има само похвали, защото скоро след това до Москва стигна славната новина, че той,

Дмитрий Дмитриевич Шостакович, е избран за почетен член на дружество „Тосканини“! И не след дълго започна да получава като подарък грамофонни плочи — все от концерти на великия диригент робовладелец. Никога не ги слушаше, разбира се, но ги прибираще за бъдещи подаръци. Не на приятели, а на някои познати, за които знаеше предварително, че ще се развълнуват.

Не беше само въпрос на самолюбие; нито пък само на музика. Подобни диригенти крещяха и ругаеха оркестрите, правеха сцени, заплашваха да уволнят първия кларинет за някое едва доловимо забавяне. И оркестърът, принуден да се примири с това, отвърщаше на удара, разказвайки разни истории зад гърба на диригента — истории, които го представяха като „твърд характер“. После започваха да вярват в каквото вярваше и самият император на палката: че свирят добре само под камшика. Сгушваха се в мазохистично стадо, от време на време си подмятаха по някоя иронична забележка, но всъщност се възхищаваха на своя водач за неговото благородство, идеализъм и целенасоченост, за способността му да вижда по-нашироко от онези, които просто седят зад бюрата и драскат. Макар че от време на време му се налага да бъде суров, маестрото е велик водач, който трябва да бъде следван. Е, кой би отрекъл сега, че оркестърът е микрокосмос на обществото?

Затова, когато някой такъв диригент, недоволен от партитурата пред себе си, изтъкваше въображаема грешка или дефект, той винаги даваше любезния ритуален отговор, отработен отдавна.

Често си представяше следния разговор:

Властта: „Вижте, ние направихме Революцията!“.

Гражданин
Втори обой: „Да, това е прекрасна революция, разбира се. И голям напредък в сравнение с онова, което беше преди. Наистина е огромно постижение. Но аз просто се питам от време на време... Може и да греша, разбира се, но беше ли абсолютно необходимо да се разстрелват всички тези инженери, генерали, учени, музиковеци? Да се изпрацат милиони в лагерите, да се използва робски труд до смърт, да се вдъхва ужас у всекиго, да се изтръгват неверни показания в името на Революцията? Да се създаде система, в която дори и по периферията стотици хора чакат всяка нощ да бъдат измъкнати от леглата си и отведени в Големия дом или на «Лубянка», да бъдат измъчвани и заставяни да подписват пълни измислици, а след това застрелвани в

тила? Просто питах, нали разбирате“. Властта: „Да, да, разбирам вашите доводи. Сигурен съм, че сте прав. Но да оставим това засега. Ще извършим тази промяна на следващия етап“.

От известно време той винаги вдигаше един и същ тост за Нова година. През триста шейсет и четири дни от годината страната бе длъжна да слуша всекидневните безумни твърдения на Властта, че всичко е прекрасно в най-добрия от възможните светове, че Земният рай е създаден или ще бъде създаден съвсем скоро, когато бъдат отсечени още малко дървета и отхвъркнат още милион трески, и още неколкостотин хиляди саботьори бъдат разстреляни. Тогава ще дойдат по-щастливи времена — ако вече не са дошли. А на триста шейсет и петия ден той вдигаше чашата си и изричаше най-тържествено:

— Да пием за това да не става по-добре.

Разбира се, Русия бе виждала тирани и преди; тъкмо затова иронията намираще тук плодотворна почва. Както се казваше, „Русия е родината на слоновете“. Русия беше измислила всичко, защото... ами първо, защото това беше Русия, където заблудите са нещо нормално; и второ, защото вече беше Съветска Русия, най-напредналата страна в човешката история, където е нормално нещата да се откриват най-напред. Така че, когато Форд Мотър Къмпани престана да произвежда своя Форд модел А, съветските власти закупили целия завод производител — и ето че на бял свят изникваше автентичен двайсетместен автобус или камионетка по съветски проект! Същото беше и с фабриките за трактори: американска производствена линия, внесена от Америка, сглобена от американски експерти, изведнъж започваше да произвежда съветски трактори. Или пък копираш фотоапарат „Лайка“ и той се преражда като ФЕД, кръстен на Феликс Дзержински и поради това още по-съветски. Кой казва, че епохата на чудесата е отминала? И всичко се правеше с думи, чиято преобразуваща мощ беше наистина революционна. Например френските франзели. Всички ги знаеха под това име и ги наричаха така от години. Но един ден френските франзели изчезнаха от магазините. Вместо тях се появи „градски хляб“ — точно същият, разбира се, но вече патриотичен продукт на съветския град. Когато стана невъзможно да се говори истината — защото това водеше до мигновена смърт, — тя трябваше да бъде прикрита. В еврейската народна музика отчаянието е маскирано като танц. И тъй, прикритие на истината стана

иронията. Защото ухото на тиранина рядко е настроено да я чува. Предишното поколение — онези стари болшевики, извършили Революцията — не бяха разбрали това и отчасти по тази причина мнозина от тях загинаха. Неговото поколение схвана нещата по-инстинктивно. И тъй, в деня, след като се съгласи да замине за Ню Йорк, той написа следното писмо:

Уважаеми Йосиф Висарионович,

Преди всичко, моля Ви да приемете моята сърдечна благодарност за разговора, който проведохме вчера. Вашата подкрепа означава много за мен, тъй като предстоящото пътуване до Америка ме тревожеше силно. Не мога да не се гордея с оказаното ми доверие; ще изпълня дълга си. Да се говори от името на нашия велик съветски народ в защита на мира е голяма чест за мен. Здравословното ми неразположение не може да бъде пречка за изпълнението на толкова отговорна задача.

Подписа се, без да вярва, че Великият вожд и кормчия ще го прочете лично. Може би щяха да му предадат съдържанието, а после писмото щеше да изчезне в някоя архивна папка. Можеше да остане там в продължение на десетилетия, поколения или 200 000 000 000 години; а след това някой да го прочете и да се зачуди какво точно е мислил авторът — ако изобщо е мислил.

В един идеален свят младият човек не бива да бъде ироничен. На тази възраст иронията възпира растежа, съсухря въображението. Най-добре е да започнеш живота си с ведра и открита нагласа, да вярваш в другите, да бъдеш оптимистичен и откровен с всеки за всичко.

А после, когато започнеш по-добре да разбираш нещата и хората, да развиеш усет за ирония. Естественото развитие на човешкия живот е от оптимизъм към песимизъм; а чувството за ирония помага да усмириш песимизма, да създадеш равновесие и хармония.

Но светът не бе идеален и затова иронията израстваше по внезапни и странни начини. За една нощ, като гъба; катастрофално като рак.

Сарказмът е опасен за своя потребител, той лесно се разпознава като език на саботьорите и вредителите. Но иронията може понякога — поне така се надяваше той — да ти помогне да съхраниш най-скъпото си, дори и когато шумът на времето става тъй мощен, че разтърсва стъклата. Кое беше скъпо за него? Музиката, семейството, любовта. Любовта, семейството, музиката. Редът на важност можеше да се променя. Способна ли бе иронията да защити музиката му? Да, доколкото музиката оставаше таен език, позволяващ ти да пренесеш контрабандно едно или друго покрай дебнещите уши. Но тя не можеше да съществува само като шифър: понякога ти се искаше до болка да кажеш нещата открито. Можеше ли иронията да предпази децата му? В училище принудиха десетгодишния Максим публично да охули баща си в час по музика. При такива обстоятелства с какво можеше да помогне иронията на Галя и Максим?

Колкото до любовта — не неговите лични, неловки, смутени, заекващи и досадни прояви на обич, а любовта като цяло, — той винаги бе вярвал, че тя, като природна сила, е неразрушима; и че когато е застрашена, може да бъде опазена, покрита, обвита в ирония. Ала вече започваше да се съмнява. Тиранията бе станала толкова опитна в унищожението — тогава защо да не унищожи и любовта, било то умишлено или не? Тиранията изискваше да обичаш Партията, Държавата, Великия вожд и кормчия, Народа. Но индивидуалната любов — буржоазна и отцепническа — отклоняваше човека от всички други велики, благородни, безсмислени и натрапени видове „обич“. А в днешно време хората винаги бяха под заплаха да се превърнат в нещо по-дребно от себе си. Ако ги тероризираш достатъчно, те се преобразяват, смаляват и опростяват до елементарен стремеж за оцеляване. Затова той често изпитваше не просто тревога, а ужасен страх — страха, че настават последните дни на любовта.

Когато сечеш дърва, хвърчат трески: така обичаха да казват строителите на социализма. Ами ако накрая отпуснеш брадвата и откриеш, че си превърнал в трески цялата гора?

В разгара на войната той написа „Шест песни по стихове на английски поети“ — едно от произведенията, забранени от Държавната комисия по репертоара, а след това реабилитирани лично от Сталин. Петата песен бе по Сонет 66 на Шекспир: „Зова смъртта, на този свят съм сит...“ Както всички руснаци той обичаше Шекспир и го

познаваше добре от преводите на Пастернак. Когато Пастернак четеше на сцена Сонет 66, публиката нетърпеливо изчакваше първите осем стиха, жадувайки за деветия:

И творчеството с вързана уста.

И в този момент те се присъединяваха — някои едва доловимо, други шепнешком, най-смелите гръмогласно, но всички оспорваха този стих, всички отказваха да бъдат с вързана уста.

Да, той обичаше Шекспир; преди войната бе написал музиката за постановка на „Хамлет“. Кой можеше да се съмнява, че Шекспир дълбоко разбира човешката душа и човешката участ? Имаше ли по-ярка картина на рухналите човешки илюзии от „Крал Лир“? Не, това не бе съвсем точно: не рухнали, защото тази дума предполага една-единствена голяма криза. Човешките илюзии по-скоро се разпадат, пресъхват. Това е дълъг и изморителен процес, като зъбобол, проникващ дълбоко в душата. Но зъбът може да се извади и да изчезне. Илюзиите обаче, дори и когато са мъртви, продължават да гният зловонно в нас. Не можем да избягаме от техния вкус и мирис. Носим ги с нас през цялото време. Така беше и с него.

Как можеше да не обича Шекспир? Шекспир в края на краищата бе обичал музиката. Пиесите му бяха пълни с нея, дори и трагедиите. Онзи момент, когато Лир се събужда от лудостта под звуците на музика... И онзи момент от „Венецианският търговец“, където Шекспир казва, че човек, който не обича музиката, не е надежден; че такъв човек е способен на най-долни дела, дори на убийство или предателство. Така че, разбира се, тираните мразеха музиката, но упорито се преструваха, че я обичат. А поезията мразеха още повече. Искаше му се да е бил на онова четене на ленинградски поети, когато Ахматова излязла на сцената и цялата публика инстинктивно станала на крака да я аплодира. Жест, който накарал Сталин яростно да попита: „Кой организира ставането?“. Но дори повече от поезията тираните мразеха и се бояха от театъра. Шекспир вдигаше огледало пред човешката същност, а кой би понесъл да види собственото си отражение? Затова „Хамлет“ бе забранен задълго; Сталин ненавиждаше пиесата почти толкова, колкото ненавиждаше „Макбет“.

И все пак, макар да бе несравним в изобразяването на тирани, газещи до коляно в кръв, Шекспир си оставаше малко наивен. Защото неговите чудовища имаха съмнения, кошмари, угризения на съвестта,

чувство за вина. Те виждаха как пред тях се изправят духовете на онези, които са убили. Но в истинския живот, под истинския терор, за каква гузна съвест можеше да се говори? За какви кошмари? Всичко това беше сантименталност, фалшив оптимизъм, надежда, че светът ще бъде какъвто желаем да бъде, а не какъвто е в действителност. Онези, които сечаха дърва и разпръскваха трески, които пушеха „Беломор“ зад бюрата си в Големия дом, които подписваха заповедите и водеха телефонните разговори, които закриваха едно или друго досие, а заедно с него и човешки живот — колко от тях сънуваха кошмари или виждаха как духовете на мъртвите идват да ги упрекнат?

Илф и Петров бяха написали: „Не е достатъчно да обичаш съветската власт. Тя трябва да те обича“. Самият той никога нямаше да бъде обичан от съветската власт. Произлизаше от неправилна среда — либералната интелигенция на този съмнителен град, Санкт Ленинбург. Пролетарската чистокръвност беше толкова важна за руснаците, колкото арийската за нацистите. Освен това той притежаваше суетата, или глупостта, да забелязва и помни, че казаното от Партията вчера често е в пряко противоречие с казаното от нея днес. Искеше да го оставят на мира с музиката, семейството и приятелите му — най-простото желание на света, ала категорично неизпълнимо. Те искаха да го проектират както всички останали. Искаха от него да се прероди като робите, копаещи Беломорканал. Искаха „оптимистичен Шостакович“. Дори ако светът е затънал до гуша в кръв и мръсотия, от теб се очаква да запазиш усмивката на лицето си. Ала природата на твореца е точно такава — да бъде песимист и невротик. Затова искаха да не бъдеш творец. Но вече имаха толкова много творци, които не бяха творци! Както се бе изразил Чехов, „когато ти поднесат кафе, недей да търсиш бира в него“.

Освен това той не притежаваше нито едно от необходимите политически умения: липсваше му желанието да лиже гумени ботуши; не знаеше кога да заговорничи против невинните, кога да предава приятели. За тия неща трябваше някой като Хренников. Тихон Николаевич Хренников — композитор с душа на кариерист. Хренников имаше посредствен музикален слух, но несравним усет, когато станеше дума за власт. Говореше се, че бил подбран лично от Сталин, който имаше инстинкт за подобни назначения. Рибарят вижда рибаря отдалече, както гласеше поговорката. Хренников имаше сравнително

подходящ произход — беше от семейство на конетърговци. Смяташе за естествено да приема заповеди — както и уроци по композиране — от онези с магарешките уши. Нападеше творците, надарени с повече талант и оригиналност от него, още от средата на трийсетте години, но когато Сталин го назначи за първи секретар на Съюза на съветските композитори през 1948 г., неговата власт стана официална. Той водеше атаката срещу формалистите и безродните космополити, използвайки цялата онази терминология, от която кървят ушите. Рухваха кариери, забраняваха се творби, разпадаха се семейства...

Но нямаше как да не се възхитиш на усета му за власт; в това отношение не отстъпваше никому. В магазините лепяха табели, съветващи хората как да се държат: КУПУВАЧИ И ПРОДАВАЧИ, БЪДЕТЕ УЧТИВИ ЕДНИ КЪМ ДРУГИ. Продавачът винаги беше по-важен от купувачите — те бяха много, а той само един. По същия начин имаше много композитори, но само един първи секретар. Към колегите си Хренников се държеше като продавач, който никога не е чел табелите. Той направи малката си власт абсолютна: отнемаше им едно, възнаграждаваше ги с други. И като всеки преуспял карьерист никога не забрави къде е истинската власт. Едно от някогашните задължения на Дмитрий Дмитриевич като професор в Консерваторията бе да помага при студентските изпити по марксистко-ленинска идеология. Сядаше заедно с преподавателя под огромен лозунг, обявяващ: *ИЗКУСТВОТО ПРИНАДЛЕЖИ НА НАРОДА. В. И. ЛЕНИН.* Тъй като самият той не разбираше кой знае колко от политическа теория, предимно мълчеше, докато един ден началството не го смъмри за пасивност. Затова, когато влезе следващата студентка и старшият преподавател кимна многозначително на младия си колега, той ѝ зададе най-простия въпрос, който му хрумна:

— На кого принадлежи изкуството?

Студентката изглеждаше напълно объркана. Той внимателно се опита да ѝ помогне с допълнителен въпрос: — Е, какво е казал Ленин?

Но тя беше прекалено стресната, за да схване намека, и въпреки неговото кимане и извъртане на очи, така и не успя да намери отговора.

Според него момичето се представи добре и от време на време, когато я забелязваше в коридорите или по стълбищата на Консерваторията, той се опитваше да ѝ прати окуражаваща усмивка.

Макар че, ако се имаше предвид как не бе успяла да разбере онези усиленни намеци, тя може би смяташе тези усмивки, както и някогашното странно кимане, за лицеви спазми, които видният композитор не може да овладее. И все пак, щом я зърнеш, в главата му неизменно отекваше същият въпрос: „На кого принадлежи изкуството?“.

Изкуството принадлежи на всички и на никого. Изкуството принадлежи на всички времена и на никое време. Изкуството принадлежи на тези, които го създават, и на тези, които му се наслаждават. Изкуството принадлежи на народа и Партията не повече, отколкото някога е принадлежало на аристокрацията и меценатите. Изкуството е шепотът на историята, който звучи по-силно от пума на времето. Изкуството не съществува заради самото изкуство — то съществува заради хората. Но кои хора и кой ги определя? Той винаги смяташе своето творчество за антиаристократично. Пишеше ли музика, както твърдяха неговите противници, за буржоазния космополитен елит? Не. Пишеше ли музика, както изискваха неговите противници, за уморения донбаски миньор, който се нуждае от ободряваща песен след тежката смяна? Не, той пишеше за всекиго и за никого. Пишеше за онези, които най-добре оценяват неговата музика, независимо от социалния произход. Създаваше музика за ушите, които могат да чуят.

И следователно знаеше, че всички истински определения за изкуството са косвени, а всички неверни определения за изкуството му приписват конкретна функция. Някакъв кранист написа песен и му я изпрати. Той отговори: „Вие имате толкова прекрасна професия. Строите сгради, които са толкова нужни. Моят съвет към вас е да продължавате тази полезна работа“. Направи го не защото смяташе, че един кранист не е способен да напише песен, а защото този конкретен кандидат-композитор проявяваше точно толкова талант, колкото би проявил той самият, ако го сложеха в кабината на крана да дърпа лостовете. И се надяваше, че ако в старата епоха някой дворянин му бе изпратил композиция със същите качества, е щял да има куража да отговори: „Ваше височество, вие имате толкова доблестна и отговорна задача — от една страна, да поддържате достойнството на аристокрацията, а от друга, да се грижите за добруването на онези,

които се трудят във вашите имения. Моят съвет към вас е да продължавате тази полезна работа“.

* * *

Сталин обичаше Бетовен. Така казваше самият той и това повтаряха мнозина музиканти. Сталин обичаше Бетовен, защото бил истински революционер и защото се възвисявал като планина. Сталин обичаше всичко възвишено и затова обичаше Бетовен.

Повръщаше му се, когато чуеше хората да говорят така.

Но имаше и логично следствие от обичта на Сталин към Бетовен. Германецът бе живял, разбира се, в буржоазни, капиталистически времена; така че неговата солидарност с пролетариите и желанието му да ги види как отхвърлят ярема на робството възникваше от дореволюционно политическо съзнание. Той бе предшественик. Но сега, когато мечтаната революция се бе състояла, когато бе построено най-напредналото общество на Земята, когато Утопията, Райската градина и Обетованата земя се обединиха в едно, се очакваше логичният резултат — Червен Бетовен.

Откъдето и да се бе пръкнала тази нелепа идея — може би, подобно на много други, бе изхвъркнала напълно оформена от челото на самия Велик вожд и кормчия, — тя трябваше да намери своето изпълнение, след като вече бе огласена. Къде е Червения Бетовен? И се започна национално издирване, несравнимо с нищо друго, откакто Ирод е търсил младенеца Исус.

Е, щом Русия е родината на слоновете, то защо да не бъде и родината на Червения Бетовен?

Сталин ги уверяваше, че всички са винтчета в механизма на държавата. Но Червения Бетовен щеше да бъде могъща зъбчатка, която не се крие лесно. Очевидно трябваше да бъде чистокръвен пролетарий и член на Партията. Условия, които, за щастие, изключваха Дмитрий Дмитриевич Шостакович. Вместо него посочиха за известно време Александър Давиденко, един от лидерите на Руската асоциация на пролетарските музиканти. Неговата песен „Искаха да ни бият, да ни бият“, написана в чест на славната победа на Червената армия над китайците през 1929 г., беше дори по-популярна от „Песен за

насрещния план“. Изпълнявана от солисти и хорове, от пианисти, цигулари и струнни квартети, тя огласяше и веселеше страната цяло десетилетие. По някое време имаше изгледи да замени цялата друга налична музика.

Давиденко имаше безупречна биография. Беше преподавал в московски рабфак за сираци; бе ръководил музикалната самодейност в Съюза на общарите, Съюза на текстилните работници и дори на Черноморския флот в Севастопол. Бе написал истинска пролетарска опера за революцията през 1905 г. И все пак, и все пак... въпреки всички тези достойнства той упорито си оставаше авторът на „Искаха да ни бият, да ни бият“. Много мелодична творба, разбира се, и напълно лишена от формалистични тенденции. Но Давиденко някак си не успя да надгради този голям успех и да спечели титлата, която Сталин копнееше да даде някому. Навярно за свое добро. След като бъдеше коронован, Червения Бетовен можеше в крайна сметка да сподели съдбата на Червения Наполеон. Или на Борис Корнилов, който написа текста на „Песен за насрещния план“. Всички тези любими думи, които включи в песента, както и всички гърла, през които се лееха, не успяха да го спасят от арест през 1937 г. и „чистка“, според официалната терминология, през 1938 г.

Търсенето на Червения Бетовен можеше и да е комедия; само че около Сталин нищо и никога не беше комедия. Великият вожд и кормчия лесно можеше да реши, че провалът в издирването на Червения Бетовен няма нищо общо с организацията на музикалния живот в Съветския съюз, а се дължи изцяло на дейността на вредители и саботьори. А кой би искал да саботира търсенето на Червения Бетовен? Ами музиковедите формалисти, разбира се! Дайте на НКВД достатъчно време и те със сигурност ще изровят заговор на музиковедите. И това нямаше да е шега.

Илф и Петров разказваха, че в Америка няма политически престъпления, а само криминални; и че Ал Капоне, докато лежал в „Алкатраз“, пишел антисъветски статии за вестниците на Хърст. Те отбелязваха също така, че американците имат примитивни кулинарни умения и примитивно, назубрено сладострастие. Той нямаше как да прецени за последното, макар че веднъж по време на антракт му се случи нещо странно. Стоеше в заградената зона, когато чу женски глас упорито да вика името му. Предполагайки, че жената иска да поговорят

за музиката му, той направи знак да я пуснат. Тя застана пред него и каза с усмихната, дружелюбна откровеност:

— Здравейте. Много приличате на братовчед ми.

Звучеше като шпионска парола и той веднага настръхна. Попита я дали братовчедът случайно не е руснак.

— Не — отвърна тя, — той е сто процента американец. Дори сто и десет на сто.

Изчака я да спомене за музиката му — или за концерта, на който присъстваха, — но тя бе предала посланието си и се отдалечи с още една лъчезарна усмивка. Той беше озадачен. Значи приличаше на някого. Или някой приличаше на него. Имаше ли в това някакъв смисъл или не?

Когато се съгласи да участва в културния и научен Конгрес за световен мир, той знаеше, че няма избор. Предполагаше също, че може да го представят като образец на съветските ценности. Очакваше някои американци да бъдат дружелюбни, други враждебни. Инструктираха го, че след конгреса ще пътува извън Ню Йорк, за да посети мирните демонстрации в Нюарк и Болтимор; освен това щеше да говори и свири в Йейл и Харвард. Не се изненада, че когато кацнаха на „Ла Гуардия“, някои от тези покани вече бяха отменени; не се разочарова и когато Държавният департамент ги отпрати у дома по-рано. Всичко това можеше да се предвиди. Ала не се бе подготвил за факта, че Ню Йорк ще се окаже мястото на неговото най-дълбоко унижение и морален позор.

Предишната година една млада жена, работеща в съветското консулство, бе скочила през прозореца и бе поискала политическо убежище. И затова по време на конгреса един човек обикаляше всеки ден пред „Уолдорф Астория“ с плакат:

ШОСТАКОВИЧ, СКОЧИ ПРЕЗ ПРОЗОРЕЦА!

Имаше дори предложение около сградата, където бяха настанени руските делегати, да се опънат предпазни мрежи, та да могат, ако поискат, да се хвърлят към свободата. Към края на конгреса той знаеше, че изкушението е налице — но ако скочеше, щеше да е така, че да не падне върху мрежата.

Не, това не бе вярно; самозалъгваше се. Не би се хвърлил на тротоара по простата причина, че нямаше да скочи. Колко пъти през

годините бе заплашвал, че ще се самоубие? Безброй. И колко пъти опита наистина? Нито веднъж. Не че не си го мислеше. В онези моменти наистина се стремеше към самоубийство, доколкото е възможно, без да извършиш самия акт. Един-два пъти дори си купи хапчета, които да свършат работата, но така и не успя да запази в тайна този факт и след дълги съзливни спорове хапчетата биваха конфискувани. Беше плашил майка си със самоубийство, после Таня, след това Нита. Всичко беше съвсем искрено... и пълна детинщина.

Таня се присмиваше на неговите заплахи; майка му и Нита ги вземаха на сериозно. Когато се върна, смазан от унижението на конгреса на композиторите, той намери опора в Нита. Спаси го не просто нейната морална сила, а и разбирането какво точно върши. Този път той не заплашваше със самоубийство Таня, Нита или майка си; заплашваше Властта. Казваше на Съюза на композиторите, на котките, които си точеха ноктите върху душата му, на Тихон Николаевич Хренников и на самия Сталин: Вижте докъде ме докарахте, скоро моята смърт ще тежи на съвестта ви. Но разбираше, че това е празна заплаха, а отговорът на Властта едва ли се нуждаеше от изричане. Той би бил такъв: Добре, давай, тогава ще разкажем на света твоята история. Историята как си загънал до гуша в убийствения заговор на Тухачевски, как в продължение на десетилетия коварно си подкопавал съветската музика, как си покварявал младите композитори, как си се борил да възстановиш капитализма в СССР и си бил водеща фигура в заговора на музиковедите, който скоро ще бъде разкрит пред света. Всичко това ще стане ясно от предсмъртното ти писмо. Именно затова не можеше да се самоубие — защото тогава те щяха да откраднат историята му и да я пренапишат. Макар и само по своя безнадежден, истеричен начин, той се нуждаеше от някаква власт над живота си.

Причината за неговия морален позор бе един мъж на име Набоков. Николай Набоков. Композитор без големи претенции, напуснал Русия през трийсетте години и намерил родина в Америка. Макиавели казваше, че никога не бива да се доверяваш на изгнаник. Този беглец вероятно работеше за ЦРУ. Не че от това на него му ставаше по-леко.

На първата публична среща в „Уолдорф Астория“ Набоков седеше на първия ред, точно срещу него — толкова близо, че коленете им почти се докосваха. Този нагло фамилиарен руснак с добре скроено

американско сако от туид и лъснала от брилянтин коса изтъкна, че заседателната зала, в която се намират, се нарича *Perroquet Room*. Обясни, че *perroquet* означава „папагал“. Преведе думата на руски и се подсмихна, сякаш иронията трябваше да е очевидна за всички. Лекотата, с която той се бе настанил на първия ред, подсказваше, че наистина е на заплата към американските служби. Това още повече изнерви Дмитрий Дмитриевич. Когато се опитваше да запали цигара, той драсваше клечка кибрит; или пък се разсейваше и оставяше цигарата да изгасне. И всеки път изгнаникът с туидено сако щракваше самодоволно запалката си под носа му, сякаш искаше да каже: Скочиш ли през прозореца, можеш да имаш хубава лъскава запалка като моята.

Всеки човек с капчица политически усет би бил наясно, че той не е написал речите си — кратката в петък и много по-дългата в събота. Връчиха му ги предварително със заръка да се подготви. Естествено, той не го направи. Ако им хрумнеше да го смърят, щеше да изтъкне, че е композитор, а не оратор. Прочете речта в петък с бързо, безизразно мънкане, подсилвайки впечатлението, че не е запознат с текста. Прегазваше препинателните знаци, сякаш изобщо не съществуваха, без да спира нито за ефект, нито заради реакциите на публиката. Това няма абсолютно нищо общо с мен, заявяваше поведението му. И докато един преводач четеше английската версия, той избягваше погледа на мистър Николай Набоков и не запали цигара от страх, че може да изгасне.

Речта на другия ден бе по-различна. Той усети нейната дължина и тежест в ръката си и тогава, без предварителен знак към загрижените за неговото благополучие, просто прочете първата страница и седна, оставяйки пълния текст на преводача. Докато вървеше английският превод, той следеше руския оригинал, любопитен да открие собствените си банални мнения за музиката, мира и заплахите към едното и другото. Започна с атаки срещу враговете на мирното съвместно съществуване и агресивните действия на група милитаристи и подпалвачи на омраза, устремени към трета световна война. Обвини конкретно американското правителство за изграждането на военни бази на хиляди километри от страната, за провокативното погазване на международните задължения и договори, както и за разработката на нови видове оръжия за масово унищожение. Тази проява на груба неучтивост получи солидна доза аплодисменти.

След това той снизходително обясни на американците, че съветската музикална система превъзхожда всяка друга в света. Толкова много цивилни и военни оркестри, фолклорни групи, хорове — доказателство за активната роля на музиката в по-нататъшното развитие на обществото. Така например народите на Съветска Средна Азия и Съветския Далечен изток през последните години са ликвидирали останките от колониалния статут на своите култури при царизма. Узбеки и таджики заедно с други народи от необятния Съветски съюз са облагодетелствани от безпрецедентното ниво и обхват на музикалното развитие. Тук той направи отклонение, за да нападне конкретно мистър Хансън Болдуин, военен редактор на „Ню Йорк Таймс“, заради презрителните му отзиви за народите на Съветска Азия в една неотдавнашна статия, която, разбира се, не бе чел, нито пък бе чувал за нея.

Подобно развитие, продължи той, неминуемо води до сближаване и разбирателство между народа, Партията и съветския композитор. Ако композитора трябва да води и вдъхновява народа, то народът чрез Партията трябва също да води и вдъхновява композитора. Духът на активна, конструктивна критика съществува, за да може композитора да бъде предупреден, ако се подхлъзва към грешките на дребнавата субективност и само съзерцателния индивидуализъм, на формализма или космополитизма; или, накратко казано, ако загуби връзка с народа. Самият той не е безгрешен в това отношение. Отклонявал се е от верния път на съветски композитор, от големите теми и съвременните образи. Губил е връзка с масите, опитвайки се да се хареса само на една тясна прослойка от изтънчени музиканти. Но народът не може да остане безразличен към такива заблуди и затова той е бил подложен на публична критика, която го е насочила обратно към верния път. Извинил се е за този провал и сега отново се извинява. Ще се стреми в бъдеще да не допуска подобни грешки.

Дотук банално — или поне се надяваше да е така за американските уши. Поредната наложителна изповед за греховете, макар и на екзотично място. Но после погледът му прескочи напред и съзнанието му замръзна. Видя в текста името на най-големия композитор на столетието и чу как гласът с американски акцент безмилостно приближава към него. Най-напред дойде общото осъждане на всички музиканти, вярващи в доктрината на изкуството заради

самото изкуство, а не в изкуството за масите; позиция, довела до всеизвестните извращения на музика. Най-яркият пример за такова извращение, чу се да казва той, с творчеството на Игор Стравински, който предаде родината си и се откъсна от своя народ, заставайки в кликата на реакционните съвременни музиканти. В изгнание композиторът прояви моралното си безплодие, както личи от неговите откровено нихилистични писания, в които той пренебрегва масите като „количествено понятие, което никога не е влизало в моите съображения“ и открито се хвали с твърдения от рода на „моята музика не изразява нищо реалистично“. По този начин той сам е потвърдил безсмислието и липсата на съдържание в творбите си.

Набеденият автор на тези думи седеше неподвижен и безучастен, но вътре в него кипеше вълна от срам и самопрезрение. Защо не го бе предвидил? Можеше да го промени, да вмъкне някои корекции — та макар и само в руския текст. Глупаво си бе въобразявал, че публичното безразличие към собствената му реч ще означава морална неутралност. Колкото глупаво, толкова и наивно. Зави му се свят и едва успя да се съсредоточи, когато неговият американски глас насочи вниманието си към Прокофиев. Напоследък Сергей Сергеевич също се е отклонил от партийната линия и има сериозна опасност да изпадне във формализъм, ако не се вслуша в директивите на Централния комитет. Но докато Стравински е загубена кауза, Прокофиев тепърва може да постигне големи творчески успехи, ако прояви прозорливост и следва верния път. Той пристъпи към равносметка, в която пламенните надежди за световен мир се смесваха с фанатично музикално невежество, за което отново получи бурни аплодисменти. Оваците не отстъпваха на съветските. Последваха няколко безобидни въпроса от залата и той отговори с помощта на своя преводач и любезен съветник, който изведнъж изникна до него. Но после видя една фигура с туидено сако да става на крака.

Този път не от първия ред, а от място, от което публиката ще може да види и чуе предстоящия разпит. Най-напред мистър Николай Набоков обясни със сладникава настоятелност колко ясно разбира, че композиторът е тук като официално лице и че становищата, изразени в речта му, са тези на делегат от режима на Сталин. Той обаче иска да му зададе няколко въпроса не като на делегат, а по-скоро като на композитор — разговор между творци, така да се каже.

— Присъединявате ли се към цялостното и жлъчно осъждане на западната музика, изразявано всекидневно от съветската преса и съветското правителство?

Той усети присъствието на съветника до ухото си, но нямаше нужда от него. Знаеше какво да отговори, защото нямаше избор. Бяха го отвели през лабиринта до последната стая, където нямаше храна за награда, а само замаскиран капан. И отговори с безизразно мънкане:

— Да, аз лично се присъединявам към тези становища. — Вие лично подкрепяте ли забраната на западната музика в съветските концертни зали?

Това му даваше малко повече свобода на действие и той отговори:

— Ако музиката е добра, ще се свири.

— Вие лично подкрепяте ли забраната на произведенията на Хиндемит, Шьонберг и Стравински в съветските концертни зали?

Сега той усети как зад ушите му започва да се стича пот. Докато печелеше малко време в уточнения с преводача, за миг си спомни как маршалът стискаше писалката.

— Да, подкрепям тези действия.

— А подкрепяте ли лично становищата, изразени в днешната ви реч за музиката на Стравински?

— Да, подкрепям тези становища.

— А подкрепяте ли лично мненията, изказани от министър Жданов за вашата музика и тази на други композитори?

Жданов, който го преследваше от 1936 г., който го забраняваше, осмиваше и заплашваше, който сравняваше музиката му с шума на миньорски пистолет и душегубка.

— Да, лично подкрепям мненията, изказани от председателя Жданов.

— Благодаря ви — каза Набоков, оглеждайки залата, сякаш очакваше аплодисменти. — Вече всичко е ясно. Имаше една история за Жданов, която често се разказваше в Москва и Ленинград: историята с урока по музика. Гогол би я харесал, дори навярно би я описал. След Постановлението на ЦК от 1948 г., Жданов наредил на водещите композитори в страната да се съберат в неговото министерство. Според някои версии присъствали само той и Прокофиев; според други — цялата сган от грешници и бандити. Поканили ги в голяма зала. На

подиума имало катедра, а до нея пиано. Няколко почерпка — нито водка за притъпяване на страха, нито сандвичи за усмиряване на стомасите. Оставили ги да чакат известно време. После Жданов се появил с двама младши сътрудници. Качил се на подиума и огледал отвисоко вредителите и саботьорите на съветската музика. Изнесъл им поредната лекция за техните прегрешения, заблуди и суета. Обяснил, че ако не променят поведението си, това заиграване с непонятни неща може да свърши много зле. И тогава, точно когато композиторите били на път да напълнят гащите, дошъл майсторският театрален обрат. Жданов пристъпил до пианото и провел бърз урок по музикално майсторство. *Това* — той заблъскал по клавишите, заставяйки ги да грухтят и грачат — е упадъчна, формалистична музика. А *това* — той засвирил сълзлива неоромантична мелодия, която в някой филм би озвучавала сцена с високомерно момиче, признаващо най-накрая любовта си, — това е мелодична, реалистична музика, за каквато народът жадува и каквато изисква Партията. Станал, кимнал подигравателно и ги освободил с едно презрително махване. Композиторите на нацията се изнизали навън, някои обещаваха да се поправят, други не смеели да вдигнат глави от срам. Нямаше нищо подобно, разбира се. Жданов им бе чел конско до премаляване, но беше твърде умен, за да позволи на мазните си пръсти да осквернят клавиатурата по такъв начин. И все пак историята придобиваше сила с всеки пореден преразказ, докато накрая някои от уж присъствалите взеха да потвърждават, че да, точно така е било. И една част от него желаше този разговор с Властта, в който тя високомерно избира оръжието на своя противник, наистина да се е състоял. Така или иначе, случката бързо попадна сред правдоподобните митове, които се носеха от уста на уста по онова време. Важното беше не дали една или друга история е фактически вярна, а по-скоро какво означава.

Макар че имаше и още нещо — колкото повече се разнасяше една история, толкова по-вярна ставаше.

* * *

Той и Прокофиев бяха нападени заедно, унижавани заедно, забранявани заедно и реабилитирани заедно. Но според него Сергей

Сергеевич така и не бе разбрал какво става. Той не беше страхливец нито в живота си, нито в музиката си, но виждаше всичко — дори безумните и убийствени атаки на Жданов срещу интелигенцията — като личен проблем, за който все някъде има решение. Ето тук е музиката, тук е неговият личен талант; там пък е Властта, бюрокрацията и политико-музиколовската теория. Значи е само въпрос на споразумение той да продължи да бъде себе си и да пише своята музика. Или казано по друг начин, Прокофиев изобщо не успя да види трагичното измерение на онова, което се случваше.

Още нещо добро в пътуването до Ню Йорк: фракът му пожъна голям успех. Стоеше му много добре.

Докато самолетът се снижаваше към Рейкявик, той се запита дали да не повика стюардесата и да поиска инхалатор с бензедрин. Но вече едва ли имаше значение. Предполагаше, че макар и малко вероятно, не е изключено Набоков по някакъв свой сложен начин да е съчувствал на положението му, да се е опитвал да обясни на другите делегати истинската същност на този публичен маскарад. Но в такъв случай той беше или платен провокатор, или политически идиот. За да докаже липсата на индивидуална свобода под слънцето на Сталиновата конституция, Набоков охотно жертваше един отделен живот. Защото правеше точно това: Ако не искаш да скочиш през прозореца, то защо да не пъкнеш глава в тази примка, която изплетох за теб?

Защо да не кажеш истината и да умреш?

Един от демонстрантите пред „Уолдорф Астория“ носеше плакат с текст:

ШОСТАКОВИЧ, РАЗБИРАМЕ ТЕ!

Колко малко разбираха те, дори онези като Набоков, живели известно време под съветска власт. И колко самодоволно се завръщаха в своите уютни американски апартаменти, щастливи от днешните си усилия в името на добродетелите, свободата и световния мир. Те нямаха нито познания, нито въображение, тези мили западни човеколюбци. Идваха в Русия на нетърпеливи групички, въоръжени с ваучери за обеда и вечери, всеки един от тях одобрен от съветската държава, всеки бързащ да се срещне с „истински руснаци“ и да разбере „как се чувстват и в какво вярват в действителност“. А това бе

последното, което някой би им казал, защото не трябваше да си параноик, за да знаеш, че всяка групичка си има информатор, а и екскурзоводите също пишат най-прилежни доклади. Една такава групичка се срещна с Ахматова и Зошченко. Това бе още един от триковете на Сталин. Чули сте, че някои от нашите творци са преследвани? Ни най-малко, това е само пропаганда на вашето правителство. Искате да се срещнете с Ахматова и Зошченко? Вижте, ето ги — питайте каквото желаете.

И тази групичка западни човеколюбци, изпаднала в телешки възторг от Сталин, не се сети за нищо по-умно от това да попита Ахматова какво мисли за забележките на председателя Жданов и резолюцията на ЦК против нея. Жданов бе казал, че Ахматова трови съзнанието на съветската младеж с прогнилия и зловонен дух на своята поезия. Ахматова стана на крака и отговори, че смята както думите на председателя Жданов, така и резолюцията на Централния комитет за напълно правилни. И тези загрижени посетители си заминаха, стискайки ваучерите за храна и повтаряйки помежду си, че западният възглед за Съветска Русия е злобна измислица; че творците не само се радват на добро отношение, но и имат правото да водят конструктивни критични спорове с най-високите етажи на властта. Което доказва колко повече се ценят изкуствата в Русия, отколкото в собствените им упадъчни държави.

Но по-силно го възмуцаваха прочутите западни хуманитаристи, които идваха в Русия и обясняваха на нейните граждани, че живеят в рая. Малро, който възхваляваше Беломорканал, без изобщо да споменава, че неговите строители са работили до смърт Фойхтвангер, които се умилкваше на Сталин и „разбираше“, че показните процеси са необходима част от развитието на демокрацията. Певеца Робсън, възхваляващ гръмогласно политическите убийства. Ромен Ролан и Бърнард Шоу, които го отвращаваха още повече, понеже имаха наглостта да се възхищават на музиката му, пренебрегвайки в същото време отношението на Властта към него и всички други хора на изкуството. Той бе отказал да се срещне с Ролан, престори се на болен. Но Шоу беше още по-лош. „Глад в Русия ли? — риторично попита той. — Глупости, там ме хранеха както навсякъде по света.“ И пак той каза: „Няма да ме уплашите с думата диктатор“. Лековерният глупак раболепно се завъртя около Сталин и не видя нищо. Макар че защо

наистина трябваше да се бои от един диктатор? В Англия не бяха имали такъв от времето на Кромуел. Принудиха го да изпрати на Шоу нотния ръкопис на своята Седма симфония. Би трябвало да прибави към подписа си върху заглавната страница и броя на селяните, умрели от глад, докато драматургът е плюскал в Москва.

А имаше и такива, които разбират малко по-добре, които те подкрепят и все пак са разочаровани от теб.

Те не схващаха един прост факт за Съветския съюз: че тук е невъзможно да кажеш истината и да оцелееш. Въобразяваха си, че знаят как действа Властта, и искаха да се бориш с нея, както вярваха, че ще направят на твое място. С други думи, искаха кръвта ти. Исканата чрез мъченици да докажат жестокостта на режима. Но мъченикът трябва да бъдеш ти, не те. И колко мъченици ще са нужни, за да се докаже, че режимът е наистина пагубен и чудовищен? Все повече и повече. Те искаха творецът да бъде гладиатор, който влиза в публична схватка с дивите зверове и кръвта му обагрят пясъка. Това искаха: „Всеобща смърт, сериозно“, по думите на Пастернак. Е, той щеше да се опита да разочарова подобни идеалисти колкото се може по-дълго.

Тези самозвани приятели не разбираха колко са близки по дух със самата Власт: колкото и да им даваш винаги искат повече.

Всички винаги искаха от него повече, отколкото можеше да им даде. А той никога не бе искал да им даде друго освен музика.

Ех, ако беше толкова просто.

* * *

Във въображаемите разговори, които понякога водеше с тези разочаровани свои поддръжници, той най-напред обясняваше един дребен, основен факт, който едва ли им беше известен: че в Съветския съюз е невъзможно да си купиш нотна хартия, ако не си член на Съюза на композиторите. Знаеха ли го? Разбира се, че не. Но, Дмитрий Дмитриевич, без съмнение биха отвърнали те, ако е така, то със сигурност можете да си купите празен лист хартия и да го разчертаете с линейка и молив. Едва ли е толкова лесно да ви накарат да се откажете от изкуството.

Много добре, би отговорил той, но нека да започнем от другия край. Ако си обявен за народен враг, какъвто бе някога той, всички около теб са опетнени и заразени. Близките и приятелите ти, разбира се. Но дори и диригентът, който изпълнява или е изпълнявал, или предлага да се изпълни твоя творба; участниците в струнния квартет; концертната зала, дори и най-малката, която представя творбата ти; самата публика.

Колко често в течение на кариерата му се случваше диригенти и солисти изведнъж да станат недостъпни в последния момент? Понякога от естествен страх или разбираема предпазливост, а понякога след намек от Властта. Всеки, от Сталин до Хренников, можеше да спре изпълнението на неговите творби в цялата страна за толкова дълго, колкото си поиска. Те вече бяха убили кариерата му на оперен композитор. В ранните му години мнозина смятаха — и той бе съгласен с тях, — че в операта ще постигне най-голям успех. Но откакто унищожиха „Лейди Макбет от Мценска околия“, повече никой не постави негова опера; затова не бе завършил нито една от започнатите.

Но, Дмитрий Дмитриевич, сигурно можете да пишете тайно в апартамента си; можете да разпространявате своята музика, за да я свирят в приятелска компания; може да бъде изнесена тайно на Запад, както ръкописите на поетите и писателите. Да, благодаря ви, отлична идея: нова негова музика, забранена в Русия, но изпълнявана на Запад. Можеха ли да си представят в каква мишена ще го превърне това? То ще е идеалното доказателство, че се опитва да възстанови капитализма в Съветския съюз. Но все пак бихте могли да пишете музика? Да, все пак би могъл да пише музика, която не се изпълнява. Но музиката е предназначена да бъде чута в периода, когато се създава. Тя не е като китайските яйца: не става по-хубава, ако я държиш заровена в земята дълги години.

Но, Дмитрий Дмитриевич, вие изпадате в песимизъм. Музиката е безсмъртна, тя ще съществува вечно и винаги ще е необходима, музиката може да каже всичко, музиката... и така нататък. Той си запушваше ушите, докато те му обясняваха същността на собственото му изкуство. Ръкопляскаше на техния идеализъм. И, да, музиката може да е безсмъртна, но уви, композиторите не са. Лесно е да им запушиш устата и още по-лесно да ги убиеш. Колкото до обвинението в

песимизъм — не за пръв път го чуваше. А те възразяваха: Не, не, вие не разбирате, ние просто се опитваме да помогнем. И когато пак идваха от своите безопасни, богати страни, те му носеха купища нотна хартия.

* * *

През войната, в онези бавни, изпълнени с тифозна зараза влакове между Куйбишев и Москва, той носеше връзки чесън на китките и врата си; те му бяха помогнали да оцелее. Но сега трябваше да ги носи постоянно — не против тифа, а против Властта, против враговете, против лицемерите и дори против добронамерените приятели.

Възхищаваше се на тези, които се изправят и казват на Властта истината. Възхищаваше се на тяхната смелост и морал. И понякога им завиждаше; но всичко бе много сложно, тъй като донякъде им завиждаше заради тяхната смърт, заради спасението от мъките на живота. Някога, докато стоеше и чакаше асансьорът да се отвори на петия етаж на улица „Большая Пушкинская“, ужасът се смесваше с тръпнещото желание да бъде отведен. Той също бе изпитвал суетата на мимолетната храброст.

Но тези герои, тези мъченици, чиято смърт често носеше двойно задоволство — на тиранина, който я е поръчал, и на наблюдаващите народи, които желаят да съчувстват, ала не могат да потиснат своята надменност, — те не умираха сами. Мнозина около тях щяха да бъдат унищожени в резултат на техния героизъм. И поради това нищо не беше просто, дори и когато бе ясно.

А, разбира се, безпощадната логика водеше и в обратна посока. Ако спасиш себе си, можеш да спасиш и тези около теб, тези, които обичаш. И тъй като си готов на всичко, за да спасиш любимите хора, правиш всичко възможно, за да спасиш себе си. И понеже няма избор, няма и шанс да избегнеш моралния упадък.

Това беше предателство. Той предаде Стравински и по този начин предаде музиката. По-късно каза на Мравински, че това е бил най-ужасният миг в живота му. Когато стигнаха до Исландия, самолетът се повреди и два дни чакаха нов. После лошото време им попречи да отлетят за Франкфурт и вместо това се насочиха към

Стокхолм. Шведските музиканти бяха възхитени от непредвиденото кацане на техния изтъкнат колега. Макар че, когато го помолиха да назове любимите си шведски композитори, той се почувства като момченце с къси панталони — или като онази студентка, която не знаеше на кого принадлежи изкуството. Канеше се да спомене Свендсен, но си спомни, че той е норвежец. И все пак шведите бяха твърде възпитани, за да покажат, че са засегнати, а на следващата сутрин той откри в хотелската си стая голям пакет с плочи на местни композитори.

Наскоро след завръщането му в Москва списание „Нов свят“ отпечата една статия под негово име. Заинтригуван да узнае какво трябва да мисли, той прочете за огромния успех на конгреса и за яростното решение на Държавния департамент да съкрати престоля на съветската делегация. „На път за вкъщи си мислих много за това“, прочете той за себе си. „Да, господарите на Вашингтон се страхуват от нашата литература, от музиката ни, от нашите речи за мир — страхуват се от тях, защото истината във всякаква форма им пречи да организират заговори срещу мира.“

„Животът не е разходка в полето“ — така казваше последният ред от стихотворението на Пастернак за Хамлет А предишният казваше: „Сам съм. Всичко тъне във фарисейство“.

3. В КОЛАТА

Той знаеше само, че по-лошо от това никога не е било.

Най-лошото време не беше същото като най-опасното. Защото най-опасното време не беше онова, когато си най-застрашен.

Досега не го бе разбрал.

Седеше в колата зад шофьора, а пейзажът отвън подскачаше и отлиташе назад. Задаваше си един въпрос. Ето този:

Ленин смяташе музиката за потискаща.

Сталин си мислеше, че разбира и цени музиката. Хрущов презираше музиката.

Кое е най-лошото за един композитор?

На някои въпроси нямаше отговори. Поне въпросите спираха, когато умреш. Само гробът лекува гърбавия, както обичаше да казва Хрущов. Той не бе роден гърбав, но може би се бе превърнал в такъв — морално, духовно. Гърбав човек, задаващ въпроси. А може би смъртта лекува въпросите, както и храната. И от дистанцията на времето трагедията заприличва на фарс. Когато Ленин пристигна на Финландската гара, Дмитрий Дмитриевич и група негови съученици се втурнаха натам да приветстват завърналия се герой.

Той много пъти бе разказвал тази история. Но тъй като беше болнаво и изнежено дете, едва ли го бяха пуснали току-така. По-правдоподобно изглеждаше да е отишъл на гарата с вуйчо си, стария болшевик Максим Лаврентиевич Кострикин. Много пъти беше разказвал и тази версия. И двете му помагаха да внесе революционен ореол в биографията си. Десетгодишният Митя пред Финландската гара, вдъхновен от Великия вожд! Такава картина можеше да е само от полза за ранната му кариера. Но имаше и трета възможност: изобщо да не е видял Ленин и дори да не е припарвал до гарата. Можеше просто да е приел разказа на някой съученик за свой спомен. Днес вече не знаеше на коя версия да вярва. Честно, откровено — наистина ли е бил

на Финландската гара? Е, имаше една поговорка: „Лъже като очевидец“.

Напук на забраната запали нова цигара и се загледа в ухото на шофьора. Това поне беше нещо реално и сигурно: шофьорът имаше ухо. И без съмнение още едно от другата страна, макар че той не можеше да го види. Второто ухо съществуваше само в паметта му — или по-точно във въображението му, — докато не го видеше отново. Той се приведе напред и пред погледа му се появи част от другото ухо на шофьора. Още един решен въпрос. Засега.

Когато беше малък, се възхищаваше на Нансен, норвежкия полярен изследовател. Той беше неговият герой. Като порасна, самото усещане на снега под ските го плашеше, а най-големият му изследователски подвиг бе да отиде по молба на Нита до съседното село за краставички. Сега, на стари години, го возеха из Москва. Обикновено това правеше Ирина, но понякога му пращаха служебен шофьор. Беше се превърнал в един квартален изследовател.

На нощното му шкафче стоеше пощенска картичка с картината на Тициан „Кесаревото Кесарю“.

Чехов казваше, че човек трябва да пише всичко освен доноси.

Горкият Анатолий Башашкин. Обявен за наемник на Тито.

Ахматова бе казала, че по времето на Хрушчов Властта е станала вегетарианка. Може би; макар че да убиеш човека, като му тъпчеш в гърлото зеленчуци, не бе по-трудно, отколкото чрез традиционните методи на старите месоядни времена.

* * *

След завръщането си от Ню Йорк той написа „Песен за горите“ по чудовищно празнословен текст на Долматовски. Темата беше възстановяването на степите и как Сталин, Вождът и Учителят, Приятелят на децата, Великият кормчия, Великият баща на нацията, Великият железопътен инженер, вече е станал и Велик градинар. „Да облечем Родината в гори!“ — повеля, която Долматовски повтаряше десет-дванайсет пъти. При Сталин, възвестяваше ораторията, дори ябълковите дървета растат по-храбро и отблъскват сланите, както Червената армия отблъсна нацистите. Гръмката баналност на творбата

осигури незабавния ѝ успех. Тя му помогна да спечели четвъртата си Сталинска премия: 100 000 рубли и вила. Той бе платил на Кесаря и Кесарят го възнагради щедро. Общо беше спечелил шест Сталински премии. Получаваше и ордена „Ленин“ на редовни десетгодишни интервали: през 1946, 1956 и 1966 г. Плуваше в почести като скарیدا в сос. И се надяваше да е умрял преди 1976 г.

Навярно смелостта беше като красотата. Красивата жена остарява и вижда само каквото е загубила; другите виждат само каквото е останало. Някои го поздравяваха за неговата издръжливост, за отказа да се предаде, за твърдото ядро под истеричната обвивка. Той виждаше само онова, което вече го нямаше.

Самият Сталин отдавна си беше заминал. Великият градинар отиде да поддържа тревата в Елисейските полета и да укрепва духа на тамошните ябълкови дървета.

Червени рози, разпръснати по целия гроб на Нита. Всеки път, когато го посещаваше. Цветя, изпратени не от него.

Гликман му беше разказал една история за Луи XIV Кралят Слънце бил същият абсолютен владетел като Сталин. И все пак винаги бил готов да отдаде дължимото на творците; да признае тяхната тайна магия. Такъв творец бил поетът Никола Боало-Депрео. И Луи XIV обявил пред целия двор във Версай, сякаш споделял всекидневна истина: „Мосю Депрео разбира поезията по-добре от мен“. Несъмнено бе избухнал ласкателно недоверчив смях откъм онези, които и насаме, и публично уверявали великия крал, че неговото разбиране за поезия (и музика, и живопис, и архитектура) е несравнимо за всички времена и народи. А може би забележката по начало е представлявала израз на тактическа, дипломатическа скромност. Но все пак била изречена.

Сталин обаче имаше толкова много предимства пред онзи някогашен крал. Неговото дълбоко вникване в марксистко-ленинската теория, интуитивното му разбиране на Народа, неговата любов към фолклорната музика, способността му да надушва заговорите на формалистите... О, стига, стига. Ето че сам започваше да си проглушава ушите.

* * *

Но дори и Великият градинар в облика си на Велик музиковед не успя да надуши къде е Червения Бетовен. Давиденко се оказа разочарование — не на последно място, като умря, преди да навърши четирийсет. Червения Бетовен така и не се появи.

Той обичаше да разказва историята на Тиняков.

Красив мъж, добър поет. Живее в Петербург и пишел за любовта, за цветята и други възвишени теми. После дошла Революцията и скоро той станал ленинградският поет Тиняков, които пишел не за любов и цветя, а за това колко е гладен. След известно време станало толкова зле, че той заставал на някой уличен ъгъл с табелка на шията: ПОЕТ. И тъй като руснаците ценят своите поети, минувачите му подхвърляли по някоя монета. Тиняков често твърдял, че е спечелил много повече от просия, отколкото от стиховете си, и можел всяка вечер да посещава скъп ресторант. Дали последното е вярно, запита се той. Но на поетите се разрешава известно преувеличение. Колкото до самия него, той не се нуждаеше от табелка — имаше на врата си три ордена „Ленин“ и шест Сталински премии и ядеше в ресторанта на Съюза на композиторите.

Един лукав мургав мъж с висяща рубинена обица стиска монета между палеца и показалеца си. Показва я на друг, по-блед мъж, който не я докосва, а гледа първия право в очите.

* * *

Имаше и един странен момент, когато Властта реши, че Дмитрий Дмитриевич Шостакович не е съвсем загубена кауза, и опита нова тактика спрямо него. Вместо да чака крайния резултат — готово произведение, което после да мине през политико-музиковедските експерти, преди да бъде одобрено или осъдено, — Партията в своята мъдрост реши да започне от самото начало: от състоянието на неговата идейна душа. Грижовно, великодушно, Съюзът на композиторите определи наставник, другаря Трошин, сериозен престарял социолог, за да му помогне да разбере принципите на марксизма-ленинизма — да му помогне да се превъзпита. Изпратиха му списък със задължителни четива, съставен изцяло от творби на другаря Сталин, като „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ и „Икономически

проблеми на социализма в СССР“. После Трошин дойде в неговия апартамент и обясни задачата си. Идва, защото, уви, дори изтъкнатите композитори не са застраховани от сериозни грешки, както стана публично известно през последните години. За да се избегне повторението на подобни грешки, нивото на политическото, икономическото и идеологическото съзнание на Дмитрий Дмитриевич трябва да бъде повдигнато. Композиторът прие изявлението на своя неканен гост с дължимата сериозност, като същевременно изрази съжалението си, че работата над нова симфония, посветена на Ленин, засега го възпрепятства да прочете цялата литература, която му е любезно доставена.

Другарят Трошин огледа кабинета на композитора.

Той не беше нито подлец, нито грубиян — просто един от онези усърдни и покорни функционери, каквито отглежда всеки режим.

— Значи тук работите.

— Да.

Политпросветникът стана, поразходи се из стаята и похвали подредбата. След което изтъкна с извинителна усмивка:

— Но липсва нещо важно за всеки виден съветски композитор.

Видният съветски композитор стана на свой ред, огледа добре познатите стени и библиотеки и смутено поклати глава, сякаш се притесняваше, че е закъсал още на първия въпрос на учителя си.

— На стената няма портрет на другаря Сталин. Последва тягостно мълчание. Композиторът запали цигара и закрачи из стаята, като че търсеше причината за тази ужасна грешка или се надяваше да открие задължителната икона под някоя възглавница или под килима. Накрая увери Трошин, че ще вземе незабавни мерки да си набави възможно най-хубавата снимка на Великия вожд.

— Добре, чудесно — отвърна Трошин. — А сега да се хващаме на работа.

От него се искаше от време на време да представя конспекти с помпозните мъдрости на Сталин. За щастие, Гликман предложи да върши тази работа вместо него и патриотичните прозрения на композитора относно творчеството на Великия градинар му се пращаха редовно от Ленинград. След известно време в учебната програма влязоха и други ключови текстове, например

„Характеристики на художественото творчество“ — брошура с речта на Г. М. Маленков пред XIX партиен конгрес.

Той приемаше добросъвестното и трайно присъствие на Трошин в живота си с любезна уклончивост и таен присмех.

Двамата играеха ролите си на наставник и ученик с пределно сериозни физиономии; без съмнение Трошин не разполагаше с друго изражение. Той очевидно вярваше в благородната цел на задачата си, а композиторът се държеше учтиво, осъзнавайки, че тези нежелани посещения са своеобразна защита за него. И двамата бяха наясно, че това манкиране може да има сериозни последици.

По онова време имаше две фрази (един въпрос и едно твърдение), които караха и най-силните мъже да се обливат в пот и да пълнят гащите. Въпросът гласеше: „Сталин знае ли?“. А още по-тревожно звучеше твърдението: „Сталин знае“. И тъй като на Сталин се приписваха свръхестествени сили — той никога не грешеше, командваше всичко и беше навсякъде, — просто смъртните под негова власт усещаха или си въобразяваха, че усещат, погледа му, неотклонно вперен в тях. Ами ако другарят Трошин не успееше да разясни по задоволителен начин повелите на Карло-Марло и техните последователи? Ами ако неговият ученик — външно прилежен, ала вътрешно несериозен — не успееше да усвои уроците? Какво следваше тогава за хората като Трошин? И двамата знаеха отговора. Ако учителят осигурява защита на своя ученик, то и ученикът има известна отговорност към своя учител.

Но за него се нашепваше и трета фраза, както и за някои други — например за Пастернак. „Сталин казва да не се пипа.“ Понякога това твърдение беше факт, понякога безумна теория или завистливо предположение. Защо беше оцелял след дружбата с предателя Тухачевски? Защо бе оцелял след думите: „Подобно заиграване с непонятни неща може да свърши много зле“? Защо бе оцелял, след като вестниците го обявиха за народен враг? Защо Закревски изчезна между събота и понеделник? Защо го пощадиха, когато толкова много хора наоколо бяха арестувани, заточени, убити или просто изчезваха и съдбата им можеше да се изясни едва след десетилетия? Само един отговор подходеше на всички тези въпроси: „Сталин казва да не се пипа“.

Ако беше така — а той нямаше начин да знае, както впрочем и онези, които нашепваха фразата, — би било лудост да си въобразява, че това му осигурява постоянна защита. Да бъдеш забелязан от Сталин беше далеч по-опасно, отколкото да съществува в безименна неизвестност. Любимците рядко оставаха на върха; въпросът бе само кога ще се сгромоляшат. Колко важни колелца в машината на съветския живот изведнъж се оказваха пречки за другите колелца след едно почти неусетно изместване на светлината?

На едно кръстовище колата намали ход, после той чу стържене, когато шофьорът дръпна ръчната спирачка. Спомни си как купи първата си „Победа“. По онова време беше задължително купувачът да присъства при получаване на колата. Шофьорската му книжка отпреди войната все още важеше, така че отиде лично в гаража и прие автомобила. На връщане към дома победата никак не му допадна и той се зачуди дали не са му продали пълен боклук. Паркира и докато се суетеше с ключовете пред входа, един минувач подвижна: „Ей, очилатият, какво ти е на колата?“ Колелата бълваха дим — по целия път от гаража беше карал на ръчна спирачка. Изглежда, колите не го харесваха — това беше истината.

Помнеше и едно друго момиче, което бе изпитвал в мнимата си роля на асистент по болшевишка идеология в Консерваторията. Старшият преподавател бе излязъл за малко и властта над изпита премина изцяло в неговите ръце. Студентката беше толкова нервна, така отчаяно въртеше в ръка листчето с въпроса, че му дожаля за нея.

Е — каза той, — да оставим настрана темите от конспекта. Вместо това ще ви попитам: що е ревизионизъм?

На такъв въпрос дори и той можеше да отговори. Ревизионизмът беше толкова гнусна и еретична идея, че самата дума сякаш имаше дяволски рога.

Момичето се позамисли, а след това уверено отговори:

— Ревизионизмът е най-висшият етап в развитието на марксизма-ленинизма.

При което той се усмихна и й писа „отличен“.

Когато всичко останало се проваляше, когато в света сякаш нямаше нищо друго освен безсмислие, той се придържаше към едно: хубавата музика винаги ще бъде хубава музика, а великата музика е непобедима. Можеш да свириш прелюдиите и фугите на Бах във

всякакво темпо, с всякаква динамика, и те пак ще бъдат велика музика, пък макар и обвинение срещу нещастника, посегнал с две леви ръце към клавиатурата.

По същата причина такава музика не може да се свири цинично.

През 1949 г., когато атаките срещу него все още продължаваха, той написа своя четвърти струнен квартет. Момчетата от „Бородин“ го изсвириха пред Дирекцията по музика към Министерството на културата, която трябваше да одобри всяка нова творба, преди тя да види бял свят — и преди композиторът да получи възнаграждение. Предвид несигурното си положение той не беше оптимист; но за всеобща изненада прослушването мина успешно, произведението бе одобрено и хонорарът преведен. Скоро след това плъзна слух, че в „Бородин“ се изхитрили да свирят квартета по два различни начина: автентичен и стратегически. Първият бил, както е предвидил композиторът; вторият имал за цел да се промъкне покрай музикалните чиновници — музикантите подсилвали „оптимистичните“ аспекти на творбата и нейното съответствие с нормите на социалистическото изкуство. Това се смяташе за идеален пример как иронията може да бъде използвана като защита срещу Властта.

Нямаше нищо подобно, разбира се, но случката се разказваше толкова често, че накрая я приеха за истина. Всъщност бе пълна глупост. Не беше истина — не можеше да е истина, — защото в музиката не можеш да лъжеш. Музикантите от „Бородин“ можеха да свирят Четвъртия квартет само както го е предвидил композиторът. Музиката — хубавата, великата музика — притежаваше сурова, непобедима чистота. Тя можеше да бъде горчива, отчаяна и песимистична, но никога цинична. Ако музиката е трагична, онези с магарешките уши я обвиняват в цинизъм. Но когато композиторът е огорчен, отчаян или песимистичен, това все пак означава, че той вярва в нещо.

Какво може да се опълчи срещу шума на времето? Само онази музика, която е вътре в нас — музиката на нашето съществуване, — преобразена от някои хора в истинска музика. Която в хода на десетилетията, ако е достатъчно силна и истинска, за да заглуши шума на времето, се превръща в шепота на историята.

Към това се придържаше той.

Неговите любезни, досадни и притворни разговори с другаря Трошин продължиха. Един ден наставникът му беше в необичайно приповдигнато настроение.

— Вярно ли е — попита той, — вярно ли е... съвсем наскоро ми казаха... че преди няколко години Йосиф Висарионович ви е позвънил лично?

— Да, вярно е.

Композиторът посочи телефона на стената, макар и да не беше използвал точно него. Трошин се взря в апарата, като че ли вече трябваше да е в музей.

— Колко велик човек е Сталин! При цялото бреме на държавата, при всичко, с което трябва да се занимава, той знае дори и за някой си Шостакович. Управява половината свят и все пак намира време за вас!

— Да, да — съгласи се той с престорен възторг. — Това е наистина невероятно.

— Разбирам, че сте известен композитор — продължи наставникът, — но кой сте вие в сравнение с нашия Велик вожд?

Уверен, че Трошин не знае текста на романа на Даршмижски, той отговори сериозно:

— Аз съм червей в сравнение с негово сиятелство.

Аз съм червей.

— Да, точно така, вие сте червей наистина. И е хубаво, че вече явно притежавате здравословно чувство за самокритика.

Сякаш жадувайки за още такива похвали, той повтори колкото се може по-сериозно:

— Да, аз съм червей, просто червей.

Трошин си тръгна много доволен от постигнатия напредък.

Но най-хубавият възможен лик на Великия вожд така и не се появи в кабинета на композитора. Само няколко месеца след като започна превъзпитанието на Дмитрий Дмитриевич, обективните обстоятелства на съветската действителност се промениха. С други думи, Сталин умря. И посещенията на наставника секнаха.

Шофьорът натисна спирачката и отби вляво. Колата беше „Волга“, доста удобен автомобил. Той отдавна искаше да има чуждестранна кола. По-конкретно мерцедес. Имаше чужда валута в Бюрото за авторски права, но никога не му разрешиха да я похарчи за

вносна кола. Какво им е на нашите съветски автомобили, Дмитрий Дмитриевич? Не ви ли возят от място на място, не са ли надеждни и проектирани конкретно за съветските пътища? Как ще изглежда, ако нашият най-изтъкнат композитор обиди съветската автомобилна промишленост, като си купи мерцедес? Нима членовете на Политбюро се возят в капиталистически автомобили? Сам виждате, че е напълно невъзможно.

На Прокофиев обаче му позволиха да си внесе нов форд от Запада. Сергей Сергеевич беше много доволен от него — до деня, когато не успя да го овладее и блъсна млада жена наред Москва. Това бе някак типично за Прокофиев. Той винаги подхождаше към света от погрешната посока.

Разбира се, никой не умира точно навреме: едни твърде рано, други твърде късно. Някои налучкват годината, но избират напълно погрешна дата. Като горкия Прокофиев — да умре точно в същия ден като Сталин! Сергей Сергеевич получи инсулт в осем вечерта и почина в девет. Сталин умря петдесет минути по-късно. Да умре, без дори да узнае, че Великият тиранин е издъхнал! Е, такъв си беше Сергей Сергеевич. Макар и прецизен до педантичност, винаги изоставаше или избързваше с половин такт от Русия. А смъртта му се оказа глупаво синхронична.

Имената на Прокофиев и Шостакович винаги щяха да вървят заедно. Но въпреки че бяха вързани с общ синджир, те така и не се сприятелиха. Възхищаваха се един на друг — най-вече относно музиката си, — но Западът беше проникнал твърде дълбоко в Сергей Сергеевич. Той бе напуснал Русия през 1918 г. и ако не се броят няколкото кратки завръщания — като онова със загадъчната пижама, — бе останал в чужбина чак до 1936 г. Дотогава вече бе загубил напълно връзка със съветската действителност. Представяше си, че ще му ръкопляскаат за патриотичното завръщане у дома, че тиранията ще му е благодарна — каква наивност! И когато ги изправяха заедно пред трибунала на музикалните бюрократи, Сергей Сергеевич мислеше само за музикални решения. Веднъж го попитаха какво не е наред с Осмата симфония на колегата му Дмитрий Дмитриевич. „Нищо сериозно, всичко може да се поправи — отговори той с типичния си прагматизъм. — Просто се нуждае от по-ясна мелодична линия, а втората и четвъртата част трябва да се съкратят.“ А когато се

сблъскваше с критика на собственото си творчество, отговорът му беше: „Вижте, аз имам много стилове, просто кажете кой бихте искали да използвам“. Гордееше се със своята отстъпчивост — но не това се искаше от него. Те не искаха да се преструваш, че приемаш баналния им вкус и безсмислените критически лозунги, — искаха истински да повярваш в тях. Очакваха от теб съучастие, пригаждане, поквара. А Сергей Сергеевич така и не разбра това. Той казваше — и това бе истинска храброст, — че когато една творба получи убийственото обвинение във формализъм, то „просто нещо е недоразбрано на първо слушане“. Притежаваше някаква странна, изтънчена наивност. Ама наистина, този човек имаше душата на гъска. Често си мислеше за военновременното изгнание на Сергей Сергеевич и разпродажбата на неговите отлично скроени европейски костюми на пазара в Алма Ата. Казваше, че го бивало да се пазари и винаги си докарвал най-добрата цена. Чии ли рамене носеха днес тези костюми? Но не беше само до дрехите — Прокофиев се наслаждаваше на всички атрибути на успеха. И разбираше славата по западен начин. Обичаше да казва за едно или друго, че е „забавно“. Макар да бе похвалил публично „Лейди Макбет“, когато прелисти партитурата в присъствието на създателя ѝ, той нарече творбата „забавна“. Тази дума трябваше да се забрани до деня след смъртта на Сталин. Която Сергей Сергеевич така и не доживя да види.

Самият той никога не се изкуши от живота в чужбина. Беше руски композитор и живееше в Русия. Отказваше да си представи алтернатива. Макар че бе имал своя кратък миг на западна слава. В Ню Йорк отиде до аптеката за аспирин. Десет минути след като излезе, видяха помощник-аптекаря да слага на витрината табела:

ДМИТРИЙ ШОСТАКОВИЧ ПАЗАРУВА ТУК

Вече не очакваше да го убият — онзи страх бе отминал отдавна. Но да те убият не беше най-лошото. През януари 1948 г. старият му приятел Соломон Михоелс, директор на Московския еврейски театър, бе убит по заповед на Сталин. В деня, когато новината се разчу, той бе изтърпял пет часа рендосване от Жданов за изопачаване на съветската действителност, отказ да възхвалява славните народни победи и съглашателство с враговете. След това отиде направо в апартамента на Михоелс. Прегърна дъщерята и съпругата на своя приятел. После

застана с гръб към тълпата от безмълвни, плахи опечалени и, почти притиснал лице в библиотеката, им каза с тих, ясен глас:

— Завиждам му.

Говореше искрено — смъртта беше за предпочитане пред безкрайния ужас.

Но безкрайният ужас продължи още пет години. До смъртта на Сталин и издигането на Никита Хрущов. Имаше обещания за размразяване, плаха надежда, безразсъден възторг. И, да, наистина стана по-лесно и изплуваха някои мръсни тайни; но това не бе никаква внезапна идеалистична привързаност към истината, само разбиране, че сега тя може да се използва за политически дивиденти. А самата Власт не намалю; тя просто мутира. Ужасяващото чакане пред асансьора и куршумът в тила останаха в миналото. Но Властта не загуби интерес към него; все още посягаше да го сграбчи — а той още от детството си се боеше от протегнати ръце.

Никита Кукурузника. Който се впускаше в тиради за „абстракционистите и педерастите“ — те очевидно бяха едно и също. Точно както Жданов някога беше заклеил Ахматова като едновременно „блудница и монахиня“. На среща с писатели и художници Никита Кукурузника беше казал за Дмитрий Дмитриевич: „О, неговата музика е само джаз — направо да те присвие коремът. И аз да му ръкопляскам? От джаза човек хваща колики“. Все пак това беше далеч по-добре, отколкото да те обвинят в съглашателство с народните врагове. И в тези по-либерални времена някои от привиканите на среща с Първия секретар получаваха разрешение да изкажат противоположно становище, макар и с подбавящата почителност. Намери се дори един поет, достатъчно смел — или луд, — за да твърди, че сред абстракционистите имало велики художници. Той спомена името на Пикасо. На което Кукурузника отговори рязко:

— Само гробът лекува гърбавия.

В старите времена подобен разговор би довел до напомняне на наглия поет, че играе опасна игра, която може да свърни много зле. Но това беше Хрущов. Брътвежите му караха неговите лакеи с бронзови лица да се люшкат ту насам, ту натам; но можеше да не се страхуваш за непосредственото си бъдеще. Един ден Кукурузника можеше да заяви, че от музиката ти го заболява корем, а на следващия, след пищен банкет по случай Конгреса на Съюза на композиторите, невъзмутимо

да те похвали. Същата тази вечер той обясни как, ако музиката била поне що-годе прилична, би я слушал по радиото — само че това, дете го пускали, звучало... ами като грачене на гарвани. И докато лакеите му с бронзови лица се смееха в захлас, погледът му падна върху известния композитор на предизвикващ колики джаз. Но Първият секретар беше в благосклонно, опрощаващо настроение.

— Вижте например Дмитрий Дмитриевич. Той видя светлината още в самото начало на войната с неговата... как се казваше... а, да, симфония.

Изведнъж той престана да бъде в немилост и Людмила Дядова, съчинителка на популярни песни, се приближи и го целуна, а след това обясни с глуповата усмивка колко го обичали всички. Е, и в двата случая нямаше значение, защото нещата вече не бяха такива, каквито преди.

* * *

Но точно тук той сгрещи. Преди имаше смърт; сега имаше живот. Преди хората пълнеха гащите; сега им се разрешаваше да възразяват. Преди имаше заповеди; сега имаше препоръки. И тъй, разговорите му с Властта станаха, без да усети в началото, по-опасни за душата. По-рано проверяваха докъде стига куражът му; сега изпробваха размера на малодушието му. Действаха с усърдие и ноу-хау с напрегнат, но на практика безразличен професионализъм — като свещеници, работещи върху душата на смъртник.

Той не разбираше много от живопис и едва ли можеше да спори с онзи поет за абстракционизма; но знаеше, че Пикасо е мръсник и страхливец. Колко лесно е да си комунист, когато не живееш при комунизма! Пикасо цял живот рисуваше глупости и възхваляваше съветската власт. Но не дай си боже, някое бедно художниче, страдащо под съветска власт, да се опита да рисува като него. Пикасо имаше свободата да каже истината — защо тогава не го направи от името на онези, които я нямаха? Вместо това си седеше като богаташ в Париж и Южна Франция и драскаше пак и пак отвратителния си гълъб на мира. Той не можеше да понесе този гаден гълъб. И ненавиждаше робството на идеите, колкото физическо робство.

Или Жан-Пол Сартр. Веднъж Дмитрий Дмитриевич отиде с Максим в Бюрото за авторски права, близо до Третьковската галерия, и там, застанал на касата, великият философ броеше много внимателно тлъста пачка рубли. В онези дни възнагражденията на чуждестранните писатели се изплащаха само в изключителни случаи. Той шепнешком обясни тези обстоятелства на сина си: „Ние не отричаме материалните стимули, ако човек се прехвърли от лагера на реакцията в лагера на прогреса“.

Стравински бе друга работа. Обичта и почитта му към музиката на Стравински оставаха неизменни. И като доказателство държеше голяма снимка на своя колега под стъклото на бюрото си. Гледаше го всеки ден и си спомняше онзи позлатен салон в „Уолдорф Астория“; спомняше си предателството и непоносимия срам.

Когато настъпи Размразяването, отново започнаха да свирят Стравински и Хрушчов, който разбираше от музика колкото прасе от кладенчова вода, бе уговорен да покани на гости известния изгнаник. Освен всичко друго това щяло да бъде голям пропаганден удар. Може би се надяваха някак си отново да превърнат Стравински от космополитен в чисто руски композитор. И може би Игор Фьодорович от своя страна се надяваше да преоткрие някои останки от старата Русия, която отдавна беше загърбил. Ако бе тъй, и двете мечти се оказаха разочарование. Но този човек поне се позабавлява. В продължение на десетилетия съветските власти го заклемяваха като лакей на капитализма. Затова, когато някой музикален бюрократ тръгнеше към него с фалшива усмивка и протегнатата ръка, Стравински, вместо да отвърне на жеста, подаваше на чиновника топката на бастуна си. Жестът бе ясен: кой е лакеят сега?

Но едно е да унижиш съветски бюрократ, след като Властта е станала вегетарианка; съвсем друго — да протестираш, когато Властта е месоядна. А Стравински бе седял цели десетилетия върху своя американски Олимп — сдържан, егоцентричен, безучастен, докато в родината му преследваха художници, писатели и техните семейства, докато ги пращаха в затвора, на заточение, на смърт. Изрече ли публично една-единствена дума на протест, докато дишаше въздуха на свободата? Това мълчание беше позорно; и той презираше Стравински мислителя толкова, колкото почиташе Стравински композитора. Е,

може би това отговаряше на въпроса му за личната и творческата честност; липсата на първата невинаги заразява втората.

Бяха се срещнали на два пъти при посещението на изгнаника. И двете срещи не минаха успешно. Той беше плахи стеснителен, а Стравински дързък и самоуверен. Какво биха могли да си кажат един на друг? Не му хрумна нищо друго, освен да попита:

— Какво мислите за Пучини?

— Ненавиждам го — отговори Стравински.

На което той отвърна:

— Аз също.

Дали го мислеха искрено — толкова категорично, колкото го изрекоха? Вероятно не. Единият беше инстинктивно властен, другият инстинктивно покорен.

Това беше проблемът с „историческите срещи“.

* * *

Той бе имал „историческа среща“ и с Ахматова. Покани я да го посети в Репино. Тя дойде. Той седеше и мълчеше, Ахматова също. След двацет минути тя стана и си тръгна. По-късно каза: „Беше чудесно“. Много можеше да се каже за мълчанието — онова място, където думите се изчерпват и започва музиката; а също и където свършва музиката. Понякога той сравняваше положението си с това на Сибелиус, който не написал нищо през последната третина от своя живот — просто си седял, vyplъцавайки Славата на финландския народ. Това не бе лош начин за съществуване; но той подозираше, че няма сили за мълчание.

Очевидно Сибелиус е бил изпълнен с недоволство и презрение към самия себе. Говореше се, че в деня, когато изгорил всичките си оцелели ръкописи, сякаш камък паднал от раменете му. Това звучеше логично. Както и връзката между самопрезрението и алкохола — едното стимулираше другото. Той познаваше твърде добре тази връзка, този взаимен стимул. Мълвата разнасяше и друга версия за посещението на Ахматова в Репино. В нея се твърдеше, че казала: „Разговаряхме двацет минути. Беше чудесно“. Ако наистина го бе казала, значи си фантазираше. Но това беше проблемът с

„историческите срещи“. На какво да вярват потомците? Понякога той си мислеше, че за всичко може да се намери различна версия.

Когато със Стравински си говореха за дирижирането, той призна: „Аз не знам как да не се страхувам“. По онова време си мислеше, че говори само за дирижирането. Днес не беше толкова сигурен.

Вече не се боеше, че може да бъде убит — това беше вярно и би трябвало да е предимство. Знаеше, че ще му позволят да живее и да получава най-добрата медицинска помощ. Но в известен смисъл така бе още по-зле. Защото винаги е възможно да тласнеш живия по-надолу. Но не и мъртвия.

Той отиде в Хелзинки, за да получи наградата „Сибелиус“. През същата година, само за кратките месеци между май и октомври, стана член на академията „Сайта Чечилия“ в Рим, командор на Ордена на изкуствата и литературата в Париж, почетен доктор на Оксфордския университет и член на Кралската музикална академия в Лондон. Плуваше в почести като скарита в сос. В Оксфорд се срещна с Пуленк, който също бе получил почетно звание. Показаха им пиано, за което се твърдеше, че е било собственост на Форе. Двамата почтително изсвириха на него по няколко акорда.

На един обикновен човек подобни събития биха му доставили голямо удоволствие като сладки и заслужени утехы за възрастта. Но той не беше обикновен човек; така че, докато го обсипваха с почести, го тъпчеха със зеленчуци. Колко лукаво различни бяха днес атаките срещу него. Те идваха с усмивка, няколко чаши водка и добродушни шегы как от музиката му Първият секретар хващал колики, после идваха ласкателствата, увещанията, мълчанието и очакванията... и понякога той се напиваше, понякога сам не знаеше какво става, докато не се прибереше у дома или в апартамента на някой приятел, където можеше да избухне в сълзи, хълцане и крясъци на омраза към самия себе си. Беше стигнал до точката, в която презираше собствената си личност почти ежедневно. Трябваше да умре преди години.

А освен това убиха повторно „Лейди Макбет от Мценска околия“. Тя бе забранена за двайсет години след онзи ден, когато Молотов, Микоян и Жданов се кискаха и присмиваха, докато Сталин се спотайваше зад завесата. След като Сталин и Жданов умряха и Размразяването бе обявено, той преработи операта с помощта на Гликман, негов приятел и сътрудник от началото на трийсетте години.

Гликман, който седеше до него в деня, когато той залепи в албума си „Дандания вместо музика“. Техният нов вариант на операта отиде в ленинградския Малий театър, който помоли за разрешение да я постави. Но подготовката забуксува и го посъветваха, че най-добрият начин да се ускорят нещата ще е композиторът лично да напише писмена молба до първия заместник-председател на Съвета на министрите на СССР. Което, разбира се, бе унизително, тъй като първи заместник-председател на Съвета на министрите беше не друг, а Вячеслав Михайлович Молотов. Все пак той написа молбата и от Министерството на културата назначиха комисия, която да даде оценка на новия вариант. Като жест на уважение към най-видния композитор на нацията комисията дойде в апартамента му на улица „Можайская“. И Гликман бе там заедно с директора и диригента на Малий театър. В самата комисия участваха композиторите Кабалевски и Чулаки, музиковедът Хубов и диригентът Целиковски. Той беше много нервен преди пристигането им. Раздаде им машинописни копия на либретото. След това изсвири цялата опера, като пееше всички роли, а Максим седеше до него и прелистваше партитурата. Настана пауза, която прерасна в неловко мълчание, после комисията започна работа. Бяха минали двацет години и те не бяха четирима властници, седнали в бронирана ложа, а просто четирима музиканти — изтънчени хора без кръв по ръцете, — седнали в апартамента на свой колега. И все пак сякаш нищо не се бе променило. Сравнявах току-що чутото с онова, което беше написал преди две десетилетия, и го намирах за също толкова незадоволително. Изтъкнах, че понеже статията „Дандания вместо музика“ не е официално отречена, нейните заключения са все още валидни. А едно от тях беше, че музиката му реве, кряка, пъшка и се задъхва. Гликман се опита да спори, но Хубов го нахока. Кабалевски похвали някои части от операта, но заяви, че като цяло е морално осъдителна, защото оправдава действията на една убийца и развратница. Двамата от Малий театър мълчаха; самият той седеше на дивана със затворени очи и слушаше как членовете на комисията се надпреварват да го хулят. Те гласуваха единодушно да не препоръчват възраждането на операта поради явни художествени и идеологически грешки. Опитвайки се да подслади горчивия хап, Кабалевски му каза:

— Митя, защо бързаш? Времето за твоята опера още не е дошло.

Не му се вярваше то да дойде някога. Благодарни на комисията за „критиката“, а след това отиде с Гликман в частния салон на ресторант „Арагви“, където се напиха здраво. Това беше едно от малкото предимства, които откриваше в остаряването: вече не падаше под масата след няколко чаши. Ако искаше, можеше да пиянства цяла нощ.

Дягилев непрекъснато увещава Римски-Корсаков да дойде в Париж. Композиторият твърдо отказвал. В крайна сметка аристократичният импресарио измислил хитрина, която принудила композитория да се съгласи. Примиреният Корсаков изпратил пощенска картичка със следния текст: „Като ще ходим, да ходим, както рекъл папагалът на котката, докато тя го влачела за опашката надолу по стълбището“.

Да, животът му често изглеждаше точно така. И главата му се бе удряла в твърде много стъпала.

Открай време си беше педантичен. Подстригваше се веднъж на два месеца и посещаваше зъболекаря също толкова често, защото колкото бе педантичен, толкова и неспокоен. Постоянно си миеше ръцете; изпразваше пепелниците веднага щом зърнеш в тях повече от една угарка. Обичаше да е сигурен, че нещата работят правилно: вода, електричество, водопровод. Календарът му беше запълнен с рождените дни на роднини, приятели и колеги и за хората от списъка винаги имаше картичка или телеграма. Когато отиваше във вилата си край Москва, първата му работа беше сам да си прати картичка, за да провери надеждността на пощите. Понякога това се превръщаше в лека мания, но беше необходимо. Ако широкият свят става неуправляем, трябва да се погрижиш да контролираш каквото все още можеш. Колкото и да е малко.

Тялото му бе все така нервно, както винаги; може би дори повече. Но умът му вече не пропускаше и не скачаше от едно на друго; днес умът му куцукаше внимателно от една тревога към друга.

Чудеше се какво ли би си помислил младежът с пропускащ ум за стареца, надничаш от задната седалка на колата си.

Не можеше да си спомни какво ставаше в края на онзи разказ от Мопасан, който толкова силно го впечатли на младини — историята за страстната, безразсъдна любов. Разказваше ли авторът на читателя за утрото след драматичната среща на влюбените? Трябваше да провери

дали книгата може да се намери. Вярваше ли все още в свободната любов? Може би да, теоретично; за младите, дръзките, безгрижните.

Но когато дойдеха децата, не можеше и двамата родители да гонят само личното си удоволствие — не и без да причинят беди със своята безотговорност. Той познаваше двойки, които толкова държаха на сексуалната си разкрепостеност, че децата им попаднаха в сиропиталища.

Тази цена беше твърде висока. Значи трябваше да има някакви отстъпки. Такъв бе животът, след като отминеш онази негова част, където всичко мирише на карамфилово масло. Например единият партньор можеше да практикува свободна любов, докато другият се грижи за децата. Най-често мъжът си позволяваше тази свобода; но понякога беше жената. Така можеше да изглежда и собственият му случай за външен човек, който не знаеше всички подробности. Такъв наблюдател би видял, че Нина Василиевна отсъства често — по работа, за удоволствие или и двете. Нита не беше домошарка нито по темперамент, нито по нагласа.

Човек можеше искрено да вярва в правата на другия — например правото на свободна любов. Но, да, между принципа и неговото осъществяване често лежеше душевна мъка. И той се заравяше в своята музика, която поглъщаше цялото му внимание и така го утешаваше. Макар че, когато присъстваше в музиката, той неминуемо отсъстваше за децата си. И вярно, понякога имаше свои собствени флиртове. Повече от флиртове. Опитваше се да направи каквото му е по силите, а това е всичко, което можеше да направи един мъж.

Нина Василиевна беше толкова жизнерадостна, толкова общителна и непосредствена — едва ли бе изненадващо, че и други я обичаха. Така си казваше той; и то бе вярно и съвсем разбираемо, макар и болезнено от време на време. Но знаеше също, че тя го обича и го е предпазвала от много неща, с които той не можеше или не желал да се занимава; и че се гордее с него.

Всичко това бе важно. Защото онзи неразбиращ външен наблюдател би разбрал още по-малко какво стана, когато тя почина. По онова време Нита беше заминала за Армения е А. и изведнъж се разболя. Той и Галя отлетяха за там, но Нита почина почти веднага след пристигането им.

Ето какви бяха голите факти: той и Галя се върнаха в Москва с влак, а тялото на Нина Василичевна пристигна със самолет, придружено от А. На погребението всичко бе черно, бяло и червено: земята, снегът и червените рози, поръчани от А. Пред гроба той застана до А. И остана до него — или по-скоро го задържа до себе си — през целия следващ месец. Когато по-късно ходеше да посети Нита, често заварваше гроба обсапан с червени рози от А. Гледката му носеше утеха. Някои хора не биха разбрали това.

Веднъж той попита Нита дали смята да го напусне.

Тя се засмя и отвърна: „Не, освен ако А. открие нова частица и спечели Нобелова награда“. И той също се засмя, защото не можеше да пресметне вероятността за двете събития. Някои хора не биха разбрали това, че той се засмя. Е, нищо чудно.

Едно нещо обаче го възмущаваше. Когато всички заедно ходеха да почиват на Черно море, обикновено в различни санаториуми, А. често пристигаше със своя буик да изведе Нита на разходка. Тия разходки не бяха проблем. Той пък си имаше своята музика — умееше да намира пиано където и да е. А. не умееше да кара, затова имаше шофьор. Не, и шофьорът не беше проблем. Цялата работа беше в буика. А. беше купил буика от репатрирани арменци. Бяха му позволили да го направи. Там беше проблемът. На Прокофиев му разрешиха форд; на А. разрешиха буик; на Слава Ростропович му дадоха опел, след това още един опел, после лендровър и накрая мерцедес. Но на него, Дмитрий Дмитриевич Шостакович, не се полагаше вносен автомобил. С течение на годините можеше да избира между КИМ-10-50, ГАЗ-МИ, „Победа“, „Москвич“ и „Волга“... Така че, да, завиждаше на А. заради буика с хромираните части, кожените седалки, красивите фарове и перките отзад, мекия шум на двигателя и оживлението, което създаваше където и да отидеше. Този буик беше почти като живо същество. А вътре седеше жена му, Нина Василичевна със златните очи. И въпреки всичките му принципи това понякога също беше проблем.

Той намери разказа на Мопасан — онзи за любовта без граници, без мисъл за утрешния ден. Ето какво бе забравил: че на другия ден младият гарнизонен комендант бил строго порицан за произволно обявеното извънредно положение, а целият му батальон — наказан с прехвърляне в другия край на Франция. А после Мопасан си

позволяваше да фантазира за собственото си повествование. Може би това не било (както предполагал той, авторът, отначало) героична любовна история, достойна за Омир и античността, а просто някаква случка от евтино модерно романче; и може би комендантът вече се хвалел пред препълнената офицерска столова с мелодраматичния си жест и неговата сексуална награда. Подобно оскверняване на романтиката е твърде вероятно в съвременния свят, заключаваше Мопасан, дори първоначалният жест и любовната нощ да са били с чисти помисли.

От размишленията за разказа той премина към мисли за някои от нещата, които се бяха случили в неговия живот. Радостта на Нита от чуждото възхищение; шегата ѝ за Нобеловата награда. И сега се питаше дали не би трябвало да се види по друг начин — като мосю Парне, съпруга търговец, заключен извън града и принуден да прекара една нощ под стража в чакалнята на антибската гара.

Той отново насочи вниманието си към ухото на шофьора. На запад шофьорът беше слуга. В Съветския съюз — представител на добре платена и достойна професия. След края на войната мнозина шофьори бяха механици с военен опит. Към шофьора трябваше да се отнасяш с уважение. Никога да не критикуваш стила му на каране или състоянието на колата, защото и най-дребният такъв коментар често вкарваше колата в сервиз за две седмици поради някакво тайнствено заболяване. Трябваше и да си затваряш очите пред факта, че когато не ти трябва шофьор, той вероятно работи за себе си. Трябваше да му се докарваш и така бе правилно — в някои отношения той беше по-важен от теб. Имаше дори толкова преуспели шофьори, че разполагаха със свои лични шофьори. Имаше ли толкова преуспели композитори, че други да композират за тях? Вероятно; носеха се такива слухове. Говореше се, че Хренников бил толкова зает да печели обичта на Властта, че му оставало време само да нахвърля своята музика, а други я оркестрирали вместо него. Може би, но и да беше вярно, нямаше кой знае какво значение — музиката нито щеше да спечели, нито да загуби, ако Хренников я оркестрираше сам.

* * *

Хренников все още го имаше. Слугата на Жданов, който толкова усърдно плашеше и тормозеше; който бе преследвал дори собствения си бивш учител Шебалин; който се държеше така, сякаш лично подписва всяка бележчица, позволяваща на композиторите да си купуват нотна хартия. Хренников, подбран лично от Сталин, защото рибарят вижда рибаря отдалече. Принудените да се подчиняват на Хренников обичаха да разказват за него една история. Веднъж първият секретар на Съюза на композиторите бил извикан в Кремъл, за да обсъдят кандидатите за Сталинска премия. Както обикновено, списъкът бил изготвен в Съюза, но Сталин правел окончателния избор. По някаква неизвестна причина в този случай Сталин решил да не се прави на благ кормчия, а да напомни на своя чиновник жалкото му положение. Въвели Хренников; Сталин не му обърна внимание и се престорил, че работи. Уплахата на Хренников ставала все по-силна. Сталин вдигнал глава. Хренников смънкал нещо за списъка с кандидатите. Вместо отговор Сталин го цапардосал с поглед. И Хренников се насрал. Сащисано избъбрил някакво извинение и избягал от лицето на Властта.

Навън налетял на двама яки санитарии, привикнали с подобна реакция, които го грабнали, откъмнали го в специална стая, изкъпали го с маркуч, изчакали го да се опомни и му върнали панталоните.

Разбира се, подобно поведение не бе единичен случай. И със сигурност човек не заслужава презрение за слабостта на червата си пред един тиранин, способен да унищожи всекиго по прищявка. Не, Тихон Николаевич Хренников заслужаваше презрение за това, че разказваше за срама си с възторг.

Днес Сталин го нямаше и Жданов го нямаше, и тиранията беше отречена — но Хренников все още бе тук, непоклатим, целуващ задниците на новото началство, както някога на старото; признаващ, че да, може да е имало някои грешки, но, за щастие, всички те са поправени. Хренников щеше да надживее всички, разбира се, но един ден дори и той щеше да умре. Освен ако природните закони не се отнасяха до него — може би Тихон Николаевич щеше да живее вечно като постоянен и необходим символ на човек, който обича Властта и знае как да печели обичта ѝ. А ако не самият Хренников, то негови двойници и потомци — те щяха да живеят вечно, независимо как се променяше обществото. Той обичаше да си мисли, че не се страхува от

смъртта. Боеше се от живота, а не от смъртта. Вярваше, че хората трябва по-често да мислят за смъртта и да свикнат с представата за нея. Да я оставиш да се прокрадне незабелязано не е най-добрият начин да живееш.

Трябва да я опознаеш. Трябва да пишеш за нея — с думи, или в неговия случай с музика. Вярваше, че ако мислим за смъртта поотрано в живота си, ще допускаме по-малко грешки.

Не че самият той не бе допускал купища грешки.

А понякога си мислеше, че би допускал същия брой грешки, дори и ако не се тревожеше толкова често за смъртта.

Друг път си мислеше, че именно смъртта го ужасява най-много.

Вторият брак — това беше една от грешките му.

Нита почина, а след това, само година по-късно, почина и майка му. Двете най-силни женски присъствия в живота му — неговите водачки, наставнички, защитнички. Чувстваше се много самотен. Току-що бяха убили операта му за втори път. Знаеше, че е неспособен на неангажиращи връзки с жени; нуждаеше се от съпруга до себе си. И тъй, докато председателстваше журито за най-добър масов хор на Световния младежки фестивал, Маргарита привлече погледа му. Някои казваха, че приличала на Нина Василиевна, но той лично не забелязваше прилика. Работеше в Комсомола и може би нарочно я бяха поставили на пътя му, макар че това не го извиняваше. Тя не познаваше музиката и нямаше отношение към нея. Опита се да прояви интерес, за да му угоди, но не успя. Никой от неговите приятели не я хареса, никой не одобри брака му, който, разбира се, бе сключен внезапно и тайно. Галя и Максим не я приеха — какво друго би могъл да очаква, след като тя така бързо замести майка им?, — а поради това и тя не ги прие. Един ден, докато му се оплакваше от тях, той каза с напълно сериозна физиономия:

— Защо не убием децата и после да си живеем щастливо?

Разделиха се, после се разведоха. Не по нейна вина — изцяло по негова. Той я бе поставил в невъзможно положение. От самота бе изпаднал в паника. Е, това не беше нещо ново за него.

* * *

Освен съдия по волейбол той беше и арбитър по тенис. Веднъж в един кримски санаториум за висши служители му се наложи да ръководи игра с участието на генерал Серов, тогавашния началник на КГБ. Всеки път, когато генералът оспорваше някое негово решение, той се наслаждаваше на временната си власт и отсичаше: „Със съдия не се спори“. Това бе един от малкото разговори с Властта, които му бяха приятни. Беше ли наивен? Разбира се. Но дотолкова бе свикнал със заплахи, натиск и гнусно насилие, че не проявяваше необходимата подозрителност към хвалбите и приветствените думи. А и не беше единственият заблуден. Когато Никита Кукурузника заклеми култа към личността, когато грешките на Сталин бяха признати и някои от жертвите посмъртно реабилитирани, когато хората започнаха да се връщат от лагерите и когато издадоха „Един ден на Иван Денисович“, как милиони мъже и жени да не се обнадеждат? Нямаше значение, че свалянето на Сталин означаваше реабилитация на Ленин, че промените в политическата линия често имаха за цел просто да отстранят съперниците и че според него романът на Солженицин беше позамазал действителността, която бе десет пъти по-лоша — дори и така, как милиони мъже и жени да не се изпълнят с надежда и да не вярват, че новите управници са по-добри от старите?

И това, разбира се, бе моментът, в който към него се протегнаха алчни ръце. Вижте как се промениха нещата, Дмитрий Дмитриевич, как ви обсипваме с отличия като гордост на нацията, как ви позволяваме пътувания в чужбина, за да получавате награди и титли като посланик на Съветския съюз — вижте как ви ценим! Вярваме, че вилата и шофьорът са ви допаднали, желаете ли още нещо, Дмитрий Дмитриевич, пийнете още една водка, хайде да се чукнем, колата ще ви чака, няма къде да иде. Животът при днешния Първи секретар е много по-хубав, не сте ли съгласен?

С какъвто и аршин да мереше, той трябваше да се съгласи. *Наистина* беше по-добре, също както животът на един затворник в единична килия става по-хубав, ако му пратят съкилийник, ако му позволят да се изкачи на решетката и да вдъхне есенния въздух и ако тъмничарят вече не плюе в супата — поне не пред затворника. Да, в този смисъл беше по-добре. И затова, Дмитрий Дмитриевич, Партията иска да ви прегърне. Всички помним как страдахте през култа към личността, но Партията си направи ползотворна самокритика. Дойдоха

щастливи времена. Затова бихме искали от вас само едно признание, че Партията се е променила. Което не е чак толкова много, нали, Дмитрий Дмитриевич?

Дмитрий Дмитриевич. Преди толкова много години му беше предназначено да бъде Ярослав Дмитриевич. Докато баща му и майка му не се оставиха да ги разубеди един безцеремонен свещеник. Можеше да се каже, че родителите му просто са проявили добро възпитание и благочестивост под собствения си покрив. Или пък можеше да се каже, че е бил роден — или поне кръстен — под звездата на малодушието.

* * *

Човекът, когото избраха за неговия Трети (и последен) разговор с Властта, беше Пьотр Николаевич Поспелов. Кандидат-член на Президиума на ЦК, главен идеолог на Партията през четирийсетте години, бивш главен редактор на „Правда“, автор на една от онези книги, които той не успя да прочете, докато другарят Трошин го обучаваше. Благовидна физиономия, орден на ревера — един от шестте му ордена „Ленин“. Поспелов беше страстен привърженик на Сталин, докато не се превърна в страстен привърженик на Хрущов. Той можеше да обясни на разбираем език как победата на Сталин над Троцки е съхранила чистотата на ленинизма в Съветския съюз. Днес Сталин беше в немилост, но Ленин отново излизаше на върха. Още няколко оборота на колелото и Никита Кукурузника също ще изпадне в немилост; още няколко след това и може би сталинизмът ще се завърне. А Поспеловците на този свят — както и Хренниковците — ще усещат всяко разместване още преди да е дошло, ще притискат ухо към земята, ще се озъртат за сгоден случай и ще вдигат напльончен пръст, за да изпреварят всяка промяна на вятъра.

Но това нямаше значение. Важното бе, че Поспелов му стана събеседник в неговия последен и най-пагубен Разговор с Властта.

— Имам чудесна новина за вас! — обяви Поспелов, като го придърпа настрани на някакъв прием, където той бе отишъл само защото го обсипаха с покани. — Никита Сергеевич лично предложи да ви назначим за председател на Съюза на композиторите на РСФСР.

— Това е твърде голяма чест — инстинктивно отговори той.

— На която не можете да откажете, след като идва от Първия секретар.

— Не съм достоен за такава чест.

— Може би не е редно сам да решавате достоен ли сте. Никита Сергеевич може да прецени по-добре от вас — Не бих могъл да приема.

— Хайде, хайде, Дмитрий Дмитриевич, та вие приехте високи отличия от цял свят и ние с радост гледахме как ги приемате. Така че просто не виждам как бихте отхвърлили подобна чест, предлагана от собствената ви родина.

— Съжалявам, нямам никакво време, което да отделя. Аз съм композитор, а не общественик.

— Председателството ще ви отнема съвсем малко време. Имаме грижата за това.

— Аз съм композитор, а не общественик.

— Вие сте нашият най-велик жив композитор. Всички го признават. Трудните години са зад гърба ви. Ето защо е толкова важно.

— Не ви разбирам.

— Дмитрий Дмитриевич, всички знаем, че вие не успяхте да избегнете някои санкции по време на култа към личността. Макар че, струва ми си, бяхте по-защитен, отколкото някои други.

— Мога да ви уверя, че не се чувствах така.

— Именно затова е толкова важно да приемете председателството. За да докажете, че с култа към личността е свършено. Да си го кажем откровенно, Дмитрий Дмитриевич, ако искаме промените, извършени от Първия секретар, да се затвърдят, те трябва да бъдат подкрепени с публични изявления и назначения като вашето.

— Винаги съм готов да подпиша писмо.

— Знаете, че не за това ви моля.

— Аз съм недостоен — повтори той и добави: — Аз съм просто червей в сравнение с Първия секретар.

Не вярваше алюзията да бъде схваната от Поспелов, който наистина се разсмя недоверчиво.

— Сигурен съм, че ще успеем да се преборим с вродената ви скромност, Дмитрий Дмитриевич. Но друг път ще си поговорим

повече.

Всяка сутрин вместо молитва той си речитираше две стихотворения от Евтушенко. Едното от тях беше „Кариера“ и описваше как се живее в сянката на Властта:

На Галил ей един колега бе умен също като него.

Наясно бе, че се върти Земята, ала трепереше си за децата.

Това беше стихотворение за съвестта и стоицизма.

Съдбата има странен нрав: най-неразумният излиза прав.

Вярно ли беше? Той така и не успя да реши. Стихотворението завършваше с подчертаване на разликата между амбиция и творческа честност.

Целта на моята кариера е да не я превръщам в цел.

Тези стихове го утешаваха и същевременно го караха да си задава въпроси. Въпреки цялата си тревожност, страх и ленинградска цивилизованост той всъщност бе упорит човек, опитващ се да следва истината в музиката така, както я вижда.

Но „Кариера“ беше преди всичко стихотворение за съвестта; а собствената му съвест го обвиняваше. В края на краищата каква полза от нея, ако не е като език, опипващ зъбите за дупки — ако не търси проявите на слабост, лицемерие, малодушие, самозаблуда? Той ходеше на зъболекар през два месеца, подозирайки постоянно, че нещо не е наред в устата му, но съвестта си преглеждаше всеки ден, подозирайки постоянно, че нещо не е наред в душата му. Имаше в какво да се обвинява: бездействие, колебливост, компромиси, плащане на Кесаря. Понякога се виждаше едновременно като Галилей и като онзи негов колега с деца, които трябваше да храни. Беше смел само доколкото му позволяваше характерът; но съвестта винаги бе налице, за да настоява, че е могъл да прояви повече смелост.

През следващите седмици той се надяваше — и се опитваше — да избегне Пospelов, но една вечер пак го видя да се задава сред всеобщото бърбене, лицемерие и препълнени чаши.

— Е, Дмитрий Дмитриевич, помислихте ли си по въпроса?

— О, аз съм съвсем недостоеен, както ви казах.

— Предадох за вашето съгласие да обмислите сериозно председателския пост и казах на Никита Сергеевич, че само скромността ви възпира.

Той се замисли над това изопачаване на предишния им разговор, но Пospelов побърза да продължи:

— Хайде, хайде, Дмитрий Дмитриевич, от някакъв момент нататък скромността става един вид суета. Разчитаме на вас да приемете и вие ще приемете. Разбира се, както и двамата знаем, не ви притеснява самият пост. И затова напълно разбирам вашето колебание. Но всички сме единодушни, че е дошло времето.

— Какво време е дошло?

— Е, не можете да станете председател на Съюза на руските композитори без партийно членство. Би било нарушение на всички конституционни норми. Вие, естествено, го съзнавате и затова реагирате така. Но мога да ви уверя, че пред вас няма да има пречки. Всъщност трябва само да подпишете формуляра за кандидатстване. Останалото е наша грижа.

Изведнъж му се стори, че са му изкарали всичкия въздух. Как, защо не бе усетил накъде отиват нещата? През годините на терора можеше да каже, че поне никога не се е опитвал да си облекчи положението, като стане партийен член. А сега най-сетне, след края на големия страх, идваха за душата му.

Помъчи се да събере мислите си, преди да отговори, но дори и така думите излетяха забързано.

— Пьотр Николаевич, аз съм съвсем недостоеен, напълно неподходящ. Нямам политическа закваска.

Трябва да призная, че никога не съм схващал истински основните принципи на марксизма-ленинизма. Всъщност навремето дори ми назначиха наставник, другаря Трошин, и аз усърдно прочетох всички книги, които ми предоставиха, включително, както си спомням, една от вашите, но се справих толкова зле, че, за жалост, би трябвало да изчакам, докато се подготвя по-добре.

— Дмитрий Дмитриевич, всички знаем за това жалко и ако мога така да се изразя, излишно назначаване на политически наставник. Толкова унижително за вас и толкова типично за годините на култа към личността. Още една причина да покажем как са се променили времената и как от членовете на Партията не се изисква дълбоко разбиране на политическата теория. В днешно време, под ръководството на Никита Сергеевич, всички дишаме по-свободно. Първият секретар е все още млад, а плановете му са за дълги години

напред. За нас е важно хората да видят, че одобрявате новите пътища, възможността да се диша свободно.

В момента той със сигурност не дишаше свободно и потърси друга защита.

— Истината е, Пьотр Николаевич, че имам някои религиозни вярвания, които, доколкото разбирам, са твърде несъвместими с членството в Партията.

— Разбира се, че имате вярвания, които мъдро пазихте в тайна толкова много години. И тъй като не са широкоизвестни, те не представляват проблем. Няма да пратим наставник да ви помага за преодоляване на тази... как да се изразя, тази старомодна ексцентричност.

— Сергей Сергеевич Прокофиев беше последовател на Християнската научна църква — отвърна замислено той. И разбирайки, че се отклонява от темата, все пак попита: — Да не би да намекувате, че пак ще отворите църквите?

— Не, не намеквам това, Дмитрий Дмитриевич. Но, разбира се, днес, когато ни обгръща по-чист въздух, кой знае какво ще можем да обсъдим свободно с нашия нов и изтъкнат партиен член.

— И все пак — отговори той, отклонявайки се от божественото към частното, — и все пак... поправете ме, ако греша, но няма категорично изискване председателят на Съюза да бъде партиен член.

— Всичко друго би било немислимо.

— Но Константин Федин и Леонид Соболев заемаха високи постове в Съюза на писателите, без да бъдат партийни членове.

— Вярно. Но кой е чувал за Федин и Соболев в сравнение с тези, които знаят името на Шостакович? Това не е аргумент. Вие сте най-известният, най-прочутият наш композитор. Би било немислимо да станете председател на Съюза, без да сте член на Партията. Още повече след като Никита Сергеевич има такива планове за бъдещото развитие на музиката в Съветския съюз. Търсейки изход, той попита:

— Какви планове? Не съм чел нищо за негови планове в музиката.

— Разбира се, че не. Тъй като вие ще бъдете поканен да помогнете на съответната комисия да ги формулира.

— Не мога да се присъединя към партия, която забрани музиката ми.

— Коя ваша музика е забранена, Дмитрий Дмитриевич? Извинявайте, че не...

— „Лейди Макбет от Мценска околия“. Забраниха я първо през периода на култа към личността и после пак, след падането на култа.

— Да — отговори Пospelов успокоително. — Разбирам, че това може да ви изглежда пречка. Но нека си поговорим като практични хора. Най-добрият, най-вероятният начин вашата опера да излезе на сцената ще е да влезете в Партията. На този свят трябва да даваш, за да получиш.

Повратливостта на този човек го вбеси. И той посегна към последния си аргумент.

— Добре, нека да си говорим като практични хора.

Винаги съм казвал, и това е един от основните принципи в моя живот, че никога няма да вляза в партия, която убива.

Пospelов дори не трепна.

— Но нали точно това ви говоря, Дмитрий Дмитриевич. Ние — Партията — се променихме. В днешно време не убиват никого. Можете ли да ми назовете един човек, убит при Никита Сергеевич? Един-единствен човек? Напротив, жертвите на култа към личността се връщат към нормален живот. Имената на репресираните се изчистват от калта. Тази дейност трябва да продължи. Силите на реакцията са навсякъде и не бива да се подценяват. Ето защо ние ви молим за помощ — като встъпите в лагера на прогреса.

Той си тръгна от срещата изтощен. По-късно имаше още една среща. И още една. Сякаш накъдето и да се обърнеш, виждаше Пospelов да се задава с чаша в ръка. Този човек започна дори да витае из сънищата му, вечно говореше със спокоен, разсъдлив глас и все пак го докарваше до лудост. Какво друго бе искал през целия си живот, освен да го оставят на мира? Той сподели с Гликман, но не и с близките си. Пиеше, не можеше да работи, нервите му се късаха. Човешката издръжливост си има предел.

1936 г.; 1948 г.; 1960 г. Те идваха за него на всеки дванайсет години. И, разбира се, винаги през високосна година.

„Той не може да живее със себе си.“ Това беше само фраза, но много точна. Под натиска на Властта личното „аз“ се пропуква и разпада. Публичният страхливец живее с частния герой. Или обратното. Или, най-често, публичният страхливец живее с частния

страхливец. Но това бе твърде просто: идеята за човек, разцепен на две като с брадва. Нещо по-точно: човек, разбит на стотици отломки, напразно се опитва да си припомни как те — всъщност самият той — са били едно цяло някога.

Приятелят му Слава Ростропович твърдеше, че колкото по-голям е творческият талант, толкова по-устойчив е на гоненията. Може и да бе вярно за други — със сигурност за Слава, който във всеки случай имаше толкова оптимистични възгледи. И който бе по-млад и не знаеше как е било в предишните десетилетия. Или какво е да си с прекършен дух, със скъсани нерви. Когато нервът се скъса, не можеш да го замениш като струна на цигулка. Нещо дълбоко в душата ти липсва и ти остава само — какво? — известна тактическа хитрост, способността да се правиш на наивен творец и решимостта да защитиш своята музика и семейството си с цената на всичко. Е, вероятно това е днешната цена — всичко, каза си най-накрая, обзет от толкова мрачно и пораженческо настроение, че едва ли можеше да се нарече настроение.

И той се подчини на Поспелов, както умирацията се подчинява на свещеника. Или както предател е вцепенен от водката ум застава на разстрел. Помисли си за самоубийство, разбира се, когато подписа поставения пред него документ; но след като вече бе извършил моралното самоубийство, какъв смисъл щеше да има физическото? Въпросът дори не бе в липсата на кураж да купи хапчета и тайно да ги изгълта. По-скоро не му бе останало дори самоуважението, необходимо за този акт. Но пък имаше предостатъчно малодушие, за да избяга, както онова малко момче се изтръгна от майчината ръка, когато наближиха къщичката на Юргенсен. Подписа формуляра за кандидатстване в Партията, а после избяга в Ленинград и се укри при сестра си. Можеха да му отнемат душата, но не и тялото. Можеха да обявят, че видният композитор се е оказал истински плужек и е влязъл в Партията, за да помогне на Никита Кукурузника да развива своите прекрасни, макар и все още неоформени идеи за бъдещето на съветската музика. Но можеха да обявят моралната му смърт без него. Той щеше да остане при сестра си, докато всичко свърши.

Тогава заваляха телеграмите. Официалното обявяване ще се състои в Москва на тази и тази дата. Неговото присъствие е не само желателно, но и необходимо. Няма значение, помисли си той, ще

остана в Ленинград, а ако ме искат в Москва, ще трябва да ме отмъкнат вързан. Нека светът види как набират нови партийни членове — вързани и превозвани като чували с лук.

Държеше се наивно, безкрайно наивно — като уплашен заек. Прати телеграма, че не е добре и, за съжаление, не може да присъства на собствената си екзекуция. Те отговориха, че в такъв случай обявяването ще се отложи, докато му стане по-добре. И, разбира се, междуременно новината бе плъзнала из цяла Москва. Звъняха приятели, звъняха журналисти — от кои се боеше повече? Вярно беше, няма как да избягаш от съдбата си. И тъй, той се върна в Москва и прочете поредното натрапено изявление: че е подал молба за встъпване в Партията и молбата му е била удовлетворена. Изглежда, съветската власт най-сетне бе решила да го заобича; и той никога не бе чувствал по-лепкава прегръдка.

Когато се ожени за Нина Василиевна, беше твърде уплашен, за да каже на майка си предварително. Когато влезе в Партията, беше твърде уплашен, за да каже на децата си предварително. Единствената права линия в неговия живот бе линията на малодушието. Максим видя баща си да плаче само два пъти: когато Нина умря и когато постъпи в Партията.

* * *

И тъй, той беше страхливец. И тъй, въртеше се като катерица в колело. И тъй, щеше да вложи цялата си останала смелост в музиката, а малодушието — в живота си. Не, това беше твърде... утешително. Да казва: О, извинете ме, но нали виждате, че съм страхливец и нищо не мога да променя, ваше сиятелство, другарю, Велики вожде, стари приятелю, съпруго, дъще, сине.

Това би опростило всичко, а животът винаги отхвърля простотата. Така например той се страхуваше от властта на Сталин, но не и от самия Сталин — нито по телефона, нито лично. Беше способен да ходатайства за другите, макар че никога не би се застъпил за себе си. Понякога сам се изненадваше. Така че може и да не беше съвсем безнадежден.

Но не беше лесно да си страхливец. Да бъдеш герой бе много по-лесно. За да бъдеш герой, трябваше да си смел само за миг — докато вадиш пистолета, хвърляш бомбата, натискаш детонатора, премахваш тиранина, а заедно с него и себе си. Но кариерата на страхливец траеше цял живот. Никога не можеше да се отпуснеш. Трябваше да предугаждаш следващия случай, когато ще ти се наложи да се извиняваш да лазиш, да изгаряш от срам, да си припомниш вкуса на гумени ботуши и състоянието на собствения си жалък, противен образ. От страхливеца се изискваха стоицизъм, упорство, отказ да се промени — което го правеше нещо като своеобразен храбрец.

Той се подсмихна и запали нова цигара. Поне малките радости на иронията все още не го бяха изоставили.

* * *

Дмитрий Дмитриевич Шостакович встъпи в КПСС. „Не може да бъде, защото никога не е могло“, бе казал майорът, когато видял жирафа. Но можеше да бъде и беше.

През целия си живот той бе обичал футбола. Отдавна мечтаеше да съчини химн за играта. Беше квалифициран съдия. Държеше специална тетрадка, в която записваше резултатите за сезона. На младини подкрепяше „Динамо“ и веднъж летя хиляди километри чак до Тбилиси само за да гледа един мач. Това бе смисълът: трябваше да е там, когато се случват нещата, сред тълпи от безумно крещящи хора. В днешно време хората гледаха футбол по телевизията. За него това беше като да пиеш минерална вода вместо водка „Столичная“ за износ.

Футболът беше чист, точно затова го обикна. Свят, изграден от честна борба и моменти на красота, където въпросите за правилното и грешното се решаваха в един миг от сигнала на рефера. Футболът винаги му се бе струвал безкрайно далечен от Властта, идеологията, скудоумния език и осакатяването на човешката душа. Само че — постепенно, година след година — той разбра, че това е просто негова фантазия, сантиментално идеализиране на играта. Властта използваше футбола точно както използваше всичко останало. И тъй: щом съветското общество бе най-доброто и най-развитото в световната история, то от съветския футбол се очакваше да отрази това. И ако

невинаги можеше да е най-добрият, то поне трябваше да е по-добър от футбола на онези народи, които подло бяха изоставили верния път на марксизма-ленинизма.

Той си спомни за Олимпийските игри в Хелзинки през 1952 г., когато СССР игра срещу Югославия, феодално владение на ревизионистичния гестаповски гангстер Тито. За всеобща изненада и ужас, югославяните спечелиха с 3:1. Всички очакваха той да бъде покрусен от резултата, който чу по радиото рано сутринта в Комарово. Вместо това той се втурна към вилата на Гликман и заедно изпразниха бутилка френски коняк. Но в мача имаше нещо повече от самия резултат; той даваше пример за всепроникващата мръсотия при една тиранична власт Башашкин и Бобров: и двамата малко под трийсет, и двамата стожери на отбора. Анатолий Башашкин, капитан и централен полузащитник; Всеволод Бобров, великолепен автор на пет гола в първите три мача на отбора. При разгрома от Югославия един от противниковите голове дойде след досадна грешка на Башашкин — така си беше. И Бобров му крещеше както на терена, така и след мача:

— Наемник на Тито!

Всички ръкопляскаха на забележката, която би изглеждала глупава и смешна, ако не се знаеха много добре последствията от обвинението. И ако Бобров не беше най-добрият приятел на сина на Сталин, Василий. Наемникът на Тито срещу големия родолюбец Бобров. Фалитът в тази игра на думи го отврати. Добрият играч Башашкин бе отстранен от капитанския пост, а Бобров се превърна в национален спортен герой.

Ето, тук беше въпросът: как е изглеждал Дмитрий Дмитриевич Шостакович пред другите, пред младите композитори и пианисти, пред оптимистите, идеалистите и неопетнените, когато подаде молба за членство в Партията и беше приет? Като наемник на Хрушчов?

* * *

Шофьорът наду клаксона срещу един автомобил, който сякаш се канеше да се блъсне в тях. Другата кола отвърна по същия начин. В тези два звука нямаше никакъв смисъл — прост сбор от механични шумове. Но той умееше да създава нещо от повечето съчетания на

звуци. Неговата Втора симфония съдържаше четири взрива на фабрична сирена във фа диез.

Той обичаше звъна на часовниците. Имаше много часовници и обичаше да си представя дом, където всички те бият заедно. Тогава на всеки час щеше да идва златно съчетание от звуци — интимен домашен вариант на онова, което навярно е ставало в старите руски градове, когато всички камбани биели едновременно. Ако изобщо някога са го правили. Може би, типично по руски, половината са биели със закъснение, половината предварително.

В московския му апартамент имаше два часовника, които биеха точно в един и същ момент. Това не беше случайно. Той включваше радиото една-две минути преди точния час. Галя стоеше в трапезарията пред отворения часовник и задържаше махалото с пръст. Той правеше същото в кабинета си с часовника на бюрото. Когато прозвучеше сигналът за точно време, те отпускаха махалата и часовниците биеха едновременно. Този синхрон редовно му доставяше удоволствие. Веднъж той посети Кеймбридж в Англия като гост на бившия британски посланик в Москва. Семейството също притежаваше два часовника, които обявяваха за присъствието си с една-две минути разлика. Това го смути. Той предложи да ги коригира, като използва системата, която бяха измислили с Галя. Посланикът му благодари учтиво, но каза, че предпочита часовниците да бият поотделно: ако не си чул добре първия, знаещ, че другият скоро ще потвърди дали часът е три или четири. Да, той разбираше довода, но все пак това го подразни. Искаше нещата да са хармонични. Това бе в основата на характера му.

Обичаше и свещниците. Полилеите с истински свещи, а не с електрически крушки; и единичните свещници, носещи свое самотно трепкащо пламъче. Наслаждаваше се на подготовката им: да проверява дали всяка свещ е изправена вертикално, да поднася предварително клечка кибрит към фитила и след това да го духне, за да се запали полесно, когато дойде момент. На рождения му ден имаше по едно пламъче за всяка година от неговия живот. И приятелите знаеха какъв подарък да носят. Веднъж Хачатурян му подари два прекрасни разклонени свещника — бронзови, с кристални висулки.

И тъй, той беше човек, който обича свещниците и стенните часовници. Притежаваше частен автомобил още отпреди Великата

отечествена война. Имаше шофьор и вила. Слугите го съпровождаха през целия му живот. Беше член на Комунистическата партия и герой на социалистическия труд. Живееше на седмия етаж в блока на Съюза на композиторите на улица „Неждановой“. Откакто стана депутат във Върховния съвет на СССР, трябваше само да напише бележка до управителя на местното кино, за да получи Максим незабавно два безплатни билети. Имаше достъп до закритите магазини, използвани от номенклатурата. Бе участвал в организационния комитет за честване на седемдесетгодишнината на Сталин. Под негово име често излизаха възхвали на партийната политика в сферата на културата. Снимки показваха как общува с политическия елит все още беше най-известният композитор в Русия.

Които го познаваха — познаваха го. Които имаха уши — чуваха музиката му. Но как изглеждаше на онези, които не го познаваха, на младите, които искаха да разберат как се движи светът? Как можеха да не го съдят? И как би изглеждал на самия себе си като млад, застанал край пътя, по който прелита призрачно лице в служебен автомобил? Навярно това беше една от трагедиите, които ни поднася животът: обречени сме на стари години да се превърнем в онова, което най-много сме презирали в младостта си.

Той присъстваше на партийни събрания, както го инструктираха. Оставяше ума си да се рее по време на безкрайните изказвания и ръкопляскаше, когато другите ръкопляскаха. Веднъж един приятел го попита защо е ръкопляскал на реч, в която Хренников яростно го критикува. Приятелят си мислеше, че е било ирония или самоунижение. Но истината бе, че изобщо не слушаше.

Онези, които не го познаваха и следяха музиката му отдалече, можеше и да забележат, че Властта спази уговорката, която Пospelов предложи от нейно име. Дмитрий Дмитриевич Шостакович бе приет в Светата църква на Партията, а след малко повече от две години неговата опера — вече преименувана на „Катерина Измайлова“ — бе одобрена и имаше премиера в Москва. „Правда“ благочестиво коментира, че творбата е била несправедливо дискредитирана по време на култа към личността.

Последваха постановки в страната и чужбина. Всеки път той си представяше какви опери би могъл да напише, ако тази част от кариерата му не беше убита. Можеше да постави на сцена не само

„Нос“, но и целия Гогол. Или поне разказа „Портрет“, който отдавна го очароваше и не излизаше от главата му. Това бе разказ за млад и талантлив художник на име Чартков, който продава душата си на дявола срещу една торба златни рубли: фаустовски договор, носещ успех и популярност. Кариерата му влиза в контраст с тази на един негов състудент от академията, който отдавна е заминал да работи и учи в Италия и чиято почтеност може да се мери само с неговата неизвестност. Когато най-после се връща от чужбина, той показва една-единствена картина; тя обаче посрамва цялото творчество на Чартков — и Чарков го знае. Почти библейската поука на разказа бе следната: Който притежава талант, трябва да бъде по-чист по душа от всеки друг.

В „Портрет“ имаше ясен, двупосочен избор: почтеност или поквара. Почтеността е като девствеността: веднъж загубена, не подлежи на възстановяване. Но в реалния свят, особено в онзи негов екстремн вариант, където бе живял той, нещата не стояха така. Имаше и трети вариант: почтеност, *съчетана* с поквара. Можеше да бъдеш едновременно и Чертков, и неговото посрамващо го алтер его. Точно както можеше да бъдеш и Галилей, и неговият колега.

По времето на цар Николай I един хусар отвякъл генералска дъщеря. И още по-лошо — или по-добре — дори се оженил за нея. Генералът се оплакал на царя. Николай решил проблема, като постановил: първо, че бракът е нищожен; второ, че девствеността на момичето е официално възстановена. Всичко бе възможно в родината на слоновете. И все пак не му се вярваше да има владетел или чудо, способно да възстанови девствеността му.

От дистанцията на времето трагедията заприличва на фарс. Винаги го бе казвал и го вярваше. И собственият му случай не беше по-различен. На моменти бе имал чувството, че животът му, както този на мнозина други, както на цялата му страна, е трагедия; трагедия, чийто герой може да реши непоносимата дилема единствено чрез самоубийство. Само че той не го направи. Не, не беше Шекспиров образ. И сега, след като бе живял твърде дълго, дори започваше да вижда живота си като фарс. Колкото до Шекспир: поглеждайки назад, той се питаше дали не е бил несправедлив към него. Смяташе англичанина за сантиментален, защото неговите тирани страдаха от чувство за вина, кошмари, разкаяние. Днес, когато бе видял повече от

живота и почти оглуша от шума на времето, смяташе за възможно Шекспир да е бил прав, да е бил достоверен, но само за собствените си времена. През младите дни на света, когато са властвали магията и религията, изглеждаше вероятно чудовищата да са имали съвест. Вече не. Светът бе напреднал, бе станал по-научен, по-практичен, не толкова подвластен на старите суеверия. И тираните също бяха напреднали. Може би съвестта вече нямаше еволюционна функция и подлежеше на изкореняване. Влез под кожата на съвременния тиранин, слез надолу слой след слой и ще откриеш, че същината не се променя, че под гранита се крие само друг гранит; и няма никъде да намериш пещера на съвестта.

Две години след като влезе в Партията, той се ожени отново — за Ирина Антоновна. Баща ѝ беше жертва на култа към личността; тя самата бе израснала в сиропиталище за деца на народните врагове; сега работеше в музикално издателство. Имаше някои незначителни пречки: тя беше на двацет и седем, само с две години по-възрастна от Галя, и вече бе женена за друг по-възрастен мъж. И, разбира се, този негов трети брак бе също толкова потаен и импулсивен, както първите два. Но за него бе новост да има жена, която обича както музиката, така и семейния уют, а отгоре на всичко да е колкото практична и дейна, толкова и възхитителна. И някак плахо той стана нежен и верен съпруг. Бяха обещали да го оставят на мира. Така и не го оставиха. Властта продължи да говори с него, но това вече не беше разговор, а нещо едностранчиво и неизменно банално — ту хленчене, ту ухажване, ту мърморене. В днешно време среднощният звън на вратата не означаваше НКВД, КГБ или МВД, а куриер, носещ текста на негова статия за сутрешния брой на „Правда“. Статия, с която, разбира се, нямаше нищо общо, но трябваше да подпише. Той не искаше дори да поглежда, просто надраскваше инициалите си. Същото се отнасяше и до повечето научни статии, излизаци под негово име в „Съветска музика“.

„Но какво ще означава това, Дмитрий Дмитриевич, когато публикуват събраните ви съчинения?“ „Ще означава, че не си струва да се четат.“ „Но обикновените хора ще бъдат подведени.“ „Като знам до каква степен са подведени вече, бих казал, че за една статия по музикознание няма кой знае какво значение дали е написана от

композитор или не. Според мен, ако я прочета и направя поправки, само ще е още по-подвеждаща.“

Но имаше и по-лошо от това, много по-лошо. Той подписа гнусно открито писмо срещу Солженицин, макар че му се възхищаваше и го препрочиташе постоянно. Няколко години по-късно с друго гнусно писмо осъди Сахаров. Неговият подпис се появяваше заедно с тези на Хачатурян, Кабалевски и, естествено, Хренников. В дъното на душата си се надяваше, че никой няма да повярва — никой не би могъл да повярва, — че той наистина е съгласен с това, което казваха буквите. Но хората вярваха. Приятели и колеги музиканти отказваха да му стиснат ръката, обръщаха му гръб. Иронията си има граници — не можеш да подписваш писма със запушен нос или сплетени зад гърба пръсти, очаквайки хората да се досетят, че не си искал да кажеш това. И тъй, той измени на Чехов и взе да подписва доноси. Предаде се и предаде доброто мнение, което все още имаха за него. Бе живял твърде дълго. Научи много и за унищожаването на човешката душа. Е, животът не е разходка в полето, както се казва. Душата може да бъде унищожена по един от следните три начина: чрез това, което ти причиняват другите; чрез това, което те карат да си причиняваш; и чрез това, което доброволно избираш да си причиниш. Всеки отделен метод е напълно достатъчен; но ако се приложат и трите, резултатът е неминуем.

Той мислеше за живота си като поредица от дванайсетгодишни цикли на лош късмет. 1936 г.; 1948 г.;

1960 г... След още дванайсет години идваше неизбежно високосната 1972 г., в която той твърдо се надяваше да умре. Със сигурност бе сторил всичко по силите си. Здравето му, открай време крехко, бе разклатено дотам, че вече не можеше да се изкачва по стълбища. Забраниха му алкохола и цигарите — забрани, които сами по себе си могат да убият човека. А вегетарианската Власт се стараше да помогне, подмяташе го от единия край на страната до другия, за да присъства на еди-коя си премиера, да получи еди-какви си почести. Краят на годината го завари в болница с камъни в бъбреците, плюс една допълнителна радост — лъчетерапия за киста на белия дроб. Той понасяше всичко стоически като инвалид; притесняваше го не толкова собственото му състояние, колкото реакциите на хората спрямо него. Съжалението го притесняваше точно толкова, колкото и хвалбите.

Изглежда обаче, бе разбрал погрешно: лошият късмет, предвиден за него през 1972 г., не бе да умре, а да продължи да живее. Той правеше всичко по силите си, но животът все още не беше приключил с него. Животът бе котката, която влачи папагала за опашката надолу по стълбището; главата му се удряше във всяко стъпало.

Когато тия времена отминат... ако изобщо отминат, ще са отлетели поне 200 000 000 000 години. Карло-Марло и техните наследници вечно разобличаваха вътрешните противоречия на капитализма, които според всяка логика му гарантираха рухването. И все пак капитализмът не падаше. Който имаше очи да види, беше наясно с вътрешните противоречия на комунизма; но кой знаеше дали те са достатъчни, за да го свалят? Можеше да е сигурен само в едно: че когато — ако тези времена отминат, хората ще поискат опростен вариант на станалото. Е, това си бе тяхно право.

Един да чува, един да помни и един да пие — така казваше народът. Не му се вярваше, че ще може да спре да пие, каквото и да препоръчваша лекарите; не можеше да спре да чува; и най-лошото — не можеше да спре да си спомня. Толкова му се искаше паметта да може да се изключва по желание, като пускането на автомобил по инерция. Точно това използваша шофьорите, когато караха по надолнище или когато достигаха максимална скорост: продължаваха по инерция, за да пестят бензин. Но той нито веднъж не успя да направи същото с паметта си. Мозъкът му упорито подслоняваше неговите провали, униженията, самоотвращението, сбърканите решения. Той искаше да си спомня само каквото сам избере: музиката, Таня, Нина, родителите си, верните и надеждни приятели, как Галя си играе с прасето, как Максим имитира български милиционер, прекрасен гол, смях, радост, любовта на младата му жена. Спомняше си всички тези неща, но те често бяха наслоени и преплетени с онова, което не искаше да си спомня. И тези зловредни примеси, това разложение на паметта го измъчваше.

През последните години неговите тикове и мимики се засилиха. Той можеше да бъде спокоен и да седи кротко с Ирина; но сложеха ли го на трибуна като официално лице, дори и пред напълно приятелска публика, едва успяваше да остане на място. Чешеше се по главата, подпираше си брадичката с длан, забиваше показалеца и малкия си пръст в бузата; потрепваше и се въртеше като човек, очакващ да бъде

арестуван. Докато слушаше собствената си музика, понякога закриваше устата си с длан, сякаш искаше да каже: Не вярвайте на това, което излиза от устата ми, вярвайте само на онова, което влиза в ушите ви. Или пък с изненада откриваше, че се щипе с върховете на пръстите, сякаш проверяваше дали сънува или чешеше внезапни ухапвания от комари.

* * *

Често мислеше за баща си, на когото покорно бе кръстен. Този благ, добродушен човек, който всяка сутрин се събуждаше с усмивка на лицето — ако можеше да има „оптимистичен Шостакович“, това би бил той. Дмитрий Болеславович оставаше завинаги в паметта на сина си с игра в ръката и песен на устата; втрещен през пенснето си в тесте карти или телена главоблъсканица; със запалената лула; загледан в растящите си деца. Един човек, който не живя достатъчно дълго, за да разочарова другите или да се разочарова от живота. „Отдавна прецъфтяха хризантемите в градината...“

И после... как продължаваше? Да, „но любовта все още тлее в болно ми сърце“. Синът се усмихваше, но не като баща си. Той имаше истински болно сърце и вече бе претърпял два инфаркта. Третият се задаваше, защото той вече разпознаваше предупредителния знак: когато пиенето на водка не му доставяше удоволствие.

Баща му почина в годината, преди той да срещне Таня — така беше, нали? Татяна Гливенко, неговата първа любов, която му каза, че го обича, защото е чист. Те поддържаха връзка и след години тя казваше, че ако са се срещнали в санаториума само няколко седмици по-рано, целият им живот щял да бъде различен. Когато дойдел мигът за раздялата, тяхната любов щяла да е толкова силна, че нищо да не може да я изкорени. Това била тяхната съдба, а те я пропуснали, подлъгани от случайностите на календара. Може би. Той знаеше колко обичат хората да мелодраматизират младежкия си живот и да си блъскат главите над избори и решения, които навремето са направили необмислено. Знаеше също, че Съдбата е само в думите „И тъй...“.

И все пак те бяха първата любов един на друг и той продължаваше да си спомня онези седмици в Анапа като идилия.

Макар че идилията става идилия едва след като свърши. Във вилата в Жуковка монтираха асансьор, за да се качва от коридора право в стаята си.

Ала това бе не другаде, а в Съветския съюз, където законите и наредбите повеляваха, че дори и в частно жилище асансьорът може да се управлява само от надлежно квалифициран служител. И какво направи тогава Ирина Антоновна, която се грижеше чудесно за него? Записа се в съответното училище и учи, докато не получи удостоверение за завършване. Кой би си помислил, че му е писано да се ожени за квалифициран оператор на асансьор?

Той не правеше сравнение между Таня и Ирина, между първата и последната любов; не това бе важното. Беше верен на Ирина. Тя много се стараяше животът му да е поносим и приятен. Просто неговите възможности за живот отдавна не бяха същите. Докато в Кавказ тези възможности не знаеха граници. Но в това превръщаше времето човека.

Преди да се срещне с Таня в Анапа, имаше изпълнение на Първата му симфония в градската градина на Харков. Както и да го погледнеш, беше си пълен провал. Струнните инструменти звучаха пискливо; пианото не се чуваше; тимпаните заглушаваха всичко; първият факт беше отчайващо некадърен, а диригентът безпомощен; в началото всички кучета на града се присъединиха към концерта и публиката изпадна в неистов смях. И все пак го обявиха за голям успех. Невежата публика ръкопляска дълго и шумно; некадърният диригент обра лаврите; оркестърът поддържаше илюзията за компетентност; а композиторът трябваше да се качи на сцената и да се кланя за благодарност на всички страни. Вярно, беше много ядосан; вярно бе също така, че беше достатъчно млад, за да се наслади на иронията.

„Ето как българският милиционер си връзва обувките!“, обявяваше Максим пред приятели на баща си. Момчето още от малко обичаше шегите и пакостите, прашките и въздушните пушки; а с годините отработи комичната сценка до съвършенство. Влизаше с провиснали връзки на обувките, носейки стол, който начумерено слагаше наред стаята, като го влачеше бавно, докато намери най-доброто положение. После правеше важна физиономия и с две ръце вдигаше и наместваше десния си крак върху стола. Озърташе се,

крайно доволен от това простичко постижение. Сетне с тромаво движение, което зрителите отначало не успяваха да разберат, той се прегъваше, без да обръща внимание на крака върху стола, и завързваше връзките на другата обувка — долу на пода. Извънредно доволен от резултата, той сменяше краката, вдигаше левия горе на стола и се навеждаше да завърже връзките на дясната си обувка. Когато приключваше и публиката се превиваше от смях, Максим заставаше мирно, проверяваше двете успешно завързани обувки, кимваше замислено и помъкваше стола обратно на място.

Той подозираше, че хората го намират за толкова смешно не само защото Максим беше комик по рождение, не само защото харесваха българските вицове, но и по друга, по-дълбока причина: защото малката сценка съдържаше толкова свършена поука. Свърхсложни маневри, за да бъде постигнат най-простият резултат; глупост; самодоволство; слепота за чуждото мнение; повтаряне на едни и същи грешки. Нима всичко това, умножено по милиони и милиони човешки животи, не отразяваше как стоят нещата под слънцето на Сталиновата конституция — необятен каталог от малки фарсове, съчетани в една огромна трагедия?

Или един друг образ от собственото му детство — тяхната дача в Ириновка, в онова имение, забогатяло от подземните слоеве торф под него. Къщата от някакъв сън или кошмар, с огромни стаи и тесни прозорчета, които караха възрастните да се смеят, а децата да треперят от страх. Сега той осъзнаваше, че държавата, в която бе живял толкова време, е също такава. Сякаш, чертаейки плановете си за Съветска Русия, архитектите са били мъдри, старателни и добронамерени, но са се провалили на най-елементарно ниво: сбъркали са метрите със сантиметри, а понякога и обратното. В резултат на това Домът на комунизма бе построен без каквито и да било пропорции и без човешки мащаб. Той навяваше сънища, навяваше кошмари и караше всички — както възрастните, така и децата — да се страхуват.

* * *

Оптимистична трагедия. Този израз, много старателно използван от бюрократите и музиковедите, които рецензираха неговата Пета

симфония, би подхождал по-добре на самата Революция и създадената от нея Русия.

Също както не можеше да възпре ума си от спомени, той не можеше да попречи и на непрестанните му безплодни въпроси. Последните въпроси в човешкия живот идват без отговори; такава е тяхната същност.

Те просто вият в главата като фабрична сирена във фа диез.

И тъй, талантът се крие в теб като торфени залежи. Колко си извлякъл? Колко остават да лежат недокоснати? Малцина творци извличат само най-добрите залежи; малцина дори ги разпознават като такива. А в собствения му случай преди повече от трийсет години бяха опънали ограда от бодлива тел с предупредителен надпис: НЕ ПРЕМИНАВАЙ! Кой знае какво се криеше — какво би могло да се крие — отвъд заграждението? Следваше логичен въпрос: колко слаба музика се разрешава на един добър композитор? Някога той си мислеше, че знае отговора; днес нямаше представа.

Беше писал слаба музика за много слаби филми. Макар да можеше да се каже, че слабата му музика е направила тези филми още по-слаби и така е оказала услуга на истината и изкуството. Или просто си търсеше оправдание чрез софистика?

Финалният вой на сирената в главата му беше както за неговия живот, така и за неговото изкуство. Той питаше: в кой момент песимизмът се превръща в отчаяние? Последните му камерни творби подчертаваха този въпрос. Той каза на виолиста Фьодор Дружинин, че първата част на неговия Петнайсети квартет трябва да се свири „така, че мухите да падат мъртви, а публиката да си излезе от скука“.

През целия си живот той разчиташе на иронията. Предполагаше, че тя се ражда на обичайното място — в пропастта между човешките представи, предположения или надежди за бъдещия живот и това какъв се оказва всъщност. Така иронията се превръща в защита на личността и душата; тя ти позволява да дишаш във всекидневието. Пишеш в писмо, че някой е „прекрасен човек“, а получателят знае да си направи обратния извод. Иронията ти позволява да имитираш жаргона на Властта, да четеш безсмислени речи, написани от твое име, да съжаляваш сериозно за липсата на портрет на Сталин в кабинета ти, докато зад откритата врата жена ти едва се удържа да не избухне в забранен смях. Можеш да приветстваш назначаването на нов министър

на културата, отбелязвайки каква радост ще настане в прогресивните музикални среди, които винаги са залагали на него най-големите си надежди. Пишеш финална част на Петата си симфония, което е като да изрисуваш клоунска усмивка върху лицето на труп, а после изслушваш невъзмутимо реакцията на Властта: „Ето, видяхте ли, той умира щастлив, уверен в справедливата и неизбежна победа на Революцията“. И в дъното на душата си вярваш, че докато можеш да разчиташ на иронията, ще успяваш да оцелееш.

Така например през годината, когато влезе в Партията, той написа своя Осми квартет. Пред приятели каза, че го е посветил „в памет на композитора“. Което музикалните власти без съмнение биха сметнали за недопустимо егоистично и песимистично. Затова в крайна сметка посвещението на публикуваната творба гласеше: „На жертвите на фашизма и войната“.

Това със сигурност би било прието като голям напредък. Но всъщност той само смени единственото число с множествено.

Ала вече не беше толкова сигурен. Вярно, в иронията можеше да има самодоволство, както и в протеста. Селско хлапе замерва лъскав автомобил с огризка от ябълка. Пиян просяк смъква гащи и си разгалва задника пред почтени хора. Виден съветски композитор вмъква изтънчена подигравка в симфония или струнен квартет. Имаше ли разлика, било то в мотива или в резултата?

Днес осъзнаваше: иронията бе също толкова уязвима за ударите на живота и времето, както всяка друга способност. Една сутрин се събуждаш и вече не знаеш дали ти е останала и капка насмешливост; а и да е — има ли вече значение, усеща ли я някой? Въобразяваш си, че излъчваш ултравиолетова светлина — ами ако тя остава незабелязана, защото е извън спектъра, познат на всички останали? Той бе вмъкнал в първия си концерт за виолончело мотиви от „Сулико“, любимата песен на Сталин. Но Ростропович изсвири мелодията, без изобщо да забележи. Ако намекът трябваше да се изтъкне дори пред Слава Ростропович, то кой друг по света би го усетил?

А и иронията си имаше граници. Например не можеш да бъдеш ироничен мъчител; или иронична жертва на изтезания. Не можеш иронично да влезеш в Партията. Можеш да влезеш честно или цинично — друго няма. За външния наблюдател можеше и да няма значение какъв е случаят, тъй като и двете биха изглеждали достойни

за презрение. Неговото по-младо „аз“, застанало край пътя, би видяло на задната седалка в колата някакъв съсухрен стар слънчоглед, който вече не се върти към слънцето на Сталиновата конституция, но все още го влече към светлинния източник на Властта.

Ако обърнеш гръб на иронията, тя се вкисва до сарказъм. И каква полза тогава? Сарказмът беше ирония, загубила душата си.

Под стъклото на бюрото му във вилата в Жуковка имаше огромна снимка на Мусоргски, навъсен и грубоват като мечок — тя го подтикваше да изхвърли всяка посредствена творба. Под стъклото на бюрото в московския му апартамент имаше огромна снимка на Стравински, най-великия композитор на столетието — тя го подтикваше да пише най-добрата възможна музика. А на нощното му шкафче неизменно стоеше картичката, която донесе от Дрезден — Тициан, „Кесаревото Кесаря“.

Фарисеите се опитали да подведат Исус с въпроса дали евреите трябва да плащат данък на Кесаря. През цялата човешка история Властта винаги е гледала да измами и поквари онези, от които се чувства застрашена. Той направи опити да не се поддаде на нейните хитрини, но не беше Исус Христос, а само Дмитрий Дмитриевич Шостакович. И макар че отговорът на Исус към фарисея, който му показва златен образ на Кесаря, всъщност беше разумно двусмислен — не уточняваше кое е за Бога и кое за Кесаря, — днес подобен отговор нямаше как да се повтори. „Дайте на изкуството онова, което е за изкуството?“ Такова бе веруюто на изкуството заради самото изкуство, на формализма, егоцентричния песимизъм, ревизионизма и всички други „-изми“, с които го замеряха през годините. А отговорът на Властта винаги щеше да бъде един и същ. „Повтаряйте след мен — казваше тя, —

ИЗКУСТВОТО ПРИНАДЛЕЖИ НА НАРОДА — В. И. ЛЕНИН. ИЗКУСТВОТО ПРИНАДЛЕЖИ НА НАРОДА —
В. И. ЛЕНИН.“

И тъй, той щеше да умре скоро, най-вероятно през следващата високосна година. После всички щяха да умрат един по един — неговите приятели и врагове; тези, които разбираха колко е сложно да живееш под тирания, и тези, които биха предпочели да е мъченик; тези, които познаваха и обичаха музиката му, и шепата старци, които все

още си подсвиркваха „Песен за насрещния план“, без дори да знаят кой я е написал.

Всички щяха да умрат — освен може би Хренников.

През последните си години той все по-често вписваше в струнните си квартети *morendo*, замиращо, сякаш умира. Така бележеше и собствения си живот. Е, животът на някои свършваше във фортисимо и мажор.

И никой не умираше точно навреме. Мусоргски, Пушкин, Лермонтов — те всички бяха умрели твърде рано. Чайковски, Росини, Гогол — те всички трябваше да умрат по-рано; може би и Бетовен. Това, разбира се, беше проблем не само за известните писатели и композитори, но и за обикновените хора: проблемът да живееш отвъд най-добрите години, отвъд онази точка, където животът престава да носи радост, а само разочарования и страховити случки.

Той бе живял достатъчно дълго, за да се ужаси от себе си. С творците често ставаше така: поддаваха се или на суетата да се смятат за по-велики, отколкото са в действителност, или пък на разочарованието. Напоследък той често бе склонен да се смята за скучен, посредствен композитор. Младежката неувереност бе нищо в сравнение с тази на старците. И може би тук беше крайната им победа над него. Вместо да го убият, те го оставиха да живее и така в действителност го убиха. Това беше последната, неоспорима ирония на неговия живот: че като го оставиха да живее, те го убиха.

А след смъртта? Искаше му се безмълвно да вдигне чаша за тост: „Да пием за това да не става по-добре!“. Дори и смъртта да дойдеше като облекчение от живота с неговите перфидни унижения, той не очакваше нещата да станат по-малко сложни. Ето например какво се случи с горкия Прокофиев. Пет години след смъртта му, точно когато из цяла Москва монтираха негови мемориални плочи, първата му съпруга заръча на адвокатите да анулират втория брак на композитора. И на какво основание? На основание, че откакто се завърнал в Русия през 1936 г., Сергей Сергеевич бил импотентен. Следователно вторият му брак не може да е бил консумиран; и следователно тя, първата съпруга, е негова единствена законна съпруга и наследница. Дори бе изкопчила от лекаря, преглеждал Сергей Сергеевич преди две десетилетия, клетвена декларация, че неговата импотентност е била установена безспорно. Но така ставаше. Идваха да се ровят из

мръсното бельо. Ей, Шости, блондинки ли предпочиташ или брюнетки? Търсеха всяка възможна слабост, всяка мръсотийка. И винаги намираха нещо. Съчинителите на клюки и митове имаха своя собствена версия за формализма, както казваше Сергей Сергеевич Прокофиев: ако не сме разбрали нещо на първо слушане, то вероятно е неморално и отвратително — това бе тяхната позиция. И те щяха да правят с живота му каквото си искат.

Колкото до музиката му — той не страдаше от илюзията, че времето ще отсее хубавото от лошото. Не виждаше причина потомството да прецени качеството по-добре от онези, за които е написана музиката. Твърде разочарован бе за подобни илюзии. Потомството ще одобри каквото одобри. Познаваше много добре върховете и паденията на композиторските репутации; някои биваха незаслужено забравени, други, непонятно защо, обезсмъртени. Неговото скромно желание за бъдещето бе хората пак да плачат, щом чуят „Отдавна прецъфтяха хризантемите в градината“, колкото и зле да звучеше през някой раздрънкан усилвател в евтино кафене; а някъде нататък по улицата можеше други хора мълчаливо да се затрогнат от някой негов струнен квартет; и може би един ден в далечното бъдеще двете публики щяха да се смесят и слоят.

* * *

Той беше наредил на близките си да не се занимават с неговото „безсмъртие“. Музиката му трябваше да се свири заради собствените си достойнства, а не заради някаква посмъртна кампания. Сред многото молители, които го обсаждаха напоследък, беше вдовицата на един известен композитор. „Съпругът ми умря и си нямам никого“ — така звучеше неуморният ѝ рефрен.

Тя все му повтаряше, че трябва само „да вдигне слушалката“ и да нареди на този или онзи да свири музиката на покойния ѝ съпруг. И той неведнъж я послуша — отначало от съжаление и учтивост, покъсно просто за да се отърве от нея. Но това никога не ѝ стигаше. „Съпругът ми умря и си нямам никого.“ И той пак посягаше към слушалката.

Но един ден познатите думи разбудиха в него нещо повече от познатото раздражение. И той отговори сериозно:

— Да... Да... А Йохан Себастиан Бах е имал двајсет деца и всички те са рекламирали музиката му.

— Точно така — съгласи се вдовицата. — Затова музиката му продължава да се свири и до днес!

Надяваше се смъртта да освободи музиката му — да освободи от неговия живот. Времето щеше да отлети и макар музиковедите да продължават своите спорове, творчеството му щеше да се очертае само за себе си. Историята щеше да избледнее, както и биографиите — може би някой ден фашизъм и комунизъм щяха да станат просто думи в учебниците. И тогава, ако все още имаше стойност — ако все още имаше уши да я чуят, неговата музика щеше да бъде... просто музика. Това бе всичко, на което може да се надява един композитор. На кого принадлежи изкуството, бе попитал той разтрепераната студентка и макар че отговорът беше изписан с главни букви върху лозунга над главата му, момичето не можа да отговори. Да не можеш да отговориш — това бе верният отговор. Защото музиката в крайна сметка принадлежеше на музиката. Нищо повече не би могло да се каже или пожелае.

Просякът навярно отдавна беше умрял, а Дмитрий Дмитриевич почти веднага забрави какво бе казал при срещата им. Но онзи, чието име се губи в историята, помнеше. Той беше онзи, който осмисли, който разбра. Намираха се наред Русия, наред една война, наред всички възможни страдания в тази война.

Слънцето току-що бе изгряло над един дълъг перон. И един човек, всъщност половин човек, се търкаляше на количка, прикрепена за него с въже през горния край на панталоните му. Двамата пътници имаха бутилка водка. Те слязоха от влака. Просякът спря да пее мръсната си песен. Дмитрий Дмитриевич държеше бутилката, приятелят му чашите. Дмитрий Дмитриевич наля водка във всяка чаша; при това движение изпод ръкава му се подаде гривна от чесън. Той не беше барман и нивото на водката в трите чаши не беше съвсем еднакво. Просякът видя само каквото излезе от бутилката; приятелят му пък си мислеше как Митя вечно бърза да помага на

другите, макар че бе неспособен да си помогне сам. Но Дмитрий Дмитриевич слушаше и чуваше както винаги. Затова, когато трите чаши с техните различни нива се събраха с един общ звън, той се усмихна, приведе глава настрани, така че слънчев лъч проблесна за миг в очилата му, и прошепна: — Тризвучие.

Ето, това бе запомнил онзи, който си спомняше.

Война, страх, бедност, тиф и мръсотия, но наред всичко това, над него, под него и вътре в него Дмитрий Дмитриевич бе чул едно свършено тризвучие. Несъмнено войната щеше да свърши... освен ако не свършеше никога. Страхът щеше да продължи и неоправданата смърт, и бедността, и мръсотията — може би те също щяха да продължават вечно, кой знае? И все пак тризвучието, сътворено от три не много чисти чаши и тяхното съдържание, бе звук, който отекна ясно през шума на времето и щеше да надживее всичко и всекиго. И може би в крайна сметка само това имаше значение.

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Шостакович умира на 9 август 1975 г., пет месеца преди началото на следващата високосна година. Николай Набоков, неговият мъчител на Конгреса за световен мир в Ню Йорк, наистина е бил финансиран от ЦРУ. Отдръпването на Стравински от конгреса не е просто по „морални и естетични“ съображения, както твърди в телеграмата си, а също така и по политически. Според неговия биограф Стивън Уолш: „Както всички белогвардейци в следвоенна Америка, Стравински... със сигурност не е искал да застраши трудно извоювания си статус на лоялен американец дори и с най-дребната демонстрация на подкрепа за комунистическата пропаганда“.

Тихон Хренников не оправдава опасенията на Шостакович, че може да се окаже безсмъртен; но постига почти равностоен успех — управлява Съюза на съветските композитори от неговото възстановяване през 1948 г. до разпадането му заедно с целия Съветски съюз през 1991 г. Четирийсет и осем години след 1948 г. той все още дава убийствено скучни интервюта, твърдейки, че Шостакович бил весел човек, който нямал от какво да се плаши. (Композиторът Владимир Рубин коментира: „Вълкът не може да говори за страха на овцете.“) Хренников никога не изчезва от погледа на Властта, нито губи нейната обич: през 2003 г. е награден от Владимир Путин. Умира чак през 2007 г., на деветдесет и четири годишна възраст.

Шостакович многократно е разказвал за своя живот. Някои истории се срещат в много варианти, обработени и „разкрасени“ през годините. Други — например какво се е случило в Големия дом в Ленинград — съществуват само в една версия, разказана много години след смъртта на композитора от един-единствен източник. По-общо казано, в Сталинова Русия истината е трудна за откриване, камо ли за поддържане. Дори имената са несигурни и променливи — например следователят, който разпитвал Шостакович в Големия дом, се посочва ту като Занчевски, ту като Закревски или Заковски. Всичко това е крайно неприятно за който и да било биограф, но е добре дошло за

всеки писател. Библиографията за Шостакович е значителна и музиковедите ще разпознаят двата ми главни източника: многопластовото произведение на Елизабет Уилсън „Шостакович: живот в спомени“ (1994 г.; преработено издание 2006 г.) и „Свидетелство: мемоарите на Шостакович“, преразказани от Соломон Волков (1979 г.).

С появата си книгата на Волков предизвиква суматоха както на Изток, така и на Запад и тъй наречените „войни за Шостакович“ не стихват в течение на десетилетия. Аз се отнесох към книгата като към личен дневник: привидно излагащ цялата истина, но обикновено писан по едно и също време на деня, в едно и също преобладаващо настроение, с едни и същи предразсъдъци и пропуски на паметта. Други полезни източници са „История на една дружба“ от Исак Гликман (2001 г.) и интервютата на Михаил Ардов с децата на композитора, публикувани под заглавието „Спомени за Шостакович“ (2004 г.).

Сред хората, които ми помогнаха за този роман, дължа най-голяма благодарност на Елизабет Уилсън. Тя ми предостави материали, които иначе никога не бих намерил, коригира множество мои погрешни представи и изчете ръкописа. Но тази книга не е нейна, а моя; и ако не сте харесали моята, прочетете нейната.

Дж. Б., май 2015 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.